

**T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**MANAS DESTANI'NIN İSLAM İTİKADI AÇISINDAN
İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ
(SAGIMBAY OROZBAK UULU'NUN VARYANTI)**

**Hazırlayan
Uson MAMATTURSUN UULU**

**Danışman
Doç. Dr. Murat SERDAR**

Yüksek Lisans Tezi

**Ağustos 2019
KAYSERİ**

**T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**MANAS DESTANI'NIN İSLAM İTİKADI AÇISINDAN
İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ
(SAGIMBAY OROZBAK UULU'NUN VARYANTI)**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Uson MAMATTURSUN UULU**

**Danışman
Doç. Dr. Murat SERDAR**

**Ağustos 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Uson MAMATTURSUN UULU

İmza:



T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Tez Başlığı: MANAS DESTANI'NIN İSLAM İTİKADI AÇISINDAN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ (SAGIMBAY OROZBAK UULU'NUN VARYANTI)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplamsayfalık kısmına ilişkin,/...../2019 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: %'dür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dâhil
- 2- Ana Bölümler dâhil
- 3- Sonuç dâhil
- 4- Alıntılar dâhil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../2019

Adı Soyadı : Uson MAMATTURSUN UULU
Öğrenci No : 4030731620
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Kelam
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman
Doç. Dr. Murat SERDAR

Öğrenci
Uson MAMATTURSUN UULU

YÖNERGEYE UYGUNLUK

Manas Destanı'nın İslam İtikadı Açısından İncelenmesi ve Değerlendirilmesi adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Uson MAMATTURSUN UULU

Danışman

Doç. Dr.Murat SERDAR

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

Doç. Dr. Murat SERDAR danışmanlığında Uson MAMATTURSUN UULU tarafından hazırlanan “Manas Destanı’nın İslam İtikadı Açısından İncelenmesi ve Değerlendirilmesi (Sagımbay Orozbak Uulu’nun Varyantı)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana-bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

16.08.2019

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Murat SERDAR
Üye : Doç. Dr. Harun IŞIK
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit Harun AKKAYA



ONAY:

Bu tezin

kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 19-08-2019 tarih ve ...34... sayılı kararı ile onaylanmıştır.


19.08.2019
Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü


ÖNSÖZ

Türk dünyasının sözlü değerlerinin birisi, dünyada en büyük destan olarak bilinen Manas Destanı'dır. Günümüzde Manas Destanı'nın on beş varyantı vardır. Bunlardan en meşhurları Sagımbay Orozbakoğlu'nun, Sayakbay Karalayev'in ve Cusup Mamay'ın anlattıkları Manas Destanlarıdır. Bu üç variant, bütün Manas Destanı üzerine yapılan çalışmalar için ilk kaynak olarak gösterilmiştir. Bizim çalışmamızda Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılan versiyonu kaynak olarak alınmıştır. Manas Destanı Sagımbay Orozbakoğlu versiyonu kendi içerisinde inançla ilgili geniş bilgiler barındırmaktadır. O yüzden İslam itikadı açısından incelemek ve değerlendirmek için de uygundur. Bununla beraber Manas Destanı ile ilgili Kelam alanında hiçbir çalışma yapılmaması, bu çalışmanın önemini arttırmaktadır.

Manas Destanı'nın İslam itikadı açısından inceleyerek değerlendirilmesi gereken bir eser olduğuna inanarak bu çalışmanın Destanın asıl amacını anlamak ve başka inanç ekolleri için bir kutsal kitap olmadığını bilmek için yardımcı olacağını temenni ederiz.

Bu tezi hazırlamamızda, en başından beri, bizi değerli görüşleriyle yönlendiren ve her türlü desteklerini esirgemeyen tez danışmanı hocam, Sayın Doç. Dr. Murat SERDAR hocama teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Ayrıca Doç. Dr. Harun IŞIK, Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT, Ünal POLAT ve Murat TAŞDÖĞEN hocalarıma da yardımlarından dolayı minnettarlığımı belirtir ve teşekkür ederim. Burada çalışmamız süresince maddi ve manevi olarak yardımlarını esirgemeyen aileme teşekkür etmeyi de uygun görürüm.

**MANAS DESTANI'NIN İSLAM İTİKADI AÇISINDAN İNCELENMESİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ
(SAGIMBAY OROZBAK UULU'NUN VARYANTI)**

Uson MAMATTURSUN UULU

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2019
Danışman: Doç. Dr. Murat SERDAR**

KISA ÖZET

Orta Asya'da ve Güney Sibirya'da yaşayan ırkların içinde eski tarihten beri adı geçen ezeli halklardan birisi de Kırgızlardır. Bu tezde, Kırgız halkının sözlü değeri olan Manas Destanı, İslam itikadı açısından icelenip değerlendirilmiştir. Günümüzde Manas Destanı'nın on beş versiyonu vardır. Bu çalışmada Manas Destanı'nın versiyonlarından birisi olan Sagımbay Orozbakoğlu'nun versiyonu ele alınmıştır. Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılan varyantı, kendi içerisinde eski Türk boy-larının insanî değerlere ve dünyaya bakış açılarına göre söylenen ata sözlerini, deyim-lerini, günlük hayatla ilgili nasihatlerini, örf adetlerini ve gelenek görenekleri barındırdığı gibi en çok inanç ile ilgili görüşleri de barındırmaktadır. Dolayısıyla bu tezde Manas Destanı'ndaki inançla ilgili konular Kelam ilminin usulüne uygun olarak ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret bölümlerine ayrılarak üç bölüm içerisinde işlenmiştir.

Yine bu tezin birinci bölümünde ulûhiyet konuları Allah'ı tanımanın yolları, Al-lah'ın isim ve sıfatları, Kader inancı başlıkları altında işlendiği gibi ikinci bölümünde: Melek inancı, Kitap inancı, Peygamber inancı; üçüncü bölümünde ise Ahiret konuları olan ecel ve ölüm, kıyamet, ba's ve mahşer, mizan, cennet ve cehennem konuları ele alınarak İslam itikadına göre karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Manas Destanı'ndaki inançla ilgili konular ele alınmadan önce o konuyla ilgili Kelam ilminin genel görüşleri verilerek Destan'daki görüşler analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam İtikadı, Manas Destanı, Sagımbay Orozbakoğlu, Ke-lam, Ulûhiyet, Nübüvvet, Ahiret,

ANALYZATION AND EVALUATION OF MANAS EPIC IN TERMS OF ISLAMIC THEOLOGY (SAGIMBAI OROZBAK UULU'S VERSION)

Uson MAMATTURSUN UULU

Erciyes University, Social Sciences Institute Ph.

Master Thesis, August, 2019

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Murat SERDAR

ABSTRACT

The Kyrgyzs are one of the ethnic groups that are known to have existed for a very long time among the races that live in Central Asia and South Siberia. This thesis analyzed the Kyrgyz's oral narration called Manas Destanı (Manas Epic) from Islamic perspective. Although there are fifteen versions of Manas Epic today, this work looked into the version of Sagimbay Orozbekoglu. Manas Epic as narrated by Sagimbay Orozbekoglu contains proverbs, idioms, daily adages, norms and customs according to values and perspective on life of the Old Turkic tribes. Above all these, the epic contains mostly views on beliefs. Consequently, in this thesis, belief related topics in Manas Epic were divided and discussed under the three chapters which are according to the fundamentals of theology knowledge; Uluhiyyah, Prophet-hood and Hereafter. Furthermore, the first chapter discussed Uluhiyyah related topics under sub-topics such as ways of knowing Allah, Allah's names and attributes as well as Predestination. The second chapter features belief in Angels, belief in Divine Books and belief in Prophet-hood. The third chapter features topics related to the hereafter such as death, judgment, resurrection, paradise and hellfire. The topics were discussed by comparing and evaluating them according to Islamic belief. Additionally, before these topics were analyzed in the context of Manas Epic, the theological perspectives on these issues were discussed.

Key words: Islamic belief, Manas Epic, Sagimbay Orozbekoglu, Theology, Uluhiyyah, Prophet-hood, Hereafter

İÇİNDEKİLER

MANAS DESTANI'NIN İSLAM İTİKADI AÇISINDAN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ (SAGIMBAY OROZBAK UULU'NUN VARYANTI)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ İNTİHAL FORMU	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
KISA ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMA VE MANAS HAKKINDA	1
1. Araştırma Hakkında	1
1.1. Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Amacı ve Önemi	1
1.3. Yöntemi	2
1.4. Kaynakları	2
2. Manas Destanı Hakkında	3
2.1. Manas Kimdir?	3
2.2. Manas Destanı	11
2.3. Manasçı Sagımbay Orozbakoğlu'nun Hayatı	14

1.BÖLÜM

MANAS DESTANINDA ULUHİYYET

1.1. ALLAH'IN VARLIĞININ BİLİNMESİ	18
1.2. ALLAH İNANCI	23
1.3. ALLAH'IN İSİMLERİ	26
1.4. ALLAH'IN SIFATLARI	38
1.4.1. Selbi Sıfatları	39

1.4.1.1. Vucud	40
1.4.1.2. Muhâlefetün li'l-Havâdis	41
1.4.1.3. Kıyâm Binefsihî	42
1.4.1.4. Vahdâniyet	43
1.4.2. Subûtî Sıfatlar	46
1.4.2.1. Hayat	46
1.4.2.2. İlim	47
1.4.2.3. İrâde.....	48
1.4.2.4. Kudret.....	50
1.4.2.5. Sem' ve Basar	53
1.4.2.6. Kelâm	55
1.4.2.7. Tekvin	59
1.5. KADER İNANCI	60

2. BÖLÜM

MANAS DESTANI'NDA NÜBÜVVET

2.1. MELEK İNANCI	68
2.2. KİTAP İNANCI	85
2.2.1. Tevrat	86
2.2.2. Kur'an	89
2.3. PEYGAMBER İNANCI	94
2.3.1. Adem (Adam)	97
2.3.2. Şit (Şiş)	109
2.3.3. İdris (İdris).....	113
2.3.4. Nuh.....	115
2.3.5. Muhammed	121
2.3.6. Destanda Adı Geçen Diğer Peygamberler	126
2.3.7. Mucize	133

3. BÖLÜM

MANAS DESTAN'INDA ÂHİRET

3.1. ECEL VE ÖLÜM.....	138
3.2. KİYAMET.....	144
3.3. BA'S VE MAHŞER.....	147
3.4. MİZAN	150

3.4.1. Hesap	152
3.5. CENNET VE CEHENNEM.....	154
3.5.1. Cennet	155
3.5.2. Cehennem	161
SONUÇ.....	166
KAYNAKÇA	168
ÖZ GEÇMİŞ.....	175



GİRİŞ

ARAŞTIRMA VE MANAS HAKKINDA

1. Araştırma Hakkında

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Kırgızistan bağımsızlığını aldıktan sonra az da olsa kendine ait olan eski milli ve kültürel değerlerini yeniden araştırmaya ve korumaya başlamıştır. Bu büyük değerlerden biri de dünyaca bilinen, Kırgızların içinde ağızdan ağıza geçerek gelen büyük eser Manas Destanı'dır. Manas Destanı sadece Kırgızların kültür ve yaşamını değil, o zamana ait olan bütün Türki milletlerin, boyların yaşam tarzını, medenî kültürlerini, dünya bakışlarını göstermektedir.

Araştırmanın konusu Manas Destanı'nın İslam İtikadı Açısından İncelenmesi ve Değerlendirilmesidir. Bu araştırmada onlarca varyantı olan Manas Destanı'nın sadece Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılarak yazıya geçirilen varyantının üzerinde çalışma yapılacaktır. Sagımbay Orozbakoğlu'nun versiyonu olan Manas Destanı'nda geçen bütün olaylar, içindeki manevi değerler, örf adetler ve inanç ile ilgili görüşler incelenerek İslam itikadı açısından değerlendirilecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde İslam dünyasının geleceğe doğru adım atabilmesi için geçmişi doğru anlaması ve değerlendirmesi gereklidir. Bununla birlikte Müslüman milletlerinin kültürel değerlerini ve sözlü edebiyatını da geniş bir şekilde birçok bilim dalı açısından araştırarak analiz etmesi de büyük önem arz etmektedir.

Milli kültür miraslarımızdan olan, dünyada en büyük destan olarak bilinen Manas Destanı üzerinde birçok alanda çalışmalar yapıldığına bundan sonra da yapılabileceğine kuşku yoktur. Ama Manas Destanı'nın bazı inanç ekolleri için kutsal kitap olarak bilinmesi, destandaki inanç ile ilgili görüşlerin doğru anlaşılabilmesi bu eserin Kelâm bilim dalı açısından da çalışılmasına yol açmaktadır. Bugüne kadar Manas Destanı ile ilgili Kelâm alanında araştırma yapılmadığı, destanın itikat açısından incelenmediği de araştırmamızı önemli kılan unsurlardan biridir.

Araştırmada Manas Destanı'nı İslam itikadı açısından inceleyip değerlendirerek destanın ne kadar İslam'a ait izleri taşıdığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bununla beraber inanç ile ilgili görüşleri İslam itikadı açısından değerlendirerek analiz edilecektir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bir araştırmanın doğru ve güvenilir olması, öncelikle uygun metot ve teknik bilgilere bağlıdır. Bu yüzden araştırmamızda takip edeceğimiz yöntem veri toplama ve verileri tarayıp ortaya çıkan bilgileri analiz ve sentezleme şeklinde olacaktır.. Araştırmamız, Manas Destanı'nı inceleyerek içindeki itikatla ilgili görüşleri genel İslam itikadına göre değerlendirecektir.

Çalışmamız genel olarak giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Manas ve Manas Destanı ile ilgili bilgiler verilecektir. Birinci bölümünde destanda yer alan Ulûhiyet ile ilgili konular incelenip değerlendirmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde Nübüvvet konuları ele alınarak değerlendirilecek. Son bölümde de ahiret ile ilgili konular ve görüşler incelenip değerlendirilecektir.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda birinci derecede kaynak olarak Sagımbay Orozbakoğlu'nun varyantı olarak bilinen Manas Destanı'nı belirledik. Konuyla ilgili diğer kaynaklara müracât edilmekle beraber özellikle Sagımbay Orozbakoğlu'nun Manas Destanı inceleyecektir. Destandaki itikatla ilgili görüşleri değerlendirirken İslam itikadı esas alınarak incelenecektir. İslam itikadıyla ilgili görüşler mümkün olduğu ölçüde birinci kaynaklardan verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Destanı İslam itikadına göre incelerken sempozyum ve makale gibi diğer çalışmalardan da istifade edilmeye çalışılacaktır. Bütün bu verileri akademik bir şekilde ve kelam ilmi çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

2. Manas Destanı Hakkında

2.1. Manas Kimdir?

Manas'ın Ailesi ve Soyu

Manas, Kırgızların büyük destanı olarak sayılan Manas Destanı'nın baş kahramanı, destandaki Kırgızların hanıdır. Manas'ın dünyaya gelişi ve çocukluk hayatı hakkındaki bilgiler genel olarak Manas Destanı'nın bütün versiyonlarında yer almaktadır. Manas Ansiklopedisi'nde yer alan bilgiye göre Manas'ın soyu, Karahan, Uğuzhan, Alançahan, Baygur, Babur, Tüböy, Kögöy, Nogay son olarak da Cakıp olarak verilmektedir. Bu verilen isimler, varyantlara göre sayı ve yer olarak değişiklik gösterebilmektedir. Sayakbay Karalayev'in söylediği versiyonda Manas'ın soyu Böyön, Çayan, Nogoy, Balakan, Karahan ve Cakıp olarak verilmişken Radloff (ö.1918) tarafından yazıya geçirilen versiyonda ise Böyön, Karahan ve Cakıp olmak üzere sadece üç isim kaydedilmektedir.¹ Destan'da Manas'ın öz babası Cakıp, annesi de Çıyırdı olarak geçer. Genel olarak Manas Destanı'nın tüm varyantlarında Manas'ın anne babasının isimleri değişmediği gibi Manas'ın öz kardeş veya kardeşlerinden de bahsedilmemektedir.

Manasın Doğumu

Manas Destanı'nın bütün varyantlarında geçen önemli konulardan birisi de Manas'ın dünyaya gelişidir. Ayrıca bu konu destanın içindeki asıl olayların başlangıcı olarak da bilinir. Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu versiyonda Manas'ın doğumu ayrı başlık altında ele alınırken, Sayakbay Karalayev ve Radloff'un varyantlarında genel konunun içinde ele alınmaktadır.²

Manas'ın doğumu kendi içinde bir kaç küçük olayları kapsamaktadır. Bu olaylar Cakıp ve eşlerinin rüya görüşü, Çıyırdının hamile kalması, sancısı, Manas'ın doğumu ve isim koyma olarak sıralanabilir. Ama Manas Destanı'nın bazı versiyonlarında bu olayların hepsi geçmeye de bilir.

Sayakbay Karalayev'in Manas Destanı varyantında Çıyırdı hamile olduktan üç ay sonra aslan etine aşerdiği ve aslanın etini bulmada çok zahmet çektikleri, sonunda da Koçku isimli Kalmuk tarafından avlanarak vurulan aslanı satın almak için doksan deve yükü buğday verildiği anlatılır. Cakıp, Çıyırdı'nın aslan etine aşerdiğini hiç kimseye

¹Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы *Манас Энциклопедия II*, (Бишкек: Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик «Акыл» Концерни, 1995), 9

²Манас Энциклопедия II, 14.

bildirmemeye çalışır. Radlof tarafından yazıya geçirilmiş olan versiyonda ise Manas'ın annesinin aşermesi ile ilgili bir anlatım bulunmamaktadır. Sagımbay Orozbakoğlu'nun Manas Destanı versiyonunda da Çıyırda'nın pars (yolbars) kalbine aşerdiği kaydedilmektedir.³

Çıyırda'nın doğum zamanı geldiğinde sancısının çok sert olup uzaması, Manas'ın babası Cakıp ise ata binerek evden uzak bir yere gitmesi, Radloff tarafından yazıya geçirilen varyant hariç diğer varyantlarda anlatılmaktadır. Çıyırda tam dokuz gün doğum sancısı çeker ve Manas'ı doğurur.

Manas doğduğunda erkek olduğunu bilindiği, annesinin karnından iki avuç dolu kan avuçlayıp doğduğu, erkek doğurduğunu öğrenen annesinin de bayıldığı, Kanımcı adlı kadın çocuğu sarmak için uğraştığında çocuğun hareketli olan elleri ve ayaklarına gücünün yetmediği ve Bakdölöt adlı kadın kaldırmak istediğinde de on beş yaşındaki çocuk gibi ağır olduğu, genel olarak destanın bütün versiyonlarında yer alan bilgilerdendir.

Manas İsminin Koyulması

Destan'ın belli varyantlarının hepsinde geçen olaylardan birisi de çocuğa isim verme olayıdır. Destanda erkek çocuk sahibi olan Cakıp bu sevincinden dolayı etraftaki bütün boylara büyük toy verir. Uzaktan ve yakından düğüne katılanlar fazla olur ve düğün bir kaç gün devam eder. Düğünün sonunda Cakıp Türk boylarının önde gelen aksakallılarından bir kaçının yanında kalmasını isteyip onların önüne çocuğunu getirir ve onlardan çocuğa isim vermesini ister. Çocuğun annesi Çıyırda da çocuğuna güzel isim koyan kişiye hediyesini hazırlayıp gelir. Orada oturan yaşlılar çocuğu görüp hayran olarak ona isim bulmakta zorlanırken oraya bir beyaz külahlı elinde asası olan yaşlı divâne gelir ve çocuğa kendisinin isim koymak istediğini söyler. Böylece divane çocuğa “Manas” ismini vererek orayı terk eder.

Radloff tarafından yazıya geçirilmiş olan varyantında çocuğa isimleri geçmeyen dört peygamberin “Manas” diye isim koydukları kaydedilir.⁴ Sagımbay Orozbakoğlu'nun versiyonunda divanenin çocuğa “Manas” ismini vermesi şu şekilde anlatılmaktadır:

...

“Veriyorsan ruhsat

³Манас Энциклопедия II, 15.

⁴ Wilhelm Radloff, *Manas Destanı*, (Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 1995), 18.

Ben vereyim ismini” – diye,
Divane söyledi.
“İsim veriniz, nihayet!” – diye,
Herkes birden seslendi.
“Baş tarafına “mim” gelsin
Peygamberimizin resmi,
Ortasına “nun” gelsin
Evliyanın tasviri,
Sonuna da “sin” gelsin
Arslanların asaleti,
Arkası nereye gitmiş
Bu üç harfîn?
Okuyup bildi “Manas!” – diye,
Ağzına geldi bu kelime.
Ad konuldu “Manas!” – diye,
“Allahutaala korusun,
Her beladan halas!” – diye,
Dua etti hepsi,
Genci ile yaşlısı.”⁵

...

Yetişmesi

Manas’ın yetişmesi veya çocukluğu, Manas Destanı’nın meşhur varyantlarının hepsinde geçen konulardandır. Manas’ın yetişmesi ile ilgili bölümde genel olarak çocukluk ağı ve hayatı tanımasındaki başlangıç olaylar anlatılmaktadır. Manas’ın çocukluğu ile ilgili verilen bilgiler, Manas’ın büyüyünce yaman kahraman olacağından haber verdiği de bir gerçektir.

Manas bedeni diğer insanlardan farklı geniş ve büyük olan, gücü ve enerjisi bedenine sığmayan pehlivan, hiçbir şeyden korkmayan, gözü kara, kahraman, sözünden de dönmeyen sağlam ocuk olarak büyür. Hiçbir yere sığmayan Manas, aşırı derecede de yaramaz olur. Yaramazlığıyla ilgili bir kaç olay da destanda anlatılmaktadır.

Gelecekteki kahramanın özel yeteneklere sahip olması, çabuk büyüyüp aşırı yaramaz oluşu destanın bütün versiyonlarında yer alan bilgilerdendir. Destanın Radloff’un

⁵ Sagımbay Orozbakoğlu, *Manas Destanı*, (İstanbul: TDBB Yayınları 2017), 95.

yazıya geçirdiği versiyonunda Manas, beşikteyken konuştuğu, gazaya çıkmak istediğini söylediği kaydedilmektedir.⁶ Ama Sayakbay Karalayev'in anlattığı versiyonda Manas beş yaşına kadar yürüyemeden felç kaldığı anlatılmaktadır. Yedi yaşında çok yaramaz olur sekiz yaşında Kalmuk çocukları ile kavga ederek bir kaç tanesini öldürür.⁷

Müslüman Oluşu

Manas'ın yetişmesindeki önemli konulardan birisi, Manas'ın Oşpur adlı çobana köle olarak verilme olayıdır. Bu olay genel olarak Manas Destanı'nın belli varyantlarının hepsinde anlatılır. Destanda geçen bilgiye göre Cakıp çok yaramaz olan çocuğunu eğitmek ve hayatı tanıtmak amacıyla birisine bir süreliğine köle olarak vermek istediğini hanımı Çıyırda ile paylaşır ve o da bu görüşü uygun bulur. Manas böylece Oşpurun yanına getirilir. Cakıp yaylada yaşayan kendi çobanı Oşpura çocuğunun iyi yetişmesi için acımadan terbiye etmesi gerektiğini, bazen aç bazen susuz bırakabileceğini söyleyerek Manas'a kuzu güttürmesini buyurur. Manas çobanlık yaparken kuzusunu kurt kapması, Manas'ın da kuzusunu almak için kurdu kovalaması, kurt kuzuyla beraber bir mağaraya girdiğinde peşinden Manas'ın da girmesi, oradan kurt değil "Kırk Çilten"⁸ ismi verilen kırk tane dervişle karşılaşması, onların da Manas'a yardımcı olduklarını söylemesi ve bazı şeyleri öğretmesi Manas Destanı'nın belli versiyonlarının hepsinde yer almaktadır. Sagımbay Orozbakoğlu'nun varyantında Manas bu olayda Kırklar tarafından Müslüman olduğu kaydedilir. Çünkü Manas büyüüp Han olduktan sonra etrafındaki halkına İslam'ı küçüklüğünde, kurdu kovalarken girdiği mağarada, Kırklar tarafından öğrendiğini söyleyerek bütün halkını İslam'a çağırıp Müslüman yapmaktadır. Bu olay destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

⁶ Radloff, *Manas Destanı*, 18.

⁷ *Манас Энциклопедия II*, 18.

⁸ "KIRK ÇILTEN: Kırk Evliya.

Eşdeğer: ŞİLTEN. Her çağda kimliği bilinmeyen kırk kutlu kişi vardır. Onlara "Kırklar" da denir. Dünya bunların hürmetine ayakta durur. "Çiltenler" Dünya'yı idare eden kutlu kişiler olarak kabul edilir. Bütün insanlara koruyuculuk yaparak, yeryüzünü dertlerden ve musibetlerden korurlar, mutluluk dağıtırlar. Onlar genel bir kaniya göre dağlarda yaşar ve hayvanları korurlar. Bu nedenle ava çıkmadan kendilerine duâ edilerek yardım (izin) istenir. Çiltenler aslında ermiş veya derviş kavramı ile de alâkalı bir kavramdır. Hastaların şifâ için gittiği "Çilten Ocağı" anlayışı Orta-Asya'da farklı yörelerde yer alır. Geçmişte bu bölgede bir çocuk veya, gebe kadın hastalandığında yakınları Ocağa (veya Tekkeye) gidip, Kırklardan (Çiltenlerden) dilek dilemek için kırk mum yakarlardı. Hristiyanlarda Paskalyadan önce 40gün oruç/perhiz tutulur. Türk halk kültüründe çölde susuz yolculuk yapan veya suya ihtiyaç duymadan çölde yaşayan evliya kıssaları anlatılır." (Yusuf KARAKURT, Türk Söylence Sözlüğü, (Türkiye: 2011), 186).

...

“Kovalayıp, varıp baksam,

Bir mağarada kırk adam,

Bir çukurda çok adam.

Kuzum orada meliyor,

Kuzuyu sağlam bağlamışlar.

“İyi ki geldiniz, siz – dedi,

Yaradanın buyruğunu

Yerine getiriyoruz biz!” – dedi.

Kırkı da benimle konuştu:

“Kızır – diye biri var

Seni arıyordu – diye, söyledi.

Kızır izliyor, sizi – dedi,

Kırk Çiltten denilenleriz biz, – dedi.

Can verip senin özüne,

Yaradan’ın var – dedi.

Emri için Allah’ın

Biz de sana yardımcıyız – dedi.

Tektir Yaradan Hüda’n,

Bunu iyi bil!” – dedi.

O yüzden hep söylerim Allah! – diye,

Saptırmayıp yoldan koru! – diye.

Orada duran kırk kişiye

Düşünüp dikkatle baktım,

Bazen kurt, bazen adam,

Görünce şaşırdım!

Burda oturduğunuz yer,

Gök renkli gök yüzü, göğünüz

Göl, nehir, su – dedi,

Döküp buraya göndermez,

Hüda’nın gücünü görünüz!

Tavansız boş bırakmayıp,

Asuman yapıp, gök vermiş,

*Nasibini bolca vermiş,
 Hayvanlarına lâıyk,
 Her türlü otu vermiş.
 Ayak altında duran kara yer,
 Yer imiş – diye, geçme,
 Suyu ne kadar, taşı ne kadar,
 Etrafına şöyle bir bakıver.
 Hepimizi taşıyıp,
 Hak almayan nasıl bir er,
 Bunların tümünün sahibi
 Her şeyi yaratan Hüda der!
 Bunu söyleyen kırk kişi,
 Düşünüp dursam onları,
 Kolay değil bu işi!
 Başka iş yapmayacağım,
 Onun için onların
 Dediklerinden çıkmıyorum!
 Ulaştırmış dileğine,
 Kuvvet verir bileğe.
 Ben de söylüyorum sizlere
 Hüda var! – diye, bilene”.
 Bunu söyledi Manas:”⁹*

...

Kırk Çiltten veya Kırklar kavramı eski Orta Asyalı Türklerin efsanevi destan veya masallarında geçen bir kavramdır. Kırk rakamı eski Türklerde de İslamiyet’te de önemli bir rakamdır.¹⁰ Mesela Türklerin geleneklerinde kırk rakamı çok yerde kullanılmıştır. Orta Asya’da hala devam eden geleneğe göre çocuk doğduğunda kırk çıkana kadar yani kırk gün annesiyle beraber anne annesinin yanında kalır. Bunun dışında insan vefat ettiğinde de kırk gün sonra anma töreni olur. Hatta Manas Destanı’nda bile kahraman Manas’ın kırk tane “Çoro” adı verilen yiğitleri vardır. Oğuz Han’ın verdiği şöenlerde diktirdiği sırikların boyu kırk kulaç uzunluğundadır. Kırgızların Kırk Oğuz

⁹ Sagımbay, *Manas destanı I*, 209.

¹⁰ İskender Pala, “Kırk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 466-467.

boyundan geldikleri görüşü de vardır ki o yüzden günümüzdeki bayraktaki güneşin kırk ışını vardır. İslam’da da kırk rakamı çok önemli rakamlardan olduğu tartışılmaz. “Kırk Çiltan” kavramının hangi etkilerden dolayı çıktığını bilmek de zordur. Ama Manas Destanı’ndaki “Kırk Çiltan” adı verilen karakterler Müslüman olan kırk derviş veya evliya olduklarını söyleyebiliriz. Bunun gibi Hoca Ahmet Yesevi’nin de “*Divanı Hikmet*” adlı eserinde “*On sekizde kırklar ile şarap içtim. Zikrini söyleyip, hazır durup göğsümü deştim*”¹¹ diye kırklardan bahsedilir. Demek ki kırklar sadece eski Türk inancında değil, Türklerin Müslüman olduktan sonrada kullandıkları bir kavram olduğu gerçektir.

Görüldüğü gibi bu mısralarda ilk önce Manas’ın nasıl İslam’a girdiğini ve halkına nasıl İslam’ı anlattığı açıklanmaktadır. Bu olaylardan sonra artık destandaki Türk boylarının Müslüman oluşundan bahsedilir.

...

*“Olmayacak bir iş
Önceki batıl din – dedi.
Bir yaradan Allah’ın
Birliğini açık bil! – dedi.
İnancın sağlam olur,
Hüda’nın birliğini bil,
Görmeden inanıp,
İçindeki şüpheleri çıkar.”*¹²

...

Bunun üzerine Manas’ın etrafındaki halk yani Kırgızlar ve diğer Türk boyları Müslüman olmuşlardır. O yüzden Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılan Manas Destanı varyantında bu olaydan sonra destanın sonuna kadar artık İslam inancıyla ilgili konular sık sık bahsedilir.

Savaşları ve Zaferleri

Manas’ın genç yaşlarında ilk gösterdiği kahramanlık ve zaferler, Cakıp oğlu Manası Oşpurun yanından gelirken başlar. Manas yolda gelirken zamanında Türk boylarını yenerek dört tarafa dağıtan Kalmukların bir kaç tanesi ile karşılaşp onlarla olan

¹¹ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatcı, (Türkistan: AYÜ Yayınları, 2016), 52.

¹² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 219

küçük kavgada onları yener. Bunun üzerine olaylar gelişerek Manas'ın yaptığı iş etrafa yayılarak Manas'ın ismi o zamanki Türklerin birinci düşmanı olarak sayılan Hitayların en büyük kağanı olan Esen Han'ın kulağına kadar gelir. Esen Han olayı iyi bir şekilde bilmeleri için kendi adamlarını gönderir ama Manas onları da öğrenip öldürür. Bu olaylardan sonra eski yaralar açılır ve Manas'ın savaşları ve zaferleri anlatılmaya başlar.

Manas'ın savaş ve zaferlerini üç kısma ayırabiliriz. 1. Manas'ın han olmasına kadar yaptığı savaş ve zaferleri, 2. Manas'ın han olduktan sonra yaptığı savaş ve zaferleri, 3. Büyük Gaza. Manas'ın han seçilmeden önceki savaş ve zaferleri Kalmuklar ile olan savaşlar, Esen Han tarafından gönderilen tüccar şeklindeki gizli görevlileri yakalaması ve öldürmesi, Neskara'nın¹³ Manas'tan yenilmesi, Manas'ın silahlara sahip olması, Manas'ın yiğit toplaması, Nuuker'i¹⁴ yenmesi olarak bilinir.

Manas, Han seçildikten sonra ise Neskara'nın Manas'ın adamlarından birisi olan Bilerik'i¹⁵ kaçırmaması ve Manas ile Koşoy'un onu kurtarması, Manas'ın On bir tane Duu-Du¹⁶ ile olan savaşları, Kırmus¹⁷ Han'a karşı sefer, Kayıp Dan'ı¹⁸ yenmesi ve kızı Karabörk'ü alması, ata yurdunu düşmanlardan temizlemesi, Tekes Hanı¹⁹ yenmesi, Orgo Han²⁰ ile olan savaşı, Akunbeşim'i²¹ yenmesi, Panus'a²² karşı kazandığı zaferi, Küçük gazalar gibi birçok savaşlar yaparak zafer elde ettiği anlatılır.

¹³ Neskara- karakter. Epik Manas'ın düşmanları olan Hitayların kahramanı. Genel olarak Manas Destanı'nın belli varyantlarının hepsinde geçer. Destan'ın varyantlarının bazılarında Mançu, bazılarında ise Hitayların hanı olduğu kaydedilir. (Манас Энциклопедия II, 192.)

¹⁴ Nuuker dev- Kent şehriden çıkmış olan Hitayların kahramanlarından biri ve Manas'ın düşmanı olarak bilinen karakter. (Манас Энциклопедия II, 197.)

¹⁵ Bilerik- karakter. Manas'ın yiğitlerinden biridir. Genel olarak Destan'ın klasik varyantlarının hepsinde Bilerik'in Hitaylara yakalanma olayı ve Koşoy tarafından kurtarıldığı geçmektedir. Bilerik, S. Orozbekoğlu'nun varyantında Caanger Hoca adlı karakterin oğlu olarak geçmişken S. Karalayev'in varyantında ise Ayhoca'nın oğlu olduğu söylenir. (Манас Энциклопедия I, 228.)

¹⁶ Duu-Du- Hitay İdari Makamları. Duu-du Destan'a 18-19. asırlarda Kırgızlar ile Çinlerin ortasındaki ilişkiler sonucu girdiği de söylenir. Destan'ın varyantlarının hepsinde Hitay İmparatorluğundaki vilayet iradesi yani valilik anlamında kullanılmıştır. (Манас Энциклопедия I, 297.)

¹⁷ Kırmus, Kırmus Şaa- karakter. Dagalak şehrinin hanı. S. Orozbekoğlu'nun Manas Destanı varyantında Bilerik adlı karakteri yakalayıp hapse attıran karakter. (Манас Энциклопедия I, 606.)

¹⁸ Kayıp dan- karakter. Kalmuk hanlarından birisidir. (Dan- Kalmuklarda Vali unvanıdır) Destan'da Manas ile savaşır yenilerek Karabörk adlı kızını veren han. (Манас Энциклопедия I, 408.)

¹⁹ Tekes, Tekeshan- karakter. Kalmuk hanıdır. Manas eski atalarının yurduna geri dönerken savaşmış olan hanlardan birisidir.

²⁰ Orgo Han- karakter. Destan'da Çüy vadisini yöneten Hitay hanlarının biri olarak geçmektedir. S. Orozbekoğlu'nun Manas Destanı varyantında Manas ile olan savaşta Manas tarafından öldürülür. (Манас Энциклопедия II, 221.)

²¹ Akunbeşim Padişah, Akun Şaa- karakter. Çüy vadisindeki toprakların bir kısmını yöneten Kalmuk hanlarından birisidir. Kırk beş sene han olarak halk yönetmiş, Orgo hanın Manastan yenildiğinden sonra ordu toplayarak Manas ile savaşır ve Aynakul adlı Manas'ın yiğitlerinden birisi tarafından öldürülür. (Манас Энциклопедия I, 94.)

²² Panus- karakter. S. Orozbekoğlu'nun varyantında Taşkent'e hükümdarlık eden Kalmuk hanı olarak geçer. Akunbeşim'in Manastan yenildiğini duyup ordu düzenleyerek Manas'a karşı savaşa çıkar. Ama

Büyük Gaza, Destan'daki en önemli bölümlerden birisidir. S. Orozbakoğlu'nun varyantında "Büyük Saldırı" olarak geçse de genel olarak başka versiyonların hepsinde "Büyük Gaza" adıyla geçmektedir. Manas'ın ölmeden önce Hitayların merkezi olan Pekin'e (Beecin) yaptığı en büyük savaşıdır. Manas'ın bu olaydan önce yaptığı bütün küçük gazalardaki başarısızlıklar yani Çin'i tamamen alamadan yurduna geri dönmesi bu büyük gazanın yapılmasına neden olur.²³

Ölümü

Manas'ın ölümü, genel olarak Destan'ın bütün versiyonlarında Büyük Gazâ bölümünün son olayları olarak anlatılmaktadır. Ama Destan'ın Radloff tarafından yazıya geçirilmiş olan versiyonunda ise Manas'ın ölümü, oğlu Semetey'in doğumu adlı bölümün girişi olarak verilmektedir. Manas'ın vefatından önce yiğitlerine yaptığı son nasihatleri ile ilgili bilgi verilir. Ama bu varyantta Manas'a türbe yapılması ile ilgili bilgi verilmemiştir.²⁴ Manas büyük gazada düşmanı Konurbay²⁵ tarafından yapılan hile sonucunda Konurbay'ın yaptığı yaralanmadan dolayı kendi evine döner ve bir kaç ay sonra vefat eder. Manas vefat etmeden önce daha ölüm döşegindeyken Manas'ın eşi Kanıkey'in türbe yaptırdığı ama Manas ölünce o türbeye sadece tabutta bir şey gömdürerek Manası hiç kimsenin bilmediği bir dağın başına gömdüğü anlatılır.

2.2. Manas Destanı

Orta Asya'da ve Güney Sibirya'da yaşayan ırkların içinde eski tarihten beri adı geçen ezeli halklardan birisi de Kırgızlardır. Kırgız halkının ağızdan ağıza geçen edebi değerlerinin, milli kültür birikiminin de çok zengin ve geniş olduğu da bir gerçektir. İnsan ilişkilerine ve tabiata bakış açılarına göre söylenen atasözleri, deyimler, günlük hayatla ilgili nasihatler, bulmacalar, emek ve aşk için yaratılan şiirler, hikayeler ve masallar, bunun dışındaki milli kültür mirasının türleri, hepsi halkın iç dünyasının ve dünyayı algılayış şeklinin bir yansımasıdır.

ordusundaki Kırgızlar Manasın safına geçerek Panus savaşı kaybeder ve yerine Kökötöy adlı karakter han tayin edilir. (Манас Энциклопедия II, 233.)

²³Манас Энциклопедия II.

²⁴Radloff, *Manas Destanı*, 204.

²⁵ Konurbay- karakter. Destan'da Manas'ın asıl düşmanı olarak bilinir. Dolayısıyla Destna'da geçen bütün kötü karakterlerin asıl kahramanı olarak da sayılır. (Манас Энциклопедия I, 511.)

Yukarıda bahsettiğimiz kısa folklorik sözlü eserlerle beraber, Kırgız halkı sözlü edebiyatın uzun anlatım türlerinde de birçok ürün ortaya koymuştur. Bunlar uzun anlatımlı büyük masallar, kahramanlık destanlarıdır. Halk içinde yaşayan yetenekli insanlar bu yaşantıları sonradan şiir şeklinde anlatmışlardır.

“Destan” kelimesi Türkçeye Farsçada “Efsane ve mesel ve hikayet-i güzeştegan” anlamında kullanılmış olan “dastan” kelimesinden gelmiştir.²⁶ Bu kelimenin ilk defa ne zaman kullanıldığını tespit edemesek de bu kelime İslamiyet’in kabulünden sonra Kırgız Türkçesine girmiştir diyebiliriz.

Kompozisyon şeklindeki oluşumu ve hikayelerin geniş verilmesine göre Kırgız Türklerinin destanlarını iki gruba ayırabiliriz. Onları “büyük destanlar” ve “küçük veya kısa destanlar” diye adlandırabiliriz. Kırgız Türklerinin küçük destanları kendi içine “Kedey Kan”, “Er Töştük”, “Er Tabıldı”, “Sarıncı Bököy”, “Kurmanbek”, “Canıl Mirza” “Kococaş” ve “Olcobay ile Kişimcan” gibi destanları kapsamaktadır. Büyük destana ise üç bölümden oluşan “Manas” Destanı girmektedir.²⁷

Manas Destanı’nı özetleyerek kısa şekilde yazsak dahi ortaya oldukça büyük bir eser çıkar. Küçük destanları masalcılar bir iki gecede anlatıp bitirebilirler. Ama Manas Destanı haftalarca, aylarca hatta yıllarca söylenir. Manas Destanı’nın büyüklüğünün en önemli sebebi, destandaki hikayelerin babadan oğula geçerek birbirinin devamı şeklinde anlatılmasına bağlıdır. Çünkü destanda ilk önce kahraman olarak Manas, sonra onun oğlu Semetey, sonra da Semetey’in oğlu, Manas’ın torunu Seytek ve onların kahramanlıkları anlatılır. Manas hakkında ortaya çıkmış ilk masal küçüktür ama geçen zaman içerisinde bu masalı zenginleştiren parçalar, masalın büyük bir destan olmasını sağlamıştır. Çünkü Manas Destanı ilk başta sadece ağızdan ağıza söylenen ve anlatılan sözlü bir Kırgızların değeridir. Bazı görüşlere göre de bu destanın tarihi süreç içerisinde halk ağzında anlatıla gelen birkaç küçük ve orta masalları kendi bünyesine katarak büyümüştür. Böylece Manas Destanı’nın içinde “Kökötöy’ün Aş’ı”, “Coloy ile Koşoy’un Güreşi” vs. ana başlıklar ortaya çıkmıştır.

Yeni hikâyelerin eklenmesiyle beraber destanın manası ve mahiyeti genişlemiş ve zenginliği artmıştır. Destan’ın ilk baştaki içeriğini oluşturan kahramanlık hikayeleri; halkın düşmanlarıyla olan mücadelesi ve özgürlüğe kavuşma arzularının etkisiyle daha

²⁶ Каратаев Олжбай, Эралиев Салайдин, *Кыргыз Этнографиясы Боюнча Сөздүк*, (Бишкек: Бийиктик, 2005), 91.

²⁷ Болот Юнусалиев, *Манас*, (Фрунзе: Кыргызбасмасы, 1958), 6-7.

da derinleşmiştir. Destan’a yeni karakterlerin eklenmesiyle destan daha da güzelleşmiştir. Bu karakterlerle Türk halklarının günlük hayatı, dünyayı algılayış biçimi, kültür ve medeniyeti, töre ve gelenek- görenekleri geniş bir şekilde yansıtılmıştır. Demek ki destanın büyüklüğünü onun içeriğinin zamanla genişlemesine de bağlayabiliriz.

Manas Destanı araştırmacılarının hesaplarına göre Destan bir milyondan daha fazla mısradan oluşmaktadır.²⁸ Sadece bu rakama bakarak Türk halklarının sözlü edebiyatının ne kadar zengin ve geniş olduğunu söyleyebiliriz. Bu büyük epik hikayede hepsi şiir halinde anlatılan ve birbirinden farklı olan birçok karakterin portresini görebiliriz. Bu Destan’da yer alan şiirler sayesinde birçok coğrafi bölge, nehir, dağ ve hayvan ismi ile, asırlardır hayat tecrübesiyle olgunlaşarak oluşan deyim ve atasözleriyle, çeşitli mitlerle, insanın iç dünyasını anlatan inanç değerleri ve duygularıyla, ve geleceği aydınlatacak nasihatlarla karşılaşırız.

Manas Destanı nasıl ortaya çıktığına dair üç görüş vardır. 1) Orhun Yenisey Devrinde (VII-IX) ilgili, 2) Altay Devrinde (IX-XI) 3) Cungar Devrinde oluşması ile ilgili (XVI- XVIII)²⁹

Destan’ın tüm varyantlarında anlatım, Kırgız boylarının dağılıp farklı bölgelere sürülmesiyle başlar. Destan’da Çin hanı Alooken’in işgalinin neticesinde Kırgızların birliği bozulur ve Kırgızlar dağılma ile karşı karşıya kalır. Destan’ın başkahramanı Manas Altay’da doğup büyür, o büyüyünce Kırgızları Altay’dan Ala Dağlarına getirir. İç mahiyeti açısından destanın asıl güdüsü, Kırgız boylarını ve Türk halklarını birleştirerek dışarıdan gelen düşmana karşı birlikte mücadele etmektir.

Manas Destanı’nın toplama ve araştırma işleri geçen asrın ortalarında, kuzey Kırgızlarının Ruslarla karşılaşmasıyla birlikte Rus bilim adamları tarafından başlatılmıştır. Kazak bilim adamı Çokon Valihanov (ö.1865) 1850’li yıllarda Çin’e geçerken Kırgızlara uğrayıp Manas destanı ile tanışmıştır. Manas Destanı’ndan çok etkilenen Ç. Valihanov, ilk olarak Manas Destanı’nın “Kökötöy’ün Aş’ı” bölümünü manasçıdan³⁰ dinlediğini yazar. Belki bu Manas destanının yazıya geçen ilk parçasıdır. Ama Ç. Valihanov’un “yazdım” dediği parçası bugüne kadar arşivlerde bulunmamıştır. Ç. Valihanov kendisinin “*Очерки Джунгарии*” yani “*Cüngerlerin Beyannâmesi*” adlı eserinde Manas Destanı’nın kısaca özetini yayınlamıştır.

²⁸Виктор Жирмунский, *Введения в изучение Манаса*, (Фрунзе: 1948), 5-6.

²⁹Юнусалиев, *Манас*, 6-7

³⁰Büyük destan Manası yaratan, geliştiren halk arasından çıkan yetenekli, Manas Destanı’nı söylemeyi meslek haline getiren insan.

Ondan sonra Türk boylarının dil ve edebiyat nüshalarını toplayan ve araştıran Rus bilim adamı V. V. Radloff iki kere, 1861’de Tekes, 1869’ da Çüy vadisindeki Kırgızlara gelir. O da Manas Destanı’nı merak ederek manasçının ağzından dinler ve Kril alfabesiyle Kırgızca olarak yazar. 1885 yılında St. Petersburg’da Kırgızca ve Almanca halinde her birini ayrı cilt olarak yayınlayıp ilim dünyasını Kırgız destanıyla tanıştırır.

Bolşevik devrimine kadar Kırgız sözlü halk edebiyatının toplama ve araştırma işleri oldukça zayıf olarak ve bilim adamlarının kendi çabalarıyla yapılmıştır. Manas Destanı’nı toplama ve araştırma ile ilgili gerçek çalışmalar SSCB zamanında başlamıştır. O zamanki iktidarın halk sanatını geliştirmeye ilgili aldığı karar neticesinde; 1920’lerden itibaren bütçe ayrılarak halk ağzından edebiyat miraslarını toplama ve yazıya geçirme işleri başlamıştır.

Günümüzde Manas Destanı’nın Kırgız İlimler Akademisi’nde belli manasçılar tarafından yazılmış olan on üç varyantı bulunmaktadır. Bu sayı Ç. Valihanov ile V. Radloff’un versiyonlarıyla beraber on beş olmaktadır. Halk içindeki versiyonlarını toplama işleri hala devam etmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi Ç. Valihanov ve V. Radloff’un versiyonlarıyla beraber günümüzde Manas Destanı’nın on beş versiyonu vardır. Manas Destanı’nın bu versiyonları destanı anlatan manasçının anlattığı usule veya bazı olaylara eklediği motiflere göre ortaya çıkmaktadır. İşte bu on beş Manas Destanının içinde en büyük ve meşhur olan ve asıl kaynak olarak kabul edilebilen üç versiyon vardır. Bunlar Sayakbay Karalay’ın (ö. 1971) anlattığı, Sagımbay Orozbakoğlu’nun anlattığı ve Yusuf Mamay’ın (ö. 2014) anlattığı varyantlar olarak sıralanabilir. Bizim çalışmamızda asıl kaynak olarak kabul ettiğimiz Manas Destanı varyantı da Sagımbay Orozbakoğlu’nun anlattığı varyantıdır.

2.3. Manasçı Sagımbay Orozbakoğlu’nun Hayatı

Bizim bu çalışmamızda ele alacağımız versiyon Sagımbay Orozbakoğlu’nun anlattığı varyant olduğu için ilk önce bu meşhur manasçıdan da bahsetmeyi uygun gördük. Sagımbay 1867 yılında Isık Göl vilayetine bağlı Saroy köyünde dünyaya gelir. Babası 1870’lerde Çüy vilayetine bağlı Kertabilgi köyünde vefat eder. Sagımbay 16 yaşından itibaren manasçılığa başlar. Babasının vefatından sonra Alişer isimli ağabeyinin yanında büyür. K. Rahmatulin’in araştırmasına göre Sagımbay’ın dedesi Akcol, Çüy vilayetine

bağlı olan Koçkor ilçesinin Burgansuu kasabasında yaşarken Kürüçbek adındaki beyin ordusu gelip Akcolun obasına saldırır ve onların mallarını yağmalar. Sagımbayın babası, Akcol'un oğlu Akişe de köle olur. Sonra Ormon Han Akişe'yi at bakıcısı yapar. Akişe'nin ismini de sahibi olan Ormon Han değiştirip Orozbak yapar. Ormon Han öldürüldükten sonra Orozbak Kabırğa'ya göçer, Sagımbay da burada doğar. Sagımbay dini mektepte 3-4 kış okur. Okumayı bilir ama yazamaz. Sagımbay 14-15 yaşlarında rüya görür. Genç yaşından itibaren Isık Göl, Tanrı Dağları tarafındaki bölgelere, Çüy, Talas, Ketmen Töbö, Alay gibi şehirlerde Manas destanını söylemiştir. Sagımbay 1916'da Çin'e sürgün edilir ama orda Manas Destanı'nı söylemeye devam etmiştir. Halk Sagımbaya "Sagımbay manasçıların manasçısıdır" diye lakap bile takmışlardır. Sagımbay Kırgız tarihini iyi bilirdi ve her gittiği yerde Kırgız boylarının tarihi hakkında bilgi alırdı ve bunları toplardı.

1921 yılında K. Miftakov (ö.1948) Sagımbayın okuduğu Manas Destanı'nın varyantını yazmaya başlar. 4 yıl Manas Destanı'nı yazar, daha sonra bu işi İ. Abdrahmanov devam ettirir. Kısacası 1922-26 yılları arasında Sagımbay Orozbakoğlu'nun Manas Destanı versiyonu yazılmıştır. Sagımbay'ın varyantında Kırgız örf adetleri, aş törenleri, inançları ve değerleri, kız verme ve alma, ant içme gibi sosyal hayata ait motifler geniş bir şekilde anlatılır. Onun için bu varyantta en eski Kırgız adetlerini görebiliriz. Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu varyantı yazıldıktan sonra çok geçmeden 1930'da da büyük manasçı Sagımbay Orozbakoğlu vefat eder.³¹

2017'de ünlü manasçı Sagımbay Orozbakoğlu'nun doğumunun 150. yıl dönümü olduğu için bir kaç kültürel ve akademi çalışmalar olmuştur. Bununla birlikte 2017'de Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu tarafından söylenen varyantı Türkiye Türkçesine tercüme edilerek yayınlanmıştı. Bu eser üç ciltten oluşur ve Sagımbay Orozbakoğlu'nun varyantı ile yazılan destanın tamamının ilk tercümesi olarak da kabul edilir.

Biz yukarıda anlatılan versiyonun özelliklerine dayanarak Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu'ndan yazılmış varyantını inceleyip İslam itikadı açısından değerlendirme yapmayı doğru gördük. Bu çalışmada karakter ve konu zenginliği yönünden oldukça kapsamlı ve geniş bir şekilde ele alınan varyantını seçtik. Şu da bir gerçek ki bugüne kadar Manas Destanı çeşitli alanlarda ve konularda araştırılıp çalışılmış olsa da kelimeler veya itikat alanında araştırılmamıştır.

³¹ Каныбек Иманалиев, *Сагынбай Кеменгер жөнүндө ода*, Некс принт, Бишкек 2016, б. 14-15.

1.BÖLÜM

MANAS DESTANINDA ULUHİYYET

Çalışmanın birinci bölümü Manas Destanı'nda Uluhiyet olduğu için bu bölüm bu kavramın etrafında şekillenecektir. Uluhiyet (elihe) fiilinin masdarı olduğu için bu fiilin anlamı üzerinde durulması gerektir. Bu kelimedenden türeyen (el-ilah) kelimesinin bütün türevlerinde “kulluk etme, birini koruma, himaye etme, korkudan birine sığınma, üstün bir güç, olağanüstü bir varlık karşısında güçsüz kalma, gizlenme, örtünme ve ibadet etme” anlamları mevcuttur. Eğer (elihe) fiili, ismi fef'ul (me'luh) olarak alınırsa kendisine “ibadet edilen varlık, mabut” anlamlarına gelir. Bu durumda uluhiyet de “ilahlık, tanrılık” anlamlarına gelir.³² Bununla beraber hangi varlık için kullanılırsa da “ilah” kavramının kapsamında tapınma, ibadet etme, yüce görme anlamları vardır. Eğer bir varlığa karşı tapınma amacı yoksa o ilah olamaz. Bu yüzden ilkel dinlerde olsun veya semavi dinlerde olsun ilah anlayışlarının bütününde tapınma duygusu kendini gösterir.³³

İslam inancına göre de Allah inancı İslam'ın ve bütün semavi dinlerin temelini oluşturduğu gibi bu dinlerin hepsinde inanılması ve kabul edilmesi gereken ilk husus Allah'ın varlığı ve birliğidir. İnsan ilk olarak Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeden diğer iman esaslarını kabul edemez. Çünkü Allah'ın meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına ve diğer şeylerine inanmak Allah'ın bildirmesine yani Allah'a imana bağlıdır.³⁴

Manas Destanı tarih içindeki Kırgızların, Manas'ın yanında yer alan Kırgızlar ile iç içe yaşayan diğer Türk boylarının ve Manas'ın düşmanları olarak bilinen Hitayların (Çinlilerin) hayat tarzını, kültür ve adetlerini, dünya görüşünü, inanç değerlerini geniş bir şekilde anlatır. O yüzden Manas Destanı, Kırgızlar ve diğer Türk boylarının Allah

³² Cevheri İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulğafur Attar, (Beyrut: Daru'l-İlm li'l Melayin, I-VI, 1990), VI, 2224-2225.

³³ Helebi, Muhammed b. Süleyman, *Nuhbetu'l- Leali Şerhu Bedi'l-Emali*, (İstanbul: İhlas yayınları, 1996), 8.

³⁴ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), 156.

hakkındaki inançları ile ilgili çok zengin bir içeriğe sahiptir. Destan’da Allah inancı ile ilgili konular da yer almıştır. Allah’ın varlığı ve birliği, zatı ve sıfatı, hatta bazı isimleri de Destan’ın içinde güzel bir şekilde verilmiştir.

Destan’ın başında Manas doğmadan önceki Kırgızların ve başka Türk boylarının inançlarıyla ilgili pek fazla bilgi verilmemektedir. Ama şu da bir gerçek ki Manas’ın babası Cakıp (Yakup) hakkında onun çocuk sahip olamadığı için çektiği üzüntüleri şu şekilde beyan edilir:

...
*“Yavrusu olmadığından sızlanıp,
 Yavrulu birini görünce
 Ağlayarak Cakıp utanır,
 Gönlü türlü türlü sıkılıp,
 Gözlerinden yaşlar dökülüp,
 Bir olan Hüda’ya dert yanıp”³⁵*

Bu mısralarda Manas’ın babası Cakıp tek tanrıya inandığını ve içindeki çaresiz kaldığı derdini ona anlattığını görebiliyoruz. Bununla birlikte Cakıp’ın bu üzüntüleriyle ilgili başka satırlarda da şöyle bahsedilir:

...
*“Kadere boyun eğip,
 Mezar görse BayCakıp
 Bağıra bağıra ağlayıp yalvarır:
 “Vermezse Tanrı, çarem yok,
 Beş cins hayvandan mal edindim,
 Beş kuruluşluk haram yok”³⁶
 “Ahrete doğru yönelsem
 Baba – diyerek arkamdan
 Üzülecek evladım yok!
 Kunanım³⁷ gezer binilmeden,
 Kovalayıp binecek evladım yok!
 Allah’tan geldi çarem yok!*

³⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 26.

³⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 26.

³⁷ Kunan-Üç yaşına basan tay

*Kırlarda gezer taylarım,
Eğitip binecek oğlum yok,*³⁸

...

Burada Cakıp mezar görünce bir gün öleceğini hatırlıyor ve ölürse arkasında zürriyetsiz gideceğinden üzüyor. Ama insanların aciz olduğunu, çocuğu sadece Tanrı'nın verebileceğini de biliyor. Yani kadere boyun eğerek Allah'tan gelen şeylere çarenin olmadığını anlatıyor. Ne kadar bu mısralarda İslami motifler geçmiş olsa da verilen bilgilerde asıl önemli olan Cakıp'ın çocuk sahibi olamadığından dolayı üzülmesidir. Ama bu bilgilerden yola çıkarak biz Cakıp'ın Müslüman olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü Destan'ın Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılan versiyonunda Cakıp ve diğer destandaki halk İslam'ı Manas'tan öğrenirler. Burada verilen bilgi ise olayı anlatan manasçıdan kaynaklandığı için olayı İslami motifler ile anlatmıştır diyebiliriz.

1.1. ALLAH'IN VARLIĞININ BİLİNMESİ

İslam İnanç sisteminde, zanni bilgiye bakılmadan deliller ile ispatlanmış kesin bilgiye ulaşılması gerektiğini, Kelam açısından bilginin öneminin büyük olduğunu, bu alanda yazılmış eserlerdeki ilk ve öncelikli konusunun bilgi ve bilginin mahiyeti, önemi, çeşitleri olmasından da göre biliyoruz. Akıl ve irade sahibi olarak yaratılan insan için de hayatındaki en önemli şeyin bilgi olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü insana ruh ve aklın verilme sebebi, bu bilgiyi bilmek, öğrenmek ve doğrusunu seçmektir. Bu konuda Kur'an'da Allah insanı yoktan var ettiğini ve hiç bir şeyi bilmez iken bilip öğreneceği yetenek ve organlar ile donattığını³⁹ bildirmektedir. Kelam ilmine göre de bilgi İlahî ve beşerî olmak üzere ikiye ayrılır ve insan için beşerî bilgi edinme mümkündür.⁴⁰

Kelamda insanın bilgi edindiği yolları duyular, haber ve akıl olmak üzere üç çeşittir. Bununla ilgili Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390) Şerhu'l Akaidi'nde, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'ye (ö. 537/1142) göre ilmin yolları yaratılmışlar için üç olduğunu, bunlar sağlıklı duyu, doğru haber ve akıl olduğunu belirtmektedir.⁴¹

İnsan Allah'ın varlığını doğru haber veya akıl ile bilir. Mâtürîdî anlayışa göre hiçbir dinden haberi olmayan uzakta yaşamış olan insanların bile akıllarıyla Allah'ın var

³⁸Sagımbay, *Manas Destanı I*, 27.

³⁹Nahl 16/78; Mülk 67/23.

⁴⁰Temel Yeşilyurt, *Bilgi Kuramı, Kelam El Kitabı*, (Ankara: Grafikler Yayınları, 2015), 315.

⁴¹Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l Akâid*, trc. Talha Hakan Alp, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 61.

ve bir olduğunu bilmesi zorunlu gerekçelerdendir. Çünkü Allah insanları kendi varlığını ve birliğini idrak edebilecek güç ve kuvveti vermiştir.⁴² Bu yüzden de insanın doğru haberi doğru bir şekilde anlayabilmesi için akıl önemlidir. Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) *“İhyau Ulumi'd- Din”* adlı eserinde insanoğlunun alemin bir mabudu olduğunu söylemek için yaratılmadığını, insanın ve alemin bir mabudu, bir yaratanı olduğunu zaten insan aklının fitratı ile bilmesi gerektiğini, çünkü Allah insanı böyle bir fitrat ile yarattığını kaydetmektedir.⁴³ Bu mesele ile ilgili Kur'an'da ise: *“Muhakkak ki onlara sorsan: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ Elbette: ‘Allah, diyecekler.’”*⁴⁴ buyrulmaktadır. Manas Destanı'nda insanın bilgi edinme yollarını ve bu yollardan hangisiyle Allah'ın bilinebileceğinden şöyle bahsedilmektedir:

...
*“Duymakta olduğu kulağın,
 “İşte bu!” – diye, bil onun durağı!
 Kokuyu alan burnunuz
 Sasık ile güzeli
 Gücünü biliniz,
 Acıyı ve tatlıyı
 Fark edebilen ağız diliniz,
 Onu da hakkın gücü – diye,
 Akıl ile biliniz.
 Görmekte olduğunuz gözleriniz,
 Kudretin gücü – diye,
 Tam biliniz kendiniz.
 Tutabilen eliniz,
 Kadir Allah'ın gücü – diye,
 Haberdar olunuz.
 Yürüyen ayağınız,
 Kudretin gücü – diye,
 Gönlünüzde tutunuz.*

⁴² Gölcük, Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, 157.

⁴³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyau Ulumi'd- Din*, trc. Mehmet A. Müftüoğlu, (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1989), 258-259.

⁴⁴ Lokman 31/25.

Göğsünüz, kalbiniz, gönlünüz

Allah'ın evi – diye,

Tam öyle biliniz!”

Kırk çiltten öyle konuştu”⁴⁵

...

Bu mısralarda insanın beş duyusundan ve akıldan bahsedilmektedir. İnsanın Allah'ı bu beş duyusuna bakarak akıllı ile bilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bununla beraber Destan'da Allah'ın bu duyularla değil akıl ve doğru haber ile bilineceğini Allah'ın bu dünyada gözle görünmez olduğuna inanmakla da ispatlamaktadır. Bununla ilgili Destan'da şu şekilde geçmektedir:

...

“La ilahe illallah

Mukambet⁴⁶ resulullah,

-Kelime -i şehadet'i getirip

İmanı ilam etti gürleyip.

“Yalvarıp yalnız Allah'a,

Herkes namaz kılsın – diye,

Görünmez bizim tek Hüda

Gönlünüze alıp nakşedin”⁴⁷

...

Görüldüğü gibi burada Allah'ın göz ile görünmez olduğunu, O'nun varlığına gönül (kalp/akıl) ile inanıldığını söylemektedir. Bununla beraber Destanda Allah'ı görmeden inanılması gerektiğine de vurgu yapılmaktadır.⁴⁸ Burada insan görmeden bu dünyada görünmeyen Tanrı'ya nasıl gönülden inanabilir sorusu çıkabilir. Bu soruya Kelam ilmi Allah'ın varlığına çeşitli deliller getirerek cevap vermiştir.

İlk olarak Kur'an'da, Allah'ın varlığından daha çok birliği üzerine vurgu yapılmaktadır. Çünkü insan aklını ve duyu verilerini kullanarak Allah'ın varlığına zorunlu olarak gidebileceğini öngörmektedir.⁴⁹ Bununla beraber Kur'an, alemin ve alemdeki her

⁴⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 107.

⁴⁶ Mukambet- Muhammed

⁴⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 449.

⁴⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 218.

⁴⁹ Şaban Ali Düzgün, *Varlık, Kelam El Kitabı*, 222.

şeyin yaratılışına dikkat çekerek bunları yaratan birisinin yani Allah'ın varlığını Kur'an'ın muhatabı olan insanlara ispatlamaya çalışmıştır.

Allah'ın varlığı ve birliğini ispat etmek için Kelamcılar da pek çok deliller zikretmişleridir. fitrat delili, hudus delili, imkan delili, gaye ve nizam delili bunlardan meşhurlarındandır. Kelam ilmine göre bu delilleri ontolojik, kozmolojik ve teolojik olarak sınıflandırılabilir. Allah'ın varlığının ve birliğinin akıl ile bilinmesinin mümkün oluşunun sebebi olarak İslam inancında iradedden çok aklın rolünün ön planda olduğunu da⁵⁰ söyleyebiliriz. Aslında insan yaradılışında ve Kur'an'ın delillerinde Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayacak o kadar çok deliller vardır ki insan başka bir delil ikame etmeye muhtaç değildir.⁵¹

Akıl, Allah'ın varlığını yukarıda bahsettiğimiz bir takım deliller ile bildiği için Manas Destanı'nda da Allah'ın varlığını bazı deliller ile ispatlamaya çalışılmaktadır:

...

*“Hak Teâlâ'nın varlığını
Gökyüzündeki aydan anlayıp bil.
Karanlık olan geceden bil,
Kaynayan sıcak güneşten bil,
Soğuğu sert kıştan bil,
Biribirine benzemeyen
Bir kalıptaki işten bil,
İyilik gelen yerden bil,
Taş bağrından su çıkıp,
Su yatağı dereden bil,
Göz yetmeyen denizden bil,
Ot bitmeyen çölden bil,
Parlayan güneşten bil,
Etten çıkan tüyden bil,
Kemikten çıkan etten bil,
Konuşup duran sözden bil,
Sudan çıkan ateşten bil,
Havadan alınan nefesten bil,*

⁵⁰ Hanifi Özcan, *Epistomolojik Açıdan İman*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 54.

⁵¹ Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd- Din*, 259.

*Yerinden kayan yıldızdan bil,
Yazı kışı on iki ay
Bozulmayan yıldan bil.
Bastığı yerde kara toprak,
İşte buna bakıp bil,
O kadar şeyi kaldırıp,
Hak istemeyen nasıl bir er!
Bir olan Allah'ın varlığını,
Hükmü iki olmamış,
Hata yoktur yarattığında.”⁵²*

...

Bu mısralarda Allah'ın varlığına dair gösterilen delillerin Kelamda isbat-ı vacip delillerinden hudus, imkan, gaye ve nizam delilleri olarak belirtilen deliller türünden olduğunu söyleyebiliriz. Dünyadaki ay güneş, gece gündüz, su ve taş, deniz ve çöl, insanın biyolojik yapısı, hava ve ondan alınan nefes gibi, birçok şeyden misal vererek işte bu kadar şeyi yaratan ve bunun yaratıp bize sunduğu için bizden bir ücret veya başka bir şey istemeyen nasıl bir zat olduğuna vurgu yaparak sonunda hükmü iki olmayan Allah'ın varlığı bunlara bakılarak bilinmesi gerektiği belirtilmektedir. Kur'an'da: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?’ diye sor. ‘Allah’tır’ diye de cevap ver; sonra de ki: ‘Öyle ise O’nu bırakıp da kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı sağlayacak güce sahip olmayan koruyucu putlar mı edindiniz?’, ‘Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olumu?’ diye de sor. ‘Yoksa Allah’ın yarattığı gibi yaratan ortalar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?’ De ki: ‘Her şeyi yaratan Allah’tır. O birdir karşı konulamaz güce sahiptir”⁵³ mealindeki ayet ile yukarıda verdiğimiz mısralarda olduğu gibi aleme bakarak Allah'ın var ve bir olduğunun bilinmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Destan'da insanın Allah'ın zatını bu sınırlı olan aklı ile idrak edemeyeceğine de vurgu yapılmaktadır.

...

“Düşünceyle kavramak zor zatını”⁵⁴

...

⁵²Sagımbay, *Manas Destanı I*, 219.

⁵³Ra'd 13/16

⁵⁴Sagımbay, *Manas Destanı II*, 260-261.

İnsan, Allah'ın zatını aklı ile kavraması zor olduğunu bildiren bu mısralardan ve bu mısraların Allah'ın isimlerinin yanında verilmesinden yola çıkarak Destan'da Allah'ın zatının insanlar tarafından zor olduğuna dolayısıyla O'nu isim ve sıfatları ile tanımak gerektiğine inanıldığını söyleyebiliriz.

Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılan varyantında sadece Manas ve yiğitlerinin yaptıkları kahramanlıkları ve zaferleri değil onunla beraber bir ermişin eseri gibi İslam'ın ana prensiplerinden de geniş bir şekilde bahsedilmektedir. İnsan Allah'ın varlığını duyuları ile bilemez. Çünkü Allah bu dünyada göz ile görünen veya el ile tutulabilen bir varlık değildir. Dolayısıyla insan Allah'ın varlığını ancak akıl ve doğru haber ile bilebilir. Bu konuda Manas Destanı'nda da açık bir şekilde insanın Allah'ın varlığını bilmesi akıl ile mümkün olduğunu, hatta insanın aklı ile bilmesi gerektiğini söyleyerek Allah'ın varlığını ispatlamak için deliller sunmaktadır.

1.2. ALLAH İNANCI

Yukarıda da dediğimiz gibi İslam Kelamında Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlamak için çeşitli delil türleri ortaya koyulmuştur ve ortaya koyulan deliller üzerinde yıllardır çalışmalar yapılmıştır. Allah'ın varlığının delil ile ispatlanmaya çalışılmasının sebebi inanmayan insanların ikna edilmeye çalışılmasıdır. İlk olarak İslam itikadına göre Allah vardır ve tektir. Bu konuda Kur'an'da geçen ihlas süresinin “*De ki: ‘O, Allah’tır, tektir. Allah Sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.*”⁵⁵ mealindeki ayetleri örnek verilebilir. Bunun dışında Kur'an'da insanın bir su damlasından yaratıldığı, o sunun da bir yere yerleştirildiği, bunu yapanın da gücünün büyüklüğü ile ilgili ayetler verilerek, insana Allah'ın varlığını bilmesi için yol gösterilmektedir.⁵⁶ Genel olarak Kur'an Allah'ın varlığını ispatlamak için insanın,⁵⁷ alemin ve evrenin⁵⁸ yaratılış sebebini ve özelliklerini anlatarak akıl yürütüp Allah'ın varlığını bilmesini istemektedir. Kelam ilmindeki Allah varlığına dair delillerden olan hudus ve imkan delillerinde de bu kainat ve içindekilerin yoktan var olmaları yani hadis oluşlarını, bunların varlığı da yokluğu da olabileceği için mümkün olduklarını açıklayarak her hadisin bir muhdisi, her mümkünün de bir müreccihi olacağı ele alınmıştır.⁵⁹

⁵⁵ İhlas 112/1-4.

⁵⁶ Mürselat 77/20-23.

⁵⁷ Vakıa 56/57-59.

⁵⁸ Bakara 2/164.

⁵⁹ Harun Işık, Murat Serdar, *Sistemik Kelam*, (Kayseri: Kimlik yayınları, 2017), 170.

İslam itikadında Allah varlığı genelde ontolojik, teolojik ve kozmolojik deliller ile temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu ispatlama yöntemi klasik döneme aittir. modern dönemde bunlara dini tecrübe ve ahlak delili de eklenmiştir.⁶⁰ İmam Mâtürîdî Allah'ın varlığını ispatlamak için, evrenin yaratılmışlığı delilini kullanmıştır.⁶¹

Bunula beraber Kelam bilginleri Allah'ın birliği konusuna genellikle iki açıdan bakmışlardır. Birincisi Allah'ın zatı açısından ek ve ortaksız olması, ikincisi de sıfatları açısından O'na benzeyenin bulunmamasıdır.⁶²

Genel olarak baktığımızda İslam İtikadında Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili ilk olarak Kur'an'a dayanılarak çeşitli deliller üretildiğini görüyoruz. Manas Destanı'nda da Allah inancı ile ilgili ilk husus Allah'ın varlığı ve birliğine olan inancın yansıtılmasıdır. Allah'ın varlığı ve birliğini açık bir şekilde yansıtan bilgi Destan'da dinî bilgiye sahip olan Aykoco (Ayhoca) adlı karakter tarafından şu şekilde verilmektedir:

...
“Perverdiger⁶³ Allah'ı
Var, – deyip, bilin hata yok,
Doğurtan ata yok,
Doğuracak ana yok,
Denk gelecek kimse yok,
Başka hısım akraba yok,
Kendinden başka ulu yok,
Hükmüne çare yok,
Kendinden doğan çocuk yok”⁶⁴
 ...

Bu mısralara baktığımızda Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili inançları İslam itikadına uygun bir şekilde olup hatta bu mısralarda Allah'ın varlığı ve birliği İhlas Süresi'nin meali gibi açıklanmış da diyebiliriz. Destan'ın geneline bakıldığında zaman destanın kahramanı olan Manas, yaptığı savaşlar sonucu fethettiği bütün yerlerde bu inanç şeklini yayarak *“La ilahe illallah”*, *Kelime -i şehadet getirtti nice cana.*⁶⁵ ifadeleri ile fethettiği topraklarda yaşayan halkı İslam'a çağırdığı anlatılmaktadır.

⁶⁰ Şaban Ali Düzgün, Varlık, *Kelam el Kitabı*, 222.

⁶¹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (İstanbul: OTTO yayınları, 2011), 198.

⁶² Bekir Topaloğlu, *Allah İnancı*, (İstanbul: İSAM yayınları, 2010), 50.

⁶³ Perverdigar- Farsça: Tanrı, “Terbiye eden ve Besleyen”.

⁶⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1003.

⁶⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 400.

Allah inancı ile ilgili belirtmemiz gereken ikinci husus, Destan’da Allah’a O’nu görmeden inanılması gerektiğine inanılmaktadır. Bu husus mısralarda şöyle verilmektedir:

...
*“Olmayacak bir iş
 Önceki batıl din – dedi.
 Bir yaradan Allah’ın
 Birliğini açık bil! – dedi.
 İnancın sağlam olur,
 Hüda’nın birliğini bil,
Görmeden inanıp,
 İçindeki şüpheleri çıkar”*⁶⁶
 ...

Yukarıda verdiğimiz mısralarda Allah’ın birliğine hiç şüphesiz görmeden inanılması gerektiğini bildirmektedir. Bu mısralardan yola çıkarak Manas Destanı’nda İslam’ı kabul edenler tarafından gayba inanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Destanda: “*Gayıp sahibim kudret, Ne yapacağını kim*⁶⁷ *bilir,*” diyerek O’nun gayb olduğunu bildirmektedir.

Bilindiği gibi Allah’ı cisim ve mahlukâta benzeten, Kur’andaki müteşâbih ayetleri görünüşteki manasına göre açıklayıp, Allah’ın el, yüz gibi organlarının olduğunu kabul eden fırkalara Müzessime ve Müşebbihe denir. Allah’ın zatını insana benzetenlere Mücessie, Allah’ın sıfatını insanların ve diğer yaratılmışların sıfatlarına benzetenlere de Müşebbihe denilmektedir.⁶⁸

Mücessimenin görüşüne göre, Tanrı cisimdir, sonu ve sınırı olan uzunluk ve genişlik sahibidir. O parlak bir ışık gibi etrafına parlayan nur saçan yuvarlak inci misali gibidir. Rengi kokusu tadı vardır. Tanrı gidip gelen bir varlıktır. Bazen hareket eder bazen de durur. O kendi karışı ile yedi karıştır.⁶⁹

⁶⁶ Sağımbay, *Manas Destanı I*, 218.

⁶⁷ Sağımbay, *Manas Destanı I*, 574.

⁶⁸ Ebü’l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferâyînî (ö. 471/1078), *et-Tabsîr fî’l-Dîn ve Temyîzü Fırakati’n-Nâciyyeti ani’l-Fıraki’l-Hâlikîn*, (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1983), 119.

⁶⁹ Ebü’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Muhammed b. Abdulkadir el-Fâdilî, cilt I, el-Mektebetü’l-Asriyye, (Beyrut: 2000), 83-84.

Allah'ı mahlukata benzeten, tecsîm ve teşbîh fikirlerini ilk defa ortaya atan, Abdullah b. Sebe, Ebû Muhammed (Ebû'l-Hakem) Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî el-Cûzcânî el-Kûfî (ö. m. VIII. yüzyılın sonları) ve Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem el-Vâsitî (ö. 179/795) olduğu bilinir.⁷⁰

Manas Destanı'nda ise Allah'a cism ve şekil vermekten kaçındığını da söyleyebiliriz. Çünkü Destan'ın kahramanı Manas yukarıda da anlattığımız Kırk Çiltan'den Allah'ın evinin nerde olduğunu sorduğunda onlar şu şekilde cevap vermişlerdir:

...

“Hizmet yolundaki kırk çiltan

Birlikte kahkaha attılar:

“Hürmet sahibi olduğu bu dünyada,

Ev olur mu Hüda'da!?”

...

Bu mısralarda insanlar için yüce olan Allah'ın mekanı, yeri olmadığını söylemektedir. Bunun dışında Manas Destanı'nın genelinde Allah'ı tecsîm veya teşbîh görüşleri İslam'ı kabul edenlerin içinde görülmemektedir. Destan'da Allah'ı mahlukâta benzetmediğini, O'na görmeden inanılması gerektiği iddiasından da çıkartabiliriz.

Sonuç olarak Destan'da Allah'ın varlığına ve birliğine O'nu görmeden inanılması gerektiğine, O'nun yaratılan varlıklar gibi cism olmadığına inanılmaktadır. Bu görüş genel İslam İtikadına uygundur diyebiliriz.

1.3. ALLAH'IN İSİMLERİ

İslam itikadına göre Allah'ın Kuran'da ve Sahih hadislerde geçen güzel isimlerine kesin bir şekilde kabul ve tasdik etmek gerekir. İsim ve sıfatlar tevhidi, Allah'ı zatında olduğu gibi isim ve sıfatında da bir tek olarak kabul etmek, Allah'a mahsus olan isim ve sıfatları başka herhangi bir varlığa izafe etmemek, mahiyet ve keyfiyet bakımından mahlukat ile Allah arasında benzerlik kurmamak demektir.⁷¹

Kur'anda Allah'ın isimlerini ifade etmek için kullanılmış olan “el-Esmâül-Hüsna” terkihi dört yerde geçmektedir. İki yerde el-Esmâül-Hüsna'nın Allah'a ait olduğu vurgulanmakta,⁷² bir yerde Allah'a bu güzel isimler ile dua edilmesi gerektiği bildi-

⁷⁰ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 225.

⁷¹ Işık, Serdar, *Sistematiik Kelam I*, 180-181.

⁷² Tâhâ 20/8; Haşr 59/24.

rilmede,⁷³ yine bir ayette de bu isimlerin Allah'ın zatında herhangi bir çokluğu meydana getirmediği söylenmektedir.⁷⁴

İnsan, var ve bir olduğunu bildiği yaratıcısının Kur'an ve hadislerde belirtilen isim ve sıfatlarını öğrenerek sınırlı olan aklı ile zatını idrak etmesi mümkün olmayan Allah'ı bu isim ve sıfatlar sayesinde tanıyacağı da bir gerçektir.⁷⁵

Hz. Peygamber'in çeşitli kaynaklarda rivayet edilen hadislerine göre Allah'ın doksan dokuz ismi olduğunu bildirir.⁷⁶ Ama Allah'ın Kur'an ve hadislerde bildirilen isimleri dışında başka isimlerinin de olması mümkündür.⁷⁷ Bununla ilgili Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle buyrulur:

“Allah'ım! Sana ait olan her isimle senden isterim: Bu öyle bir isim ki, kendin onunla adlandırdın veya kitabında indirdin veya mahlukatından birine öğrettin, ya da sadece senin katında bulunan gayb ilminde onu zatına tahsis ettin”⁷⁸

Bu konuda, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) Allah'ın isimlerinin dört bin tane olduğuna değinerek isimlere ilişkin bir tasnifte bulunmaktadır. Razi bu isimlerden bazılarını yalnızca Allah tarafından bilindiğini diğerlerinin de melekler peygamberler ya da insanlar tarafında da bilinebileceğini söylemektedir. Bu dört bin isimden yüzü Kur'an'da yer aldığını ve bu yüz isimden de birisinin gizli olduğunu, bu Hz. Peygamberin hadisinde geçen doksan dokuz ismi ezberleyen de cennete gireceğini belirtmektedir.⁷⁹

Manas Destanı'nda Allah'ın isimlerinin sayısı sabit olmadan çeşitli rakamlarla verilmektedir. Bir yerde Allah'ın doksan dokuz bin isimleri olduğu⁸⁰ kaydedilirken başka bir yerde Allah'ın doksan bin isimlerinin olduğu⁸¹ söylenmektedir. Bunlar Kur'an ve Hadis'te geçmeyen dolayısıyla İslami kabulde olmayan Manas Destanı'na ve Türk kültürüne ait bir özellik olsa gerektir. Aslında Arapçada ve İslami kültürde de bulunan bir takım sayıların net bir sayı anlamında değil de çokluk ifade etmek için (kesretten kinaye) kullanıldığı bilinmektedir. Bu yaklaşımın Manas Destanı'nda 90, 99, 101 bin gibi sayılarla yapılması Türk kültürüne ait bir ifade biçimi olsa gerektir. Çünkü Destan'da

⁷³ A'râf 7/180.

⁷⁴ İsrâ 17/110.

⁷⁵ Işık, Serdar, *Sistemantik Kelam I*, 182.

⁷⁶ Buhari Tevhid, 12; Müslim, Kitabü'z-Zikr, 2/2677; Tirmizî, Davât, 83/3507.

⁷⁷ Şaban Ali Düzgün, Varlık, *Kelam el Kitabı*, 229.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 391

⁷⁹ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, XXII), 12.

⁸⁰ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 260.

⁸¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 261.

Allah'ın bu kadar çok isminin olduğu söylene de Allah için kullanılan isimlerin sayısı doksan dokuza bile ulaşmamaktadır.

Konunun başında da değindiğimiz gibi İslam İtikadına göre de Allah'ın güzel isimleri olarak bilinen Kur'an ve Hadis'te geçen isimlerinin dışında başka isimlerinin de olması mümkündür. Dolayısıyla Destan'da Allah'ın isimlerinin sayısı için kullanılan bu rakamların net bir bilgi vermediğini sayıların sabit olmadığından hareketle belki bu sayılar Allah'ın biz bilmeyen daha çok isminin olduğuna işaret etmektedir diyebiliriz.

Destan'da Allah için kullanılan isimlere baktığımızda Arapça, Farsça isimler yanında Türkçe isimlerin olduğu da görülür. Manas Destanı'nda Allah'ın isimlerinin bazıları olduğu gibi geçmekteyken, bazı isimlerinin de manası verilmektedir.

Destan'da Allah için kullanılan Arapça isimler şunlardır: “Allah,”⁸² “Allahu Teala,”⁸³ “Akbar,”⁸⁴ “Alim,”⁸⁵ “Bâri,”⁸⁶ “Cebbar,”⁸⁷ “Kadir,”⁸⁸ “Kahhar,”⁸⁹ “Hak Teala,”⁹⁰ “Settar,”⁹¹ “Zülcelal.”⁹² Allah için kullanılan Farsça isimler, “Huda”⁹³ ve “Perverdigardır.”⁹⁴ Allah için kullanılan Türkçe isimler ise, “Sahibim,”⁹⁵ “Egem,”⁹⁶ “Yaradan.”⁹⁷

Destan'da yukarıda geçen Allah'ın isimlerinden en çok “Allah”, “Perverdigar” ve “Huda” isimleri kullanılmıştır.

⁸² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 27; bk. 30, 31, 35, 36, 38, 48, 49, 50, 54, 55, 59, 61, 57, 71, 72, 74, 79, 95, 97, 101, 106, 108, 113, 118, 170, 127, 129, 130, 133, 135, 158, 173, 178, 180, 182, 188, 189, 190, 198, 203, 208, 214, 216.

⁸³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 221; bk. 222, 260, 261, 317, 355, 432, 461, 503, 514, 644, 663, 677, 681, 726, 781, 833, 841, 842, 843, 910, 929, 931, 993, 997, 1000, 1024.

⁸⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 216

⁸⁵ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 261

⁸⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 203; bk. 372, 408, 506, 509, 566, 567, 603, 653, 664, 847, 908, 930, 997, 1001.

⁸⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 36; bk. 52, 61, 724, 892.

⁸⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 35; bk. 38, 108, 135, 173, 182, 222, 240, 303, 332, 342, 352, 424, 425, 503, 506, 543, 590, 686, 689, 692, 721, 802, 832, 333, 841, 845, 847, 916, 944.

⁸⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 260

⁹⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 219; bk. 355, 402, 503, 723, 725, 845, 865, 909, 931, 988, 1006.

⁹¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 260.

⁹² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 503; bk. 574, 577.

⁹³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 26; bk. 28, 29, 30, 47, 62, 64, 67, 71, 72, 74, 77, 78, 79, 84, 92, 93, 95, 105, 106, 107, 108, 113, 121, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 159, 165, 166, 173, 174, 178, 180, 203, 208, 209, 210, 218, 219, 223, 256, 260, 261, 263, 270, 273, 274, 283.

⁹⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 30; bk. 31, 49, 106, 128, 132, 442, 446, 644, 657, 725, 830, 865.

⁹⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 28; bk. 213, 263, 279, 320, 574, 664, 667.

⁹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 29; bk. 338, 402, 492, 506, 677.

⁹⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 107; bk. 127, 188, 209, 218, 219, 222, 224, 225, 343, 378, 398, 402, 405, 408, 415, 416, 418, 425, 426, 590, 591, 617, 645, 674, 676, 686, 687, 689, 698, 711, 719, 722, 724, 725, 800, 813, 832, 842, 843, 864, 892, 905, 908, 910, 928, 934, 1000, 1033.

ALLAH- bizim bildiğimiz ve bilmediğimiz, gördüğümüz ve görmediğimiz bütün alemlerin ve “din gününün tek hakimi”⁹⁸ olan Rabbinin 99 isminin bütün özelliklerini kendinde toplayan en kapsamlı ve en özel ismidir.

Bazı alimlerin Allah’ın güzel isimlerinin sultanı,⁹⁹ en büyüğü¹⁰⁰ olarak nitelendirdiği bu ismin sadece Cenâb-ı Hakk’ın zatına mahsus olduğunu başka hiçbir varlığa isim olmadığını, hiç bir dilde de karşılı olmadığını da belirtelim.¹⁰¹ Kur’an’da, O’nun göklerin, yerin ve aralarındakilerin Rabbi olduğunu bildirirken O’nun (Allah’ın) ismini taşıyan başka hiç bir şeyin olmadığına da vurgu yapılmaktadır.¹⁰²

Kur’anda Cenab-ı Hak için: “**Allah**, O’ndan başka tanrı yoktur...”¹⁰³ “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi **Allah’a** aittir...”¹⁰⁴ diyerek Allah kelimesinin özelliğini ve kapsamlılığını bildirmektedir.

Allah ismi Destan’ın birinci cildinde 334, ikinci cildinde ise 425, üçüncü cildinde de 248 yerde olup, toplamda 1007 yerde geçmektedir. Manas Destanı’ndaki Allah kelimesi “Tanrı” ismi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Cenab-ı Hakk’ın bu isminin Manas Destanı’nda da en çok kullanılan isimlerden olmasının sebebi de belki bu ismin özelliğine mahsustur. Ama genel olarak baktığımızda Destan’da Allah, var ve bir olan, “*Perverdigar bir Allah Var! – diye, bil hata yok*”¹⁰⁵, O’ndan gelen şeye de çare olmayan, “*Allah’tan geldi çarem yok!*”¹⁰⁶ her şeyi idare eden, “*Güç kudret sadece Allah’ta*”¹⁰⁷ insanların sadece O’na şükretmesi gereken, “*İlahi şükür Allah’a*”¹⁰⁸, bütün kainatı yaradan, “*Her şeyi yaratan Allah.*”¹⁰⁹ “*Yaratan Cebbar Allah’ım*”¹¹⁰ her şeye gücü ve kudreti yeten,¹¹¹ “*Allah rast getirsin işini!*”¹¹² “*Allah verse dileğimi*”¹¹³, O’ndan yardım istenilen, “*Allah’tan yardım isteyeyim*”¹¹⁴, insanlara çocuk veren, “*Allah*

⁹⁸ Fatiha 1/4.

⁹⁹ Abdurrahman Sami, *Şerhi Esrarı Esmail Husna*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1971), 3.

¹⁰⁰ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *Esmâül Husna Şerhi*, trc. M. Ferhat, (İstanbul: Yeryüzü Yayıncılık, 2013), 73.

¹⁰¹ Vuslat Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2008), 17.

¹⁰² Meryem 19/65.

¹⁰³ Bakara 2/255.

¹⁰⁴ Bakara 2/284.

¹⁰⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 106.

¹⁰⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 27.

¹⁰⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 101.

¹⁰⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 188.

¹⁰⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 219.

¹¹⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 61.

¹¹¹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 101.

¹¹² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 38.

¹¹³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 29.

¹¹⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 55.

izin verirse doğurur”¹¹⁵, “Vermiş olmalı Allah’ım, Bu mübarek çocuğu”¹¹⁶, her şeye rızık veren, “Allah’ım verir rızıkımı”¹¹⁷, her kötülükten koruyan, “Allahu taala korusun, Her beladan halas,”¹¹⁸ bütün Müslümanların inanması gereken tek tanrı olarak bilinmektedir. Destan’da bu bütün özelliklerin sadece Allah’a ait olduğuna inanılması da Allah isminin özel ve kapsamlı olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak Allah ismi için yüklenen mana İslam İtikadına aykırılık göstermediği aşikardır.

ALÎM - Allah’ın her şeyi tam manası ile bilen¹¹⁹ anlamına gelen ismidir. Zaman veya mekan kaydı olmaksızın, olmuş olanı, olmakta olanı ve gelecekte olacak olan her şeyi; küçük büyük, gizli aşikar, hepsini bilen¹²⁰ Allah için kullanılmış olan bu isim Kur’an’da da geçmektedir. Bu ismin geçtiği Kur’an ayetlerinden birisinde, “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır. Şüphesiz ki Allah (zât v sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir”¹²¹ Allah’ın bilgisinin sınırsız olduğunu ve her şeyi tam manası ile bildiğini açıklamaktadır.

Manas Destanı’nda Allah’ın her şeyi bildiği ile ilgili bilgiler mevcut ama Alîm ismi sadece bir yerde “Âlim denilir bir adına,”¹²² geçmektedir.

BÂRÎ –Allah’ın güzel isimlerinden biri olan Bari’, yarattığı her şeyi her hangi bir modele bağlı kalmadan icat edip eksiksiz ve uygun bir şekilde yoktan var eden¹²³ manasına gelen bir ismidir. Kur’an’da, “O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları **örneği olmadan var eden** biçim ve özellik veren Allah’tır...”¹²⁴ diyerek Allah’ın Bari’ isminden bahsedilmektedir. Gazali Allah’ın güzel isimlerini şerh ettiği eserinde de yukarıdaki bahsettiğimiz ayette geçen Allah’ın “Halik”, “Bari” ve “Musavvir” isimleri mana olarak çok yakın olsa da bunların ayrı ayrı mana taşıyan isimler olduğunu, her yokluktan varlık alemine çıkan şey önce takdir sonra icat sonra da tasvire muhtaç olduğunu ve Allah’ın da hiç bir şeye hiç bir durumda hiç bir şekilde bağlı kalmadan takdir, icat ve tasvir edici olduğunu açıklamaktadır.¹²⁵ Allah’ın bu ismi Destan’da, Tanrı manasından başka bir mana yüklenmeden aynı şekilde kullanılmıştır. Destan’ın birinci cil-

¹¹⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 61.

¹¹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 67.

¹¹⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 71.

¹¹⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 95.

¹¹⁹ Gazzâlî, *Esmâül Husna Şerhi*, 111.

¹²⁰ Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, 99.

¹²¹ Bakara 2/115.

¹²² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 261.

¹²³ Gazali, *Esmâül Husna Şerhi*, 96; Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 105.

¹²⁴ Haşr 59/24.

¹²⁵ Gazzâlî, *Esmâül Husna Şerhi*, 98.

dinde 19 yerde, ikinci cildinde 28, üçüncü cildinde ise 23 yerde kullanılarak bu isim toplamda 70 yerde geçmektedir. Destan'da Bâri' ismi genel olarak Hüda ismi ile beraber "Bar-ı Hüda" şeklinde verilmiştir.

Destan'da Bâri' ismi Tanrı manasında şu şekilde kullanılmaktadır:

"Bar-ı Hüda 'm vermiş, – diye, Çocuğu öptü yüzünden."¹²⁶ "Bâr-ı Hüda'm kolla!" – diye, Yaradana dua edip,"¹²⁷ "Bâr-ı Hüda'nın eceli Vereceğini bilmeden şiz"¹²⁸ "**Bâr-ı Hüda manadır, Herşeyi bilen dânnâdır. Doğurtan onu baba yok, Duruyor koruyup, hata yok.**"¹²⁹ "Bâr-ı Hüda'ya yalvarmış, Müslüman imiş aslında"¹³⁰ Bu mısralardan yola çıkarak Bari' Hüda'nın çocuk vereceğine, her yerde her türlü kollayacağına ve O'ndan yardım istenip dua edildiğine, ecel de O'ndan geleceğine, yaptığı her şeyi hatasız ve eksiksiz yaptığına inanıldığını söyleyebiliriz.

CEBBAR – dilediğini dilediği gibi yaptırmaya muktedir olan, mutlak iradesini her zaman ve her durumda yürüten, her güçlüğü kolaylaştıran, mahluklarının işlerini ıslâh eden demektir.¹³¹ Başka bir kaynakta ise manasını vermiştir.

Kuran'da, "O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur. Meliktir (mülkünde istediği gibi tasarruf eden), Kuddûs'tür (her noksanlıktan münezze olan), Selâmdır (her kusurdan ve affeden salim olan), Müheymindir (her zaman gözetip koruyan), Azizdir (kudreti daima üstün gelen), **Cebbardır (dilediğini yaptıran)**, Mütekebbirdir (büyüklüğü ve yüceliği kendisine mahsus olan). Allah, müşriklerin şirk koştuklarından münezehtir"¹³² ayetinde Allah'ın Cebbar ismi geçmektedir.

Allah'ın güzel isimlerinden birisi olan Cebbar ismi de Manas Destanı'nda kullanılmıştır. Destan'ın birinci cildinde 5 yerde, ikinci cildinde de 5 yerde ve üçüncü cildinde 3 yerde olup toplamda 13 yerde sadece Tanrı manasında kullanılmıştır.

Destan'da, her istediği şeye istediği gibi hükmeden ve her şey O'nun yüce kudretinde olan, "Ferman verici Cebbar Tanrı, – der",¹³³ insanların her türlü kötülükten sığındığı, "Sen bizi koru!" – diye, Yaradan cebbar Allah'a,"¹³⁴ bütün dilediğini veren,

¹²⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 79.

¹²⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 408.

¹²⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 55.

¹²⁹ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 53.

¹³⁰ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 73.

¹³¹ Turâbî, *Esmâ-İ Hüsnâ*, 55.

¹³² Haşr 59/23.

¹³³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 52.

¹³⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 724.

“*Tam böyle dilese, Vermez miydi dileğini, Yaradan Cebbar Tanrı’dan!*”¹³⁵ O’nun belirlemiş olduğu nizamına veya kaderine çare olmayan, “*Yaratan Cebbar kudret, Takdirine deva yok,*”¹³⁶ Allah’ın bir ismi olarak genelde Allah isminin yanında kullanılmaktadır. Manas Destanı’nda Allah’ın Cebbar isminin tam manası verilmesi de yukarıda verdiğimiz mısralarda Yaradan Cebbar Kudretin takdirine çare olmadığını söylemesi, mutlak iradesini her durumda yürüte bilen yani istediğini istediği gibi yaptıran manasına çok yakın olduğu da bir gerçektir. Bütün bu bilgiler ile beraber Cebbar isminin sadece Tanrı manasında “Cebbar Allah”, “Cebbar Tanrı” olarak geçtiğine bakarsak İslam inancına uygun bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz.

HAKÎM – Bütün işleri yerli yerince ve eksiksiz olan, hüküm ve hikmet sahibi, eşyanın, işlerin ve her şeyin hakikatini bilen anlamına gelmektedir. Kur’an’da, “*Şüphesiz Rabbin O’dur ki, onları (kıyamet gününde hesaba çekmek için) toplayacaktır. Şüphesiz O, Hakîm (hüküm ve hikmet sahibi)dir, her şeyi bilendir*”¹³⁷ buyrulmaktadır.

Destanda ise O’ndan başka Hakimin olmadığına “*Kendisinden başka hâkim yok*”¹³⁸ inanılmaktadır. Bu isim Destan’ın sadece üç yerinde Allah için kullanılmıştır.

KADİR – Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Her şeye gücü yeten, kudretli, tam kudret sahibi anlamına gelir.¹³⁹ Kur’an’da, “*(Ey Muhammed!) Sen onlara dünya hayatının misalini ver. Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri (her renk ve çiçekten) birbirine karışmış, nihayet bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgarlar onu savurur gider. Allah her şeye muktedirdir*”¹⁴⁰ anlamındaki ayette Allah’ın her şeye muktedir olduğunu açık bir şekilde beyan etmektedir. Destan’ın içinde bazen Allah, bazen de Hüda isimlerinin yanında geçmektedir. Allah’ın Kadir ismi Manas destanının birinci cildinde 24, ikinci cildinde 54, üçüncü cildinde ise 45 yerde kullanılarak toplam olarak 123 yerde geçmektedir. Genel olarak baktığımızda bu kelimeye yüklenen mana İslam İtikadına uygun olduğunu aşağıda verdiğimiz mısralardan da anlayabiliriz:

“*Sen üzülme kadınım, Kadir Allah nasip ederse tamamlanır eksikğin! Sen gam çekme kadınım*”,¹⁴¹ “*Görmekte olduğunuz gözleriniz, Kudretin gücü – diye, Tam biliniz*

¹³⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 892.

¹³⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1054.

¹³⁷ Hicr 15/25.

¹³⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 107; bk. 446, II, 1073.

¹³⁹ Sami, *Şerhi Esrarı Esmail Hüsnâ*, 23.

¹⁴⁰ Kehf 18/45.

¹⁴¹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 35.

*kendiniz. Tutabilen eliniz, Kadir Allah'ın gücü – diye, Haberdar olunuz”.*¹⁴² *“Kadir Allah'ın izniyle Kaynamakta olan Taşken'i Hak dine getirmek için, Panus Hanın hükmünü Elinden gelse almak için Önder Manas kaplanın”*¹⁴³ *“Kadir Allah kolla! – diye, Yaratana yalvarıp, Ular Boz'un boynuna kamçı vurup, Kara sakalını koynuna saklayıp”*¹⁴⁴ *Öldüreni, öleni, Özü Kadir Allah'ın Hükümüne razı olmuş. Birbirine karışıp, Hak buyruğu bu – deyip, Ölülerini gömmüş”*¹⁴⁵

KEBÎR – her hususta hiç bir kulun kavrayamayacağı kadar büyük ve ulu olan, ululuğu yanında her büyüğün küçüldüğü Mutlak Büyük, kainattaki o eşsiz büyüklüğü her yerde hissedilen¹⁴⁶ anlamına gelir. Zâtı ve sıfatı bakımından sınırsız büyüklük sahibi olan Allah'ın Kebîr ismi Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: *“O, görünmeyeni de bilir, görüneni de. O çok büyüktür ve yücelerden yücedir.”*¹⁴⁷

Manas Destanı'nda Allah'ın Kebîr ismi “Akbar” olarak sadece iki yerde geçmektedir.

...
“Allahu Akbar! – dedin” – diye,
O söylediğin nedir?” – diye,
Baymırza kalkıp sordu.
O an Aykoco konuşur,
*“Allah ulu! -denilen söz.”*¹⁴⁸

Bu mısralarda Allah'ın Kebîr isminin Destan'da başka anlam yüklenmeden sadece Allah için kullanıldığını söyleyebiliriz.

Allah'ın Arapça olan isimlerinden Kahhar, Settar ve Rahman isimleri Destan'da sadece bir yerde şu şekilde geçmektedir:

...
“Adlarından biri Settar – diye,
Bir adına derler -Kahhar – diye,

¹⁴² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 108.

¹⁴³ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 198.

¹⁴⁴ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 367.

¹⁴⁵ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 68.

¹⁴⁶ Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, 177.

¹⁴⁷ Ra'd 13/9.

¹⁴⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 271, III, 370.

*Kulları dua eder
Cennetten bulsak yer – diye.
Bir adı da – Rahman.”¹⁴⁹*

...

Allah’ın, bütün mahlukata karşı sonsuz merhametli¹⁵⁰ manasına gelen Rahman ismi, yenilmeyen yegane galip gelen, güç sahibi, her şeye istediğini yapacak sûrette galip ve hakim olan¹⁵¹ manasına gele Kahhar ismi ve bütün kötülük ve çirkinliği örten manasına gelen Settar isminin Destan’ın başka hiç bir yerinde geçmemekle beraber anlamı veya isimlerin açıklaması da verilmemiştir. Ama şu bir gerçek ki Destan’da bu isimlerin Allah’a ait olduğunu net bir şekilde kaydetmektedir.

HÜDA – Fars kökenli olup, “Tanrı”, “Hükümdar”, “Sahip” anlamlarını taşıyan bir isim olduğu bilinse de Deniz Karakurt’un açıklamalı ansiklopedik mitoloji sözlüğü olarak bilinen Türk Söylence Sözlüğü adlı eserinde bu kelimenin “Guday”, “Kutay”, “Huday”, “Huda” ve “Hüda” gibi eşdeğer isimlerinin olduğunu, Tanrı, Yaradan, Kainat yaratıcısı anlamlarına geldiğini ve Altay metinlerinde “Altay Kuday” (Altay Tanrısı) ve Yedi Kuday (Yedi Tanrı) gibi kavramlarla sıklıkla rastlanan bir kavram olduğunu, hatta Eski Türklerdeki Katay adlı demirci tanrısı ile bağlantılı da olabileceğini kaydetmiştir. Karakurt’un sözlüğüne göre Hüda Kutun sahibi demektir. Temizlik anlamını da taşımaktadır. Ne kadar Farsça kökenli kelimenin Türkçe’deki dönüşümü olduğu öne sürülse de aslı Türkçe olduğunu Kut (kutsallık, kutluluk) kökünden türediğini de belirtmektedir.¹⁵² Bu kelime Cenab-ı Hak’ın bir ismi olarak hâlâ kullanıldığını Mehmet Âkif Ersoy tarafından yazılan İstiklal Marşında geçen şu dizelerden de anlayabiliriz. “*Canı, cananı, bütün varımı alsın da Hüdâ / Etmesin tek vatanımdan beni Dünyâ’da cüdâ*”¹⁵³

Manas Destanı’nda ise bu kelime Farsça veya Türkçe kökenli olduğuna bakılmaksızın Tanrı manasında Allah’ın isimlerinden birisi olarak geçmektedir. Manas Destanı’nın Türkçe tercümesinde bu kelime “Hüda” olarak bilinse de Kırgızca da “Kuday” olarak söylenmektedir. “Huda” ismi destanın birinci cildinde 342, ikinci cildinde 335, üçüncü cildinde ise 287 yerde kullanılarak toplamda 955 yerde geçmektedir. Destan’da Allah’ın Hüda ismi geçen bazı mısralar şunlardır:

¹⁴⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 261.

¹⁵⁰ Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, 21.

¹⁵¹ Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, 83.

¹⁵² Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, 200.

¹⁵³ Mehmet Âkif Ersoy, *İstiklâl Marşı*.

“Bir olan Hûda’ya dert yanıp, Filin baş çektiği deve adayıp,”¹⁵⁴ “Gençleştirir Hûda yaşımı. Bunca şeyin sahibi,”¹⁵⁵ “Verse Hûda bir çocuk, Olurdu bize yük”¹⁵⁶ “Yazgısına Hûda yazdıysa Yattığı yerde de almaz mı! Kır aksak atı koşturursun, Yazgına Hûda yazdıysa muhabbet.”¹⁵⁷ Bu mısralardan hareketle Destan’da Hûda ismi ile de zikredilen Tanrı’nın bir olduğunu, O’na deve gibi adak kurbanlar adandığını, her şeyin sahibi olduğunu, her şeyi O’nun belirleyeceğini söyleyebiliriz.

PERVERDİGAR – Farsça kökenli olup, perverd-gâr, “besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı Tanrı”¹⁵⁸ anlamına gelir. Bu isme Kur’an ve hadiste geçen Allah’ın güzel isimlerinden “Rezzak: bütün mahlukatın rızıkını veren” ve “Latif: yaratılmışların ihtiyaçlarını en ince noktaya kadar bilip karşılayan” isimleri en yakın anlam taşımaktadır. Kur’an’da Allah’ın Rezzak ismi ile ilgili, Allah’ın rızık veren, sarsılmaz gücün sahibi olduğunu,¹⁵⁹ yeryüzündeki bütün mahlukatın rızıkının O’na ait olduğunu¹⁶⁰ belirten ayetler vardır. O’nun Latif ismi ile ilgili ise, Allah’ın bütün gözleri idrak ettiğini ve her şeyden haberdar olduğunu¹⁶¹ bildiren ayetler de mevcuttur.

Destan’da Allah’ın “Pervedigar” ismi de geçmektedir. Bu isim birinci ciltte 14, ikinci cildinde ise 12, üçüncü cildinde de 11 defa kullanılarak toplam 37 yerde kullanılmıştır. Destan’ın geneline bakacak olursak, hiç bir şekilde kin veya hınç duyulmayacak olan, “Perverdigar Allah’a Hınç mı duymalı?” – diye söyledi,¹⁶² varlığı ve birliği kesin olan, “Perverdigar bir Allah Var! – diye, bil hata yok”¹⁶³ insanları istediği gibi besleyen veya yaşatan, “Perverdigar bir Hûda Kulunu oraya buraya atar her türlü.”¹⁶⁴, bütün mahlukata ecel veren, “Perverdigar kudretVermiş eceli hepsine”¹⁶⁵ Cenab-ı Hak için Perverdigar denilmektedir.

EGEM – Destan’da Allah için kullanılan isimlerden birisi de Egem ismidir. “Egem” kökeni Türkçe olan bir kelimedir. Egem Türkiye Türkçesinde “sahibim” anlamına gelen bir kelimedir. Allah’ın güzel isimlerinden olan Melik (bütün kainatın, görü-

¹⁵⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 26.

¹⁵⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 30.

¹⁵⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 47.

¹⁵⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 72.

¹⁵⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (İstanbul: Akaydın Kitabevi, 2013), 1275.

¹⁵⁹ Zariyat 51/58.

¹⁶⁰ Hud 11/6.

¹⁶¹ En’am 6/103.

¹⁶² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 31.

¹⁶³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 106.

¹⁶⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 128.

¹⁶⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 865.

len ve görülmeyen bütün alemlerin tek sahibi mutlak sûrette tek hükümdarı)¹⁶⁶ ismini ifade edebilir. “Egem” kelimesi günümüzde de Kırgız ve Kazak dillerinde Allah için kullanılmaktadır. Hatta onlar çocuklarına bile “Egemberdi”¹⁶⁷ diye isimler koyarlar. Destanda da Egem sadece Allah için kullanılmış ve Allah’ın “Rab” ismi hangi manada kullanılırsa, Egem ismi de o manada kullanılmıştır.

Kur’an’da, Allah’ın ödül ve ceza gününün tek hükümdarı,¹⁶⁸ gökteki ve yerdeki bütün mahlukatlar O’nu tesbih ettiğini çünkü mülk de hamd da O’nun olduğunu,¹⁶⁹ bildiren ayetler vardır.

Destan’da her durumda dua edilen, “*Aklıma gelip yalnızlık, Egeme ağlayıp dert yandım!*”¹⁷⁰ bütün alemi idare eden ve hükmüne çare olmayan, “*Ezelden beri işim ters gider, Egem Taala’nın takdiridir,*”¹⁷¹ O’nun koruması ve iradesi olmadan hiç bir şey yapılmayan, “*Egem Teâlâ korursa Büyük Urkun nehrinden Geçip gidersek tapta-ze,*”¹⁷² Cenab-ı Hak için Egem ismi kullanılmaktadır.

Bu dizelerden hareketle Destan’da Egem ismine, Allah’ın Melik ismine yüklenen anlam yüklenerek kullanılmıştır diyebiliriz.

ULU - Yüce, büyük, aşkın, görkemli demektir. Genellikle Tanrı’nın veya bazı efsâneî kişiliklerin sıfatı olarak kullanılır. Moğollarda pek çok tanrıya sıfat olarak “Ulan/Ulağan” (Kızıl) sıfatı verilmesi hem “Ulu” kavramı hem de bu anlayış ile de alâkalı görünmektedir. Çin anlatılarında Lung/Long (bâzen Lu/Luu) olarak bahsedilen ejderha için bu bölgelere yakın Türk kavimlerinin ejderhaya Ulu/Uluu/Uluğ demeleri ise söyleyiş kolaylığı bakımından tesâdüfî olsa bile onun büyüklüğü ve görkemi ile de alâkalıdır. Türkçede “Ulu” kelimesi ile başlayan ve söylencelerde geçen pek çok kavram vardır: Uluşar: Şehir merkezi. Şehir meydanının bulunduğu yer. Uluyol: Bulvar. Pek çok yolun kavuştuğu ana cadde. Ulurmak: Büyük nehir. Birkaç nehrin birleşmesiyle oluşur. Uludağ: Çok yüksek ve tehlikeli dağlar. Ulukand: Büyük şehir. Birkaç şehrin birleşmesiyle oluşur. Ulukonak: Saray. Hükümdar konağı.¹⁷³

Türkçe olarak bilinen Allah’ın Ulu ismi Esmâ-i Hüsnâ’dan Kebîr ismini ifade edebilir. Çünkü Kebîr, Zâtı’nın ve sıfatlarının mahiyeti bilinmeyecek ve anlaşılmayacak

¹⁶⁶ Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, 27.

¹⁶⁷ Egemberdi- Allahverdi, Hudaverdi.

¹⁶⁸ Fatıha 1/4.

¹⁶⁹ Teğâbun 64/1.

¹⁷⁰ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 29.

¹⁷¹ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 29.

¹⁷² Sagimbay, *Manas Destanı III*, 1010.

¹⁷³ Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, 297.

kadar büyük ve ulu¹⁷⁴ anlamına gelmektedir. Allah'ın Kebîr ismi ile ilgili Kur'an'da “O, görünmeyeni de bilir, görüneni de. O, çok büyüktür ve yücelerden yücedir”¹⁷⁵ diye onun yüceliğine ve büyüklüğüne vurgu yapılmaktadır.

Destan'da da Ulu kelimesi . Destanın birinci cildinde 9, ikinci cildinde 5, üçüncü cildinde de 2 yerde kullanılarak toplamda 16 yerde geçmektedir. Genel olarak baktığımızda Destan'da Allah'tan başka Ulu olmadığına, “Kendisinden başka ulu yok,”¹⁷⁶ Bütün mahlukatın hatta padişahların bile padişahı olduğuna “Padişahların hı,”¹⁷⁷O'nun büyük merhamet sahibi ve koruyucu olduğuna, “Ulu rahim koru – diye,”¹⁷⁸ inanılmaktadır.

YARADAN – Her şeyi yoktan var eden anlamına gelen “Halik” ismini ifade edebilen “Yaradan” veya “Yaratan” ismi de Destan'da kullanılmıştır. Bu isim “Yaradan Allah”¹⁷⁹, “Yaradan Huda”¹⁸⁰ şeklinde de bazı yerlerde geçmektedir. Bütün kainatı yoktan ihtira ve icat edici¹⁸¹ anlamına “Halik” ismi ile ilgili Kur'an'da geçen ayetlerin birisinin mealinde şöyle anlatılmaktadır: “Şüphesiz Rabbin kemaliyle yaratandır ve iyi bilendir.”¹⁸²Bunun dışında Allah'ın insanlar için yeryüzünü ve göğü yarattığı ve insanlara rızık olarak çeşitli ürünleri çıkardığı,¹⁸³ insanları da yoktan var ettiği¹⁸⁴ ile ilgili ayetler mevcuttur.

Destanın geneline bakacak olursak “Yaradan” ismi sadece Allah için her şeyi yoktan var eden manasında İslam İtikadına uygun şekilde kullanılmıştır. Yaradan ismi destanın birinci cildinde 58, ikinci cildinde 50, üçüncü cildinde ise 28 yerde geçerek toplamda 136 yerde kullanılmıştır. Bunlardan bazılarında sadece O'nun canları bağışlayabileceğine inanılan, “Ey Hüda, canımızı bağışla?! – diye, Yaradan!” – diye, yalvardık,”¹⁸⁵ emir ve yasakları mutlaka yapılması gereken “İyi ki geldiniz, siz – dedi, Yaradan'ın buyruğunu Yerine getiriyoruz biz! – dedi,”¹⁸⁶ “Yaradan'ın emrine Hayır demez

¹⁷⁴ Işık, Serdar, *Sistematik Kelam I*, 186.

¹⁷⁵ Ra'd 13/9.

¹⁷⁶ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 107.

¹⁷⁷ Sagimbay, *Manas Destanı II*, 806.

¹⁷⁸ Sagimbay, *Manas Destanı III*, 490.

¹⁷⁹ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 118; bk. 591, 645, 674, 676, 719, 722, 724, 842, 928. II, 349, 659, 830. III, 519, 1006, 1135.

¹⁸⁰ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 209; bk. 219, 398, 402, 416, 842, 843, 910. II, 175, 475, 866, 876, 1057, 1264. III, 179, 382.

¹⁸¹ Sami, *Şerhi Esrarı Esmail Hüsna*, 6

¹⁸² Hicr 15/86.

¹⁸³ Bakara 2/22.

¹⁸⁴ Meryem 19/67.

¹⁸⁵ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 127.

¹⁸⁶ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 209.

yeriniz,”¹⁸⁷ O’nun yardımı olmadan hiç bir şeyin olmayacağına inanılan: “Yaradan yardım etmezse Kalacak mı bu Manas, Ansızın düzeliş.”¹⁸⁸ “Yaradan Allah yar olmuş, Atlansa yolu açık olmuş, Askeri altı san olan, Alaş’ın halkı cem olmuş”¹⁸⁹ Allah için Yaradan ismi kullanılmaktadır.

1.4. ALLAH’IN SIFATLARI

Aklî ve naklî deliller, Allah’ın sıfatlarının olduğunu ortaya koyduğu gibi bunların yanında bizim bazı ayetlere dayanarak sıfatlarına delalet ettiğini söylediğimiz ayetler ve hadisler vardır.¹⁹⁰

Bu ilahî sıfatlar meselesi, birçok dinlerin teolojisinde en önemli tartışma konularından olup, İslam düşüncesinde de önemi büyük olduğu ve sıfatlar konusu ulûhiyet temasının en önemli parçasını teşkil ettiği için Kelam ilmine “Tevhid ve Sıfatlar İlmi” denilmiştir.¹⁹¹

İslam tarihinde Ma’bed el Cüheni (ö.80/699) ve Gaylan ed Dımaşki’nin (ö. 126/743) kader ve insan fiilleri konusundaki görüşleriyle İslam itikadı alanındaki ilk fikri hareketliliği başlanmış ve onların ortaya koydukları görüşler ilahî sıfatlar meselesi ile ilişkilendirilmiştir.¹⁹²

Allah’ın sıfatlarının tespiti ile ilgili Mâtürîdî’de ve Tahâvî’de birçok bilgiler bulunmaktadır. Mâtürîdî ve Tahâvî’ye göre Allah ezelden beri kemal sıfatı ile muttasıftır ve varlık aleminde hiç bir şey yok iken Allah o sıfatların tamamıyla mevsuftu.¹⁹³ Çünkü sıfatların ezeli olduğunu kabul etmeyip sonradan olduğuna inanmak Allah’ın zatına noksanlık getirmek olur.

Ömer Neseî, Cenab-ı Allah’ın hayat, ilim, kudret, irade sem’ ve basar sahibi olduğunu ifade ederek kelam ile tekvin sıfatın ayrı bir şekilde ele almıştır. Bunun sebebi kelam sıfatında müstakil tartışmalar olduğu, tekvin sıfatı ise Eş’arîler ile Mâtürîdîler arasında tartışmalı olması olsa gerekir.¹⁹⁴

¹⁸⁷ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 264.

¹⁸⁸ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 200.

¹⁸⁹ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 519.

¹⁹⁰ Taftazani, *Şerhu’l Akâid*, 141.

¹⁹¹ Mevlüt Özler, *Kelam Tarihi, Kelam el Kitabı*, 26.

¹⁹² Şehristanî, *el Milal ve’n Nihal*, 40-41.

¹⁹³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944), *Kitâbü’t-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Ankara: İSAM Yayınları, 2005), 70; Ebû’l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 792/1390), *el-Akidetu’t-Tahâviyye ve Şerhi*, thk. et-Türkî- el-Arnâvut, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Guraba Yayınları, 2008), 9-10.

¹⁹⁴ Taftazani, *Şerhu’l Akaid*, 142.

Mutezileye göre Allah'ın zatından ayrı ezeli sıfatları yoktur.¹⁹⁵ Mutezilenin bu görüşü savunmasının sebebi Allah'ın zatiyla birlikte ezeli sıfatların kabul edilmesi kadim olan varlıkların çoğalmasına yol açmaktadır. Bu ise Hristiyanların ezeli üç uknumuna benzer ve bundan şirk doğar. Ama eğer Allah'ın zati ile kaim olan ezeli sıfatlar ispat edilirse bu durumda da iki ezeli varlık olmuş olur ve bu da tevhide aykırıdır.¹⁹⁶ Mutezileye göre sıfatlar zati ve fiilî olmak üzere ikiye ayrılır ve zati sıfatlar Allah'ın zıtlarıyla muttasıf olması mümkün olmayan ve Allah'ın kudreti taalluk etmeyen sıfatlardır. İlim, kudret, hikmet kıdem sıfatları bu sıfatların içindedir. Fiilî sıfatlar ise, Allah'ın zıtlarıyla muttasıf olmasının mümkün olduğu ve kudretin taalluk ettiği sıfatlardır.¹⁹⁷

Eş'arîlere göre ise Allah'ın halk, terzik, tekvin, icad gibi zâtî sıfatları kadîm, fiilî sıfatları hadistir.¹⁹⁸ Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki ihtilaflardan birisi de fiilî sıfatlar konusudur. Allah'ın fiilî sıfatlarının kadim olup olmaması tartışılınca bu sıfatların isbat edilmesi için bazı deliller ileri sürülmüştür. Kur'an'da ise Allah'ın ezelde kaim zatını Halık, Bâri', Musavvir¹⁹⁹ gibi isimler ile tasvir ettiğini görmekteyiz. Bu durumda bu sıfatların da kadim olması gerekir.²⁰⁰

Manas Destanı'nda Allah'ın sıfatlarından tek tek konu halinde bahsedilmese de dizelerde Allah'ın bazı sıfatlarına değinmiştir. Biz Allah'ın Manas Destanı'nda geçen sıfatlarını Selbi ve Subutî sıfatlar olarak ele alıp incelemeyi uygun bulduk.

1.4.1. Selbi Sıfatları

Selbî sıfatlar, Allah'ın şanına yakışmayan acz ve noksanlık ifade eden, yaratılmışlık özelliği taşıyan bundan dolayı O'ndan nefyedilmesi gereken sıfatlardır. Aslında bu tür sıfatlar sayılmayacak kadar çoktur. Zira akla gelen ne kadar acz ve eksiklik kavramı varsa ne kadar mümkün varlık özelliği varsa Allah hepsinden münezzehtir dolayısıyla o kadar selbi sıfatlar vardır.²⁰¹ Bazı akaid ve kelam bilginleri bu sıfatların zıttı sa-

¹⁹⁵ Seyyid, Muhammed Salih Muhammed, *Ebu Ca'fer el-İskâfî ve Arâûhu'l-Kelamiyye ve'l-Felsefiyye*, (Kahire: Dâru Kubâ, 1994), 115.

¹⁹⁶ Elbeyr Nasrî Nadir, *Felsefetu'l-Mu'tezile*, (İskenderiye: Dâru Neşri's-Sakafe, I-II, 1950), 37-39.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 78.

¹⁹⁸ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384), *Şerhu Aki-detü Ehli's-Sünne*, thk. Arif Aytekin (Kuveyt: Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı, 1989), 50.

¹⁹⁹ Haşr 59/24.

²⁰⁰ Mehmet Baktır, "Allah'ın Fiili Sıfatlarında Zaman Sorunu", *Kelam Araştırmaları* 1: 2 (2003): 95.

²⁰¹ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam'da İman Esasları*, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 167.

dece Allah’a ait olan özelliklerden olduğu için bu selbi sıfatlara zâtî sıfatlar adını da vermektedirler.²⁰²

1.4.1.1.Vucud

Sünnî kelamcılarının çoğunluğuna göre zat-ı Bârî üzerine zâid, ezeli ve bağımsız olan Vücud sıfatı, var olmak demektir. Allah vardır ve O’nun varlığı başkasından değil zatının gereğidir, varlığı zorunludur. Vücudun zıddı olan adem (yokluk), Allah hakkında düşünülemez.²⁰³

Manas Destanı’nda da Allah’ın Vücud sıfatı ile ilgili görüşler mevcuttur. Başka bir deyişle Destan’da Allah’ın var olduğuna “*Kâdir Allah Teâlâ’sın. Gözükmüyorsun, ama varsın*”²⁰⁴ inanılmaktadır. O yüzden de Allah’ın bir olduğuna ve gönderdiği din, kitap ve peygamber gibi unsurlara inanılıp onlardan bahsedilmektedir. Aslında Destan’ın geneline bakıldığında da yapılan sefer ve savaşların İslam adına, kendi inançlarını yaymak için yapıldığı ve bu savaşlarda fethedilen yerlerde de ilk olarak Allah’ın varlığından ve birliğinden bahsedilerek tebliğ işinin yürütüldüğü görülür. Destan’da geçen şu mısralarda da kahraman Manasın yakın dostu olan Almanbet yeni fethedilen yerlerdeki halka Allah’ı tanıttığı şu şekilde yansıtılmıştır:

...
*“Perverdigâr bir Allah,
 Varlığın gerçek, şüphe yok,
 Allah’ı hatırlayınca
 Almambet’te tasa yok.
 Sende doğurtan baba yok,
 Seni doğuran ana yok
 Varsın kendin tek, yalnız,
 Denk gelecek bir şey yok.”*²⁰⁵

Bu dizelerde Allah’ın varlığının hiç şüphesiz gerçek olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber sonraki dize

²⁰² Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 113.

²⁰³ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 113.

²⁰⁴ Sagimbay, *Manas Destanı II*, 848.

²⁰⁵ Sagimbay, *Manas Destanı II*, 1072.

lerde sadece Allah'ın mutlak var olabileceğine de vurgu yaparak O'nu doğurtan ve doğuranın olmadığını belirttiğini söyleyebiliriz.

1.4.1.2.Muhâlefetün li'l-Havâdis

Allah'ın Selbî sıfatlarından, O'nun sonradan yaratılmış olanlara benzemediğini anlatan Muhâlefetün li'l Havâdis sıfatıdır. Allah, zatında fiilinde sıfatında hadis olan hiç bir şeye benzemez. O'nun eşi benzeri yoktur ve O, sınırlanmaktan, azalardan, cihetlerden ve bütütün yaratılmış özelliklerden münezzehtir.²⁰⁶ Buna delil olarak ilk başta Kur'an ayetleri gelmektedir. Kur'an'da özellikle bir kaç ayet Allah'ın benzersiz olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu konuda bütün Müslümanlar bir görüşe sahiptir. Çünkü Kur'an'da, *“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O iştendir, görendir.”*²⁰⁷ Başka bir ayette de, *“O'nun hiçbir dengi yoktur”*²⁰⁸ buyrulmaktadır. Kısacası Allah, hiç bir yaratılmışa benzemez, dolayısıyla Allah dışında bütün varlıklar yaratılmış olduğu için Allah'ın hiç bir şekilde benzeri yoktur.

Allah'ın Selbî sıfatlarından biri olan Muhâlefetün li'l-Havâdis sıfatıyla ilgili de destanda ifadeler mevcuttur. Destan'da Allah'ın zatında ve fiillerinde benzersiz olduğuna inanılmaktadır. Çünkü mısralarda açık bir şekilde *“Hiç benzeri yok, Ulu kerim han-sın!”*,²⁰⁹ diye O'nun benzeri olmadığı, *“Tebarakü Teâlâ'sın, Bütün canlıya mânâsın”*²¹⁰ diye de O'nun dengi olmadığını belirtmektedir. Bunun dışında aşağıdaki şu dizelerde Allah'ın benzersiz ve eşsiz olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

...

*“Pervardigar Allah'ı
“Var!” – diye bil, yanlış yok,
Doğdu deme, baba yok,
Doğuran onu anne yok,
Eşi benzeri yok.
Onda akraba, uruk yok,
Padişahların padişahı,*

²⁰⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933), *el-Akîdetü't-Tahâviyye Beyanü Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa'*, (Mısır: Daru İbn Hazm, 1995), 8.

²⁰⁷ Şûrâ 42/11.

²⁰⁸ İhlas 112/4.

²⁰⁹ Sagimbay, *Manas Destanı II*, 848.

²¹⁰ Sagimbay, *Manas Destanı II*, 849.

Kendinen başka ulu yok.”²¹¹

...

Bu dizelerden hareketle Destan’da var ve bir olduğuna inanılan Allah’ın eşi ve benzeri olmadığına, tek O’nun ulu yani kebîr ve yüce olduğuna, inanıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanında Allah’ın fiillerinde de benzersiz olduğu ile ilgili şu dizelerde şu şekilde geçmektedir:

...

“Duydu kulak, göz gördü,

Bunca şeyin tamamını

Dünyaya döndürdü.

Benzeyen biri yok,

Hak Teâlâ’nın işinde

Zerre kadar kir yok.

Eğri değil yaptığı,

*Kudretin gücüdür.”*²¹²

...

1.4.1.3.Kıyâm Binefsihî

Allah’ın zıddı olması mümkün olmayan sıfatlarından birisi de Kıyâm Binefsihî sıfatıdır. Kıyam Binefsihî sıfatı ile Allah’ın güzel isimlerinden olan Kayyûm isminin içeriği ve kapsamı aynıdır. Kayyûm kendi kendine ayakta duran, başkalarının varlığı ise onunla ayakta durduğu, her şeye olması gerekeni kazandıran mânâsına gelmektedir.²¹³ Allah’ın Kayyûm ismi ile ilgili Kur’an’da, *“O Hayy’dır (daima diridir), Kayyûm’dur (bütün varlığın iradesini yürütendir)...”*²¹⁴ diye geçmektedir. Bu bilgilerden hareketle Kıyam Binefsihi, Allah’ın zatı gereği kendi kendine var olduğunu, O’nun hiç bir şeye, varlığa, zamana, mekana ve sebebe ihtiyaç duymaksızın mutlak manada kendi kendine kaim olduğunu, ne var olmada ne de varlığının devamlılığında hiçbir şeye muhtaç olmadığını,²¹⁵ tam aksine bütün mahlukatın varlığı O’na muhtaç ve O’nun kaim olmasından dolayı olduğunu anlattığını söyleyebiliriz.

²¹¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 806.

²¹² Sagımbay, *Manas destanı II*, 807.

²¹³ Tahâvî, *el-Akîdetü’t-Tahâviyye*, 9.

²¹⁴ Bakara 2/255.

²¹⁵ Işık, Serdar, *Sistematik Kelam I*, 216.

Manas Destanı'nda da Allah'ın her daim kollayıcı olduğuna, “*Yaradan vardır Hüda'n, Canlıların hepsini, Kollayıp durur daima*”,²¹⁶ kainatın tek hükümdarı olduğuna “*En iyisini kendi bilir, Allah Teâlâ padişah*”,²¹⁷ inanılmaktadır. Bununla beraber Destan'ın şu mısralarında Allah'ın Kıyâm Binefsihî sıfatı ile ilgili şöyle ifade geçmektedir:

...
*“Perverdigar bir Allah
 Var – diye bil, hata yok,
 Doğurtan onu baba yok,
 Doğuracak ana yok,
 Bir olan Hüda'nın kendisi ulu,
 Denk gelecek bir şey yok!”*²¹⁸
 ...

Bu dizelerde Allah'ın anne ve babasının olmadığını, sadece O'nun yüce olduğunu ve O'na denk gelecek hiç bir şeyin olmadığını, O'nun kardeşi akrabası da olmadığını, tek O'nun hak ve pâk olduğunu, O'nun verdiği hükme de hiç bir çare olmadığını, yaptığı hiç bir şeyde eksiklik ve noksanlık olmadığını, bütün mahlukatı sadece O'nun kolladığını, sadece bir emriyle yer ve göğü istediği şekle çevirebileceğini bildirmektedir. Bu mısralardan Allah'ın Kıyam Binefsihî sıfatını görebiliyoruz. Çünkü mısralarda tek Allah'ın ulu, hak, ve pâk olduğunu, O'na hiç bir şeyin denk gelmeyeceğini kaydetmektedir. Böyle bir varlığın var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duyması ise mümkün değildir. Bununla beraber Allah'ın tek ve yalnız olduğunu, O'nu doğurtan ve doğuranın olmadığını, var olmak için hiç bir şeye ihtiyaç duymadığını, akraba kardeş gibi kendisine benzeyenin de yokluğunu söylemektedir Destan'da. Böyle bir sıfat ise sadece hiç kimseye hiç bir şekilde ve hiç bir durumda muhtaç olmayanda yani Allah'ta olur. Yukarıda verdiğimiz mısralarda Allah'ın bütün yaratılmış olanları kolladığını yani bütün yaratılmış olanlar O'na muhtaç olduğunu, var olmaları da O'na bağlı olduğunu kaydetmektedir ki eğer O emrederse yer ve göğü istediği şekle büründürebilir.

1.4.1.4. Vahdâniyet

²¹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 107.

²¹⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 222.

²¹⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 446, 107, 176, II/261, III/53.

Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olmasıdır.²¹⁹ Cenab-ı Hak zatında, sıfatlarında, fiillerinde tek ve bir olduğu gibi kendisine ibadet edilmesinde de birdir, şeriki, benzeri, ortağı, yardımcısı ve rakibi yoktur.²²⁰ Kur'an'da, “Eğer Allah bir evlât edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O, **tek** ve Kakhâr olan Allah'tır.”²²¹ Başka bir ayette ise, “De ki: O, Allah **birdir**. Allah Samed'dir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur”²²² buyrulmaktadır. Allah'ın vahdâniyet sıfatıyla ilgili Manas Destanı'nda da çok yerde geçmektedir. Destan'ın geneline baktığımızda da “Bir Allah”²²³, “Bir Hüda”²²⁴, “Bir Yaradan”²²⁵ gibi Allah'ın isimlerinden önce “Bir” kelimesi kullanılmıştır. Yani Allah'ı her anıldığında bir ve tek Allah olarak anılmıştır.

...
 “O azaptan kendini kurtar – diye
Bir Hüda'ya inan – diye,
 Gök ve yerin sahibi
 Allah olur **tek** – dedi,
 Şimdi duran kalabalık halkım,
 Hak yoluna gir – dedi.
 Altın, gümüş, zümrüt
 Elindeki bu – dedi,
Bir yaradan Hüda'ya
 Sizlerden beter kul – dedi.”²²⁶

Vahdâniyet sıfatına misâl olarak verdiğimiz satırlarda bir olan Allah'a inanılması gerektiği, yer ile göğün sahibinin de tek Allah olduğu, dünya nimetlerinin hepsinin O'nun hizmetinde olduğunu anlatmaktadır. Bu konuyla ilgili şu dizeleri de aktaralım:

²¹⁹ Işık, Serdar, *Sistematik Kelam I*, 216.

²²⁰ Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *İslam'da İman Esasları*, 168.

²²¹ Zümer 39/4.

²²² İhlas 112/1-4.

²²³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 49; bk. 106, 190, 232, 282, 446, 687, 696, 842, 932, II/53, 169, 273, 346, 788, 790, 964, III/92, 270, 463, 726, 727, 806, 833, 927, 955, 1072, 1080.

²²⁴ Sagımbay *Manas Destanı I*, 128; bk. 178, 320, 330, 331, 343, 368, 369, 374, 392, 398, 404, 519, 626, 844, 1031, II, 172, 211, 538, 546, 555, 827, 844, 880, 1087, 1120, III, 51, 52, 54, 59, 69, 79, 90, 118, 285, 368, 459, 563, 571, 654, 975, 1001, 1012, 1081, 1112, 1208.

²²⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 218; bk. 219, 398, 402, 416, 722, 832, 842, 843, 910, 928, 1000, II/349, 1057. III/179.

²²⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 397.

...

“La ilahe illallah

Kelime -i şehadet getir sen – dedi.

*Hüda **tek**, Kur’an gerçek,*

Özünü söylüyorum bil – dedi.

Yaradanım var – diye,

Aklında hep tut – dedi.

Kelime -i şehadeti getirip,

Alışsın güzel dil – dedi.

Şeriat yolu bu – dedi,

***Bir** yaradan Hüda’ya*

*Ben de senin gibi bir kulum!” – dedi.*²²⁷

...

Yukarıdaki örnekte de Destandaki bir beyliğin beyi olan Nurguzar savaşta Manas’a yenilerek esir düştüğü zaman Manas’ın kırk yiğitlerinden birisi Nurguzar’ı İslam’a çağırmakta ve Allah’ı tanıtmaktadır. Görüldüğü burada da Allah’ın tek olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında İslam’ın temelini teşkil eden, İslam’a girmek isteyeninin yapması gereken ilk şey olan ve “Allah’ı zihinde canlandırılabilir her şeyden berî kılmak” anlamındaki tevhid ile burada cümle manasına gelen kelimedenden oluşan kelime-i tevhid²²⁸ getirmesi istenilmektedir. Sadece bu dizelere bakarak Manas Destanı’nda Allah’ın birliğine nasıl inanıldığını görsek olur. Çünkü kelime-i tevhid bizim bütün inanç sistemimizin temelini ve özünü oluşturduğu gerçektir.

Destan’ın geneline baktığımız zaman ilk başta Manas’ın Kırklar tarafından Müslüman olmasından itibaren Manas ve onun halkı her gittikleri ve fethettikleri topraklarda İslam’ı anlattıklarını bununla beraber Allah’ın varlığından sonra birliğini ispatlamaya alıştıklarını görürüz:

...

“Bizler tutup yerine getiririz

Bir olan Hüda’nın emrini.

Kuvvetli olur dirliğin,

²²⁷ Sagımbay, *Manas destanı I*, 416.

²²⁸ Hatice Kerpetin Arpaş, “Kelime-i Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25: 214.

Hüda'nın bil birliğin."²²⁹

...

Sonuç olarak Manas Destanı'nda Allah'ın varlığına ve birliğine, eşsiz ve benzersizliğine inanıldığını, O'nun bütün yaratılmış olanları her daim kolladığına, O'nu doğurtup doğuranın olmadığına, kardeş ve akrabası da olmayan bir ve tek kudret sahibi olduğuna inanıldığını söyleyebiliriz.

1.4.2. Subûti Sıfatlar

Varlığı zorunlu ve Allah'ın kendisiyle nitelenmesi vâcib olan sıfatlarına sübûtî sıfatlar denir.²³⁰ Sübûtî sıfatlar, Zât-ı Barî'ye yeni bir mefhum ve mukaddes bir mana ilave eden, ezelde mevcut ve O'nun ile kaim olan zâtî, subutî ve hakiki sıfatlardır.²³¹ Subutî sıfatların sayısı konusunda çeşitli görüşler varsa da Mâtürîdîlere göre bunlar sekiz tanedir. Fahrüddîn er-Râzî'ye ise sıfatları sübûtî ve selbi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sübûtî sıfatlar başlığı altında ise âlim, kâdir ve hayy gibi sıfatları ele almıştır.²³²

1.4.2.1. Hayat

Hayat, diri ve canlı olmak anlamına gelen, ilmin sıhhatini gerektiren ezeli bir sıfattır.²³³ Allah diridir ve canlıdır. Her şeye can veren O'dur. Ezeli ve ebedi bir hayata sahiptir. Hayat, Allah'ın zatından asla ayrılmayan bir kemal sıfatıdır. Çünkü varlığın kemali, onun diri olması ile mümkündür. İlim, irade, kudret gibi sıfatlara sahip olan varlığın diri olması zorunludur.²³⁴ Allah'ın hayat sahibi olduğu ile ilgili Kur'an'ın bir kaç yerinde geçmektedir.²³⁵

Destan'da Allah'ın Subûtî sıfatlarından olan hayat sıfatıyla ilgili net bir ifade olarak sadece bir yerde Destan'daki Abunsair Samani adlı karakter Allah'tan günahlarının bağışlanması için af dileyerek ağlayıp secdede dururken kulağına bir ses gelir. O ses Abunsair'a bağışlandığını söyler. Bu olayda Abunsair'ın kulağına işitilen ses onu affettiğini eğer bu kadar yalvarmasaydı hiç bağışlamayacağını, kendisinin belli bir mekanı olmadığını, kendisinin varlığı gerçek olduğunu anlatırken bu mısralarda Allah kendisine ölümün olmadığını söylediği de geçmektedir:

²²⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 106; bk. 209, 218, 219, 320, 330, 368, 398, 404, 415, 442, 446, 447, 449, 566, 630, 687, 841, 842, 907, 910, 911, 930, 997, 1000, 1003, 1004, II/52, 90, 91, 266, 271, 407, 463, 807, 872, 873, III/51, 52, 53, 54, 64, 962.

²³⁰ Kılavuz, *Anahatlarıyla Kelam'a Giriş*, 220.

²³¹ Gölcük, Toprak, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, 223.

²³² Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *El Muhassal*, thk. ve trc. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999), 357.

²³³ Taftazânî, *Şerhu'l Akaid*, 172.

²³⁴ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla Kelama Giriş*, 224.

²³⁵ Bakara, 2/255; Al-i İmran, 3/2; Yunus, 10/31; Ra'd, 13/2; Furkan, 25/50.

...

*“Ben – diye, gezen kulumu
Bakıp kahrettin,
Kabul edip dileğini
Bitirmiştin kökünü...
Kendimden olan bala yok,
Başkalarının tamamı şüphesiz,
Kendimden başka dâna yok,
Ölüm bana yine yok.”*²³⁶

...

Destan’da Allah’ın hayat sahibi olduğu ile ilgili net bir ifade geçmese de bu dizelerden hareketle Destan’da Allah’ın diri olduğuna inanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü dizelerde Abunasır’a açık bir şekilde Allah tarafından kendisine ölümün olmadığı bildirilmektedir. Bununla beraber Destan’da Allah’ın insanları yaratıp onlara irade verdiğine, *“Kul yaptın, yarattın, İradesini verdin kendisine”*²³⁷ O’nun kendi iradesinin de sonsuz olduğuna, *“Bir kendine baş eğdirdin, Sonsuz iradenle yalan dünyaya Ne türlü canları dağıttın”*²³⁸ O’nun iradesi olmadan hiç bir şeyin olmayacağına, *“Kıl yerinden kıpırdamaz Kudret’in iradesi olmadan”*²³⁹ O’ndan başka bilgenin olmadığına, *“Kendinden başka bilge yok”*²⁴⁰ O’nun her şeyi işittiğine, *“Allah’ın işitmediği hiçbir şey yok,”*²⁴¹ inanılmaktadır. Böyle bir sıfatlara sahip olan varlığın diri olmaması mümkün değildir. Çünkü bunca özelliğe sahip olan, kainatı yaratıp kurulmuş olan nizamı devam ettirmek ölü veya cansız varlığın yapabileceği bir şey değildir. Ölmek ise yok olmak, fena olmak aynı zamanda acziyetin simgesidir. Destanda Allah’a atfedilen bu kadar isim ve sıfatlara bakarak O’nun hayat sahibi olduğuna inanıldığını söyleyebiliriz.

1.4.2.2.İlim

İlim, Allah’ın sübûtî sıfatlarından biridir. Sözlükte “bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek” anlamına gelir. Allah’ın sıfatlarından biri olarak “Allah’ın gerek duyular alemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi” diye

²³⁶ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 366.

²³⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 506.

²³⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 176.

²³⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 264.

²⁴⁰ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 261.

²⁴¹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 447.

tanımlanabilir. Kur'an'da Allah'ın en iyi bir şekilde bilen varlık olduğu, alim, habir, şehid, hafız, muhsî, vâsi' gibi isimleri ile ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim “zaman ve mekan sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikari her şeyi ve har hadiseyi müşahade etmişçesine hakkıyla bilmek” anlamına gelir.²⁴²

Manas Destanı'nın geneline bakıldığında insanlar için karanlık olan her şeyi Allah'ın bildiğine inanıldığını bu inançları da günlük yaşamlarına yansıdığını, insanların her durumda o durumun içi dışını, açık gizlisini en iyi Allah'ın bildiğini, “*Hüda bilir bu işin, Fazla, eksik ne kadar hatası.*”²⁴³ “*Hüda bilir bu işin, Sonunun nasıl olacağını.*”²⁴⁴ söylemelerinden fark edebiliriz.

Allah'ın ilim sıfatıyla ilgili diğer örneklerde ise O'ndan başka bilgenin olmadığını, “*Kuvvet, Hüda'nın ta kendisi, Kendinden başka **bilge** yok*”²⁴⁵ O, bütün açık gizliyi, iç ve dıştaki sırları her an bildiğini, “*Bir yaratan Hüda'm, İçteki, dıştaki sırrını **Bilip** duruyor iyice*”²⁴⁶ O'nun gerçek “mânâ” ve her şeyi bilen “dânâ” olduğunu ve O'ndan başka dânanın olmadığını, “*Bâr-ı Hüda manadır, **Herşeyi bilen dânâdır.** Başkalarının hepsi belirsiz, Kendisinin başka **dânâ** yok*”²⁴⁷ kaydetmektedir. Bu dizelerde geçen “Dânâ” kelimesinin kökeni Farsça olup Osmanlıcada da kullanılan, bilen, bilici, bilgiç manasına gelen, başka bir anlamı da gönlüyle anlayan, gönlü çok aydınlık²⁴⁸ olan bir kelimedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle Manas Destan'ında Allah'ın her şeyi bildiğine, O'ndan başka O'nun gibi bilici veya bilgenin olmadığına, O, tek ve yalnız her şeyi bilen dâna olduğuna inanıldığını söyleyebiliriz.

1.4.2.3.Îrade

Îrade, sözlük anlamda yapılması caiz olan iki şeyden birinin yapılması, veya terkedilmesini sağlayan duygudur.²⁴⁹ Allah'ın mümkün olan varlıklardan birini herhangi bir vakit ve herhangi bir şekilde değil de o vakit ve şekillerin içinden bir tanesinde ya-

²⁴² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *el-Esmâ ve's-Sıfat*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Heşâdî, I-II, (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, I), 294.

²⁴³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 641.

²⁴⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 652.

²⁴⁵ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 261.

²⁴⁶ Sagımbay, *Manas destanı II*, 805.

²⁴⁷ Sagımbay, *Manas destanı III*, 53.

²⁴⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 237.

²⁴⁹ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Davû'l-Meâ'li li Bedi'l-Emâlî*, thk. MuhammedAdnan Derviş, (Dimaşk: Dâru İkra, 2002), 21

ratmayı irade etmesidir.²⁵⁰ Ancak farklı mezhepler tarafından irade çeşitli şekillerde tarif edilmiştir.²⁵¹

Mu'tezile'ye göre Allah hakikatte mürididir. O'nun irade sahibi olması irade sahibi olduğu bir andan sonradır. Yani Allah hadis bir iradeye sahiptir.²⁵² Mu'tezile'nin Allah'a hadis bir sıfat yakıştırması doğru görülemez. Çünkü öyle olduğu zaman Allah hadis şeylere mahal hale getirilmiş olur.²⁵³

Manas Destanı'nda Allah'ın subûti sıfatlarından olan irâde sıfatıyla ilgili de bahsedilmektedir. Destan'ın geneline baktığımız zaman Allah'ın irâdesi mutlak ve yüce olduğuna inanılmaktadır. Çünkü Destan'da “Yazgısına Hüda yazdıysa, Yattığı yerde de almazmı!”²⁵⁴ her şeyi kadere yazan, “Kutlu ettiyse Hüda'm, Hüda'dan uzun ömür dileyeyim!”²⁵⁵ ömürleri uzatan ve kısaltan, “Bar-ı Hüda 'm vermiş, – diye, Çocuğu öptü yüzünden”²⁵⁶ istediğine çocuk veren, “Bunca malı Hüda'm vermişken, – diye Cumartesi kesti elliyi”²⁵⁷ istediğine mal, mülk, servet veren, “Hükmüne karşı çare yok, Kendi var, ondan çocuk yok”²⁵⁸ mutlak hâkim olan, “Ya Hüda sen kolla, – diye, Kolla beni şu yolda!” – diye²⁵⁹ her daim mahlukatlarının kollayan, “Ey Hüda, canımızı bağışla?! – diye, Yaradan!” – diye, yalvardık”²⁶⁰ istediğinin canını bağışlayıp yaşatan, “Hüda yazdıysa görürüz, Yazdığına razı oluruz”²⁶¹ her türlü kadere yazdığına karşı olunmadan razı olunan Yüce ve Mutlak varlık sadece Allah'tır.

Destan'da Allah'ın iradesinin sonsuz olduğuna dair görüş şu mısralarda şöyle ifade edilmektedir:

...
 “Büyüğü küçüğü yarattın,
 Bir kendine baş eğdirdin,
Sonsuz iradenle yalan dünyaya

²⁵⁰ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233), *el-Mübîn fî Şerhi Meâni'l-Elfâzi'l-Hükemâ ve'l-Mütekellimîn*, thk. Hasen Mahmûd eş-Şâfî, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993), 120.

²⁵¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413), *et-Ta'rifât*, (Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1889), 6.

²⁵² Şerafeddin Gölcük, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1997), 68

²⁵³ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, (İstanbul: Dersaadet, I-III, 1978), III, 82-83.

²⁵⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 72.

²⁵⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 78.

²⁵⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 79.

²⁵⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 84.

²⁵⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 107.

²⁵⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 121.

²⁶⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 127.

²⁶¹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 173.

Ne türlü canları dağıttın.”²⁶²

...

Görüldüğü gibi bu dizelerde tüm mahlukatları O’nun yarattığını, o yaratılan varlıkların hepsini de kendisine boyun eğdirdiğini, bunların hepsini yapan sonsuz iradesi ile de çeşitli yaratılmış mahlukatı dünyaya dağıttığını belirtmektedir. Bu dizelerden Allah’ın bütün işleri kendi iradesi ile kendi istediği gibi kendi istediği şekilde yaratabileceğini, O’nun iradesinin hadis olmadığını çıkartabiliriz. Çünkü Destan’da Allah’ın iradesinin hadis olduğuna dair ifadelerin olmaması ve O’nun iradesine “sonsuzluk” sıfatının takılması bunu göstermektedir.

Allah’ın iradesi ile ilgili diğer bir ifadede O’nun izni, dileği yani iradesi olmadan hiç bir şey hiç bir hadise olmayacağını şu şekilde açıklamaktadır:

...

“Hüda’dan buyruk olmazsa

Otun başı bile hareket etmez,

Allah’ın kudretine

Akıl ermez, göz yetmez!”²⁶³

...

Bu dizeler Hz. Peygamberin “*Allah’ın dilediği olur, dilemediği olmaz*”²⁶⁴ hadisine de uymaktadır. Çünkü dizelerde geçen Hüda’dan olan buyruk, O’nun istemesi veya dilemesi manasında kullanılmıştır.

Destan’da Allah’ın iradesinin sonsuz olduğuna, O’nun iradesi olmadan hiç bir şeyin olmadığına, O, istediği şeyi istediği gibi istediği şekilde yapabileceğine inanıldığı görülmüştür. İrade ile ilgili bu görüşler genel olarak İslam inancına aykırılık göstermeden Ehl-i Sünnet’e daha da yakın olduğunu söyleyebiliriz.

1.4.2.4. Kudret

Sözlükte tâkat, güç, kuvvet, vüs’at, bir şeye gücü yetmek, bir işi ölçülü ve planlı yapmak, kuvveti olmak, muktedir olmak gibi anlamlara gelen kudret, ıstılahta yaşam sahibinin, kendi iradesi ile bir işi yapmaya ya da yapmamaya güç yetirdiği bir sıfat ola-

²⁶² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 176.

²⁶³ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 126.

²⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 110.

rak tanımlanmıştır.²⁶⁵ Allah'ın sıfatı olarak kudret, Allah'ın sonsuz güç sahibi olması, bütün evrende irade ve ilmine uygun olarak tesir ve tasarrufta bulunmaya kadir olması demektir.²⁶⁶ Allah'ın kudret sıfatı ile muttasıf olduğu Kur'an ile sabittir. “*Muhakkak Allah her bir şeye güç yetendir.*”²⁶⁷; “*Allah her şeye muktedir olandır.*”²⁶⁸; “²⁶⁹Göklerde olsun, yerde olsun hiçbir şey Allah'ı âciz bırakacak değildir. Muhakkak O en iyi bilendir, her şeye güç yetirendir.”; “*O'nun Kürsî'si gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları koruması O'na ağır gelmez. O çok yücedir, çok büyüktür.*”²⁷⁰

Allah'ın kudret sıfatının ezeli olması zorunludur. Çünkü ezeli hayat sahibi olan Allah, ezelde kadir olmazsa o zaman kudretinin zıddı olan acizlikle ezelde vasıflanmış olur ki bu aklen mümkün değildir.²⁷¹

Destan'da Allah'ın subûti sıfatlarından olan kudret sıfatıyla ilgili de görüşler mevcuttur. Bu konuyla ilgili destanda Allah'ın kudretinin sayısının olmadığı, “*Hüda'nın kudretinin Hesabı kitabı sayısı yok*”²⁷² O'nun kudreti insanın aklı yetmeyecek kadar yüce olduğu “*Allah'ın kudretine Akıl ermez, göz yetmez!*”²⁷³ belirtilmektedir.

Önceki konularda da anlattığımız gibi Manas'ın çocukluğundaki ilk Müslüman olma olayında “Kırk Çiltan” veya “Kırklar” dediğimiz dervişlerin Manas'a Allah'ın kudretini açıklaması şöyledir:

...

“*Kokuyu alan burnunuz*

Sasık ile güzeli

Gücünü biliniz,

Acıyı ve tatlıyı

Fark edebilen ağız diliniz,

Onu da hakkın gücü – diye,

Akıl ile biliniz.

Görmekte olduğunuz gözleriniz,

Kudretin gücü – diye,

²⁶⁵ Işık, Serdar, *Sistematik Kelam I*, 228.

²⁶⁶ Mevlüt Özler, *Kelam Tarihi, Kelam el Kitabı*, 246.

²⁶⁷ Bakara 2/20.

²⁶⁸ Kehf 18/45.

²⁶⁹ Fatır 35/44.

²⁷⁰ Bakara 2/255.

²⁷¹ Mevlüt Özler, *Kelam Tarihi, Kelam el Kitabı*, s. 246.

²⁷² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 842.

²⁷³ Sagımbay, *Manas destanı II*, 126.

Tam biliniz kendiniz.
 Tutabilen eliniz,
Kadir Allah'ın gücü – diye,
 Haberdar olunuz.
 Yürüyen ayağınız,
Kudretin gücü – diye ,
 Gönlünüzde tutunuz.”²⁷⁴

...

Yukarıdaki anlatılanları düşünersek Allah'ın kudretini kelimada “Sağlam Beş Duyu” dediğimiz insandaki bilgi edinme yollarında olan duyularla ispatlamaya çalışılmaktadır. Dizelerde insanın kendi sağlam duyularına bakarak onları muhteşem bir şekilde uygun ve planlı olarak yaratan Allah'ın kudretini aklı ile bilmesini istenmektedir. Bu konuyla ilgili başka dizelerde:

...

“Burda oturduğunuz yer,
 Gök renkli gökyüzü, göğünüz
 Göl, nehir, su – dedi,
 Döküp buraya göndermez,
Hüda'nın gücünü görünüz!
 Tavansız boş bırakmayıp,
 Asuman yapıp, gök vermiş,”²⁷⁵

...

Yukarıdaki dizelerde de bizi kuşatan tabiatın bir nizam içinde uyumlulukla yaratıldığına dikkat çekerek Allah'ın kudret sıfatını ispatlamaya çalışılmaktadır. Kur'an'da da, “Allah, gece ile gündüzü birbirine çeviriyor. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır. Allah, her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”²⁷⁶ buyrulurak Allah'ın kudret sahibi olduğunu tabiat nizamı ile akıl sahibi olan insanlara ibret için göstermektedir. Ayette olduğu gibi Manas Destanı'nda da Allah'ın kudretini insanın biyolojik yapısı, insanın aklı, tabiatındaki nizam gibi çeşitli delillerden misaller getirerek bunun hepsinin

²⁷⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 107, 108,

²⁷⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 210.

²⁷⁶ Nûr 24/44-45.

yaratıcısı ve yapıcı kudret sahibi olan Allah olduğunu bildirerek ispatlamaya çalışmaktadır.²⁷⁷

Manas Destanı'nda Allah'ın kudret sıfatının olduğuna, O'nun kudretinin sayısız ve insanın aklı yetmeyecek kadar yüceliğine inanıldığını, bu kudreti de çeşitli misaller ile insanların ibret alması için ispatlamaya çalışıldığını görebilmekteyiz.

1.4.2.5.Sem' ve Basar

Sem', Allah'ın sübûtî sıfatlarından ve işitmek anlamına gelir. Allah, gizli, açık, fısıltı halinde, yavaş sesle, yüksek sesle ne söylenirse işitir, duyar.²⁷⁸ Allah'ın işitme sıfatıyla tavsif edilmesi ise Kur'an ile sabittir. Çünkü Kur'an'da, "Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir..."²⁷⁹ buyrulmaktadır.

Basar, sözlükte görmek demektir. Allah'ın görmesinden gizli kalabilen hiçbir şey yoktur. O görmek için organa, ışığa, yakınlık veya uzaklığa muhtaç değildir.²⁸⁰ Allah'ın basar sıfatı ile ilgili Kur'an'da birçok ayette geçmektedir.²⁸¹

Allah'ın gerek sem' gerekse basar sıfatları, tam bir idrak sağlarlar; fakat bu idrak yaratılmışlarda olduğu gibi ne tahyil ve tevehhüm yoluyla, ne de duyuların tesiri ve hava dalgalarının hâsseye ulaşması yoluyla. Bu iki sıfat kadimdir. Bunların kadim olması işitilen ve görülen şeylerin kadim olmasını gerektirmez.²⁸²

Mutezile alimlerinin içinde bu iki sıfat konusunda ihtilaf vardır. Bazı Nazzam (ö. 224/838) ve Ka'bî (ö. 319/931) gibi Mutezile alimleri Allah'ın işitizi ve görücü olduğunu kabul etmezler. Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf (ö. 235/849), Ebu Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) gibi bir kısım alimleri de Allah'ın görücü olduğunu kabul etmişlerdir.²⁸³

Allah'ın sem' sıfatıyla ilgili Destan'da O'nun işitmediği hiç bir şeyin olmadığını bildirmektedir:

...

"Akıl verip fazlaca

İnsanı insan kıldı ayrıca!

²⁷⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 108; bk. 310, 442, 446, 447, 842, 1003, II/807, 852, 874, 974, 1057, III/283.

²⁷⁸ Kılavuz, *Anahatlarıyla Kelama Giriş*, 128.

²⁷⁹ Al-i İmran 3/281; Mücadele 58/1.

²⁸⁰ Işık, Serdar, *Sistemik Kelam I*, 229.

²⁸¹ Mü'min, 40/20; Fatır, 35/31; İsra, 17/30; Tevbe, 9/105; Alak, 96/14; Taha, 20/46; Buhari, Deavât, 5905.

²⁸² Taftazânî, *Şerhu'l Akaid*, 172.

²⁸³ Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafettin Gölçük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988), 47.

*Duyuyor kulağın,
Böyle işin çok,
Allah'ın işitmediği hiçbir şey yok,*²⁸⁴

...

Bu dizelerde Allah'ın her şeyi işittiğine vurgu yapılmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak biz Manas destanında Allah'ın sem' sıfatına uygun bir şekilde inanıldığını anlayabiliriz. Eğer Allah'a olan inancın geneline bakılırsa zaten Allah'ın her şeyi işiten ve gören mutlak varlık olduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır.

Allah'ın basar sıfatı ile ilgili ise Destan'da şöyle ifade geçmektedir:

...

*“Yakını, akrabası olmayan,
Kendisinden başka büyük yok!
Gözü kapayıp açıncaya kadar
Hiçbir şeyi kaçırmayan,
Mahlukatın hepsini
Rahmetiyle kollayan,*²⁸⁵

...

Bu mısralarda anlatılmak istenen şey Allah'ın her şeyi gördüğünü ispatlamaktadır. Yani Allah'ın insan gözünü kapatıp açıncaya kadarki zaman diliminde olan her şeyi kaçırmadan gördüğüne vurgu yapılmaktadır. Destanın aynı cildinin bir başka yerinde ise Allah'ın her şeyi görmesiyle ilgili şu dizeler geçmektedir:

...

*“Göğün, yerin tamamında
Görüyor Hüda – diye.”*²⁸⁶

...

Altay'dan Çin'e doğru büyük gazaya çıkan Manas ve yanındaki halkı yolda çeşitli topluluklarla karşılaşır. Bazılarını kılıçla bazılarını ise anlaşmayla kendine baş eğdirirken, bütün yeni fethettiği yerde Allah'ın varlığını ve birliğini, İslâm dininin hak olduğunu anlatır. Bu satırlarda da yeni İslam'la tanışmış olan halkın Allah'ın varlığı ve birliği hakkındaki yeni bilgilerini paylaşmasını yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi bu satırlarda da Allah'ın yerin göğün tamamını gördüğünden bahsedilmektedir. Buradaki yer ve

²⁸⁴ Sagımbay, *Manas destanı I*, 447.

²⁸⁵ Sagımbay, *Manas destanı II*, 262.

²⁸⁶ Sagımbay, *Manas destanı II*, 452.

gökten maksat insan görebilen her şeydir. Yani Allah her şeyi görendir manasına gelmektedir.

1.4.2.6.Kelâm

Kelam, Allah'ın sübûtî sıfatlarındandır. Cenab-ı Allah, kendisinin ezelf sıfatı olan ve harf ve sestten oluşmayan bir kelamla konuşucudur. Bu kelam, sükût ve dilsizlik gibi afetlere münafi bir sıfattır.²⁸⁷

Kelam tarihinde en çok tartışılan meselelerden biri Allah'ın kelam sıfatının olup olmaması, başka bir deyişle kelamının hadis veya kadim olması ile ilgilidir. Hatta kelam ilmine bu ismin verilmesi de bir görüşe göre bu meseleden kaynaklanmaktadır.²⁸⁸ Bu konu üzerinde olan tartışma Allah'ın müstakil olarak kelam diye bir sıfatının olup olmaması ile ilgilidir. Aslına bakarsak bütün alimler, Allah'ın konuştuğunu kabul etmiş ama bu ittifak sadece Allah mütekellimdir lafzında geçerlidir. Kelamın mahiyeti ile ilgili ise alimlerin görüşleri farklı olmuştur.²⁸⁹

İbn Ebi'l-İzzn (ö. 792/1390) kelam sıfatı ile ilgili görüşleri dokuz sınıfta mutalaa eder:

1. "Allah'ın kelamı feyz yoluyla insanların nefislerine ulaşan manalardır. Bu, bir kısım filozofların görüşüdür.
2. Kelam, Allah'ın yaratmış olduğu mahluk bir şeydir. Bu sıfat, yaratılmış olması hasebiyle de Allah'tan ayrıdır. İslam mezheplerinden Mu'tezile bu görüşü savunmuştur.
3. Kelam, Allah'ın zatıyla kaim başlı başına bir manadır. Bu mana İbranice ifade edilirse Tevrat, Arapça ifade edilirse Kur'an olur. İbn Küllab ve Eş'arî bu görüştedir.
4. Kelam ezelde bir araya toplanmış harf ve sesler toplamıdır. Bu, kelamcılarla hadisçilerin bir kısmının görüşüdür.
5. Kelam bir takım harf ve sesler olup Allah'ın önceleri mütekellim değilken daha sonraları söylemiş olduğu sözlerdir. Kerrâmiyye bu görüştedir.
6. Allah'ın kelamı, O'nun ihdas ettiği ve zatı ile kaim olan ilim ve iradesidir. Râzî bu görüşe meyletmiştir.
7. Allah ezelden beri dilediği takdirde ne zaman ister ve nasıl dilerse öyle konuşur. Hadis ve sünnet imamlarından nakledilen görüş de budur.

²⁸⁷ Taftazânî, *Şerhu'l Akaid*, 175.

²⁸⁸ Ahmed Mahmud Sübhî, *Fi İlmi'l-Kelam*, I-III, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1985), 18-20.

²⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 88.

8. Kelam, kadîm ve ilahi zat ile kaim bir mana ile O'nun başkalarında halkettiğ sesler hakkında ortak olarak kullanılan tabirdir. Ebu'l-Me'alî bu görüştedir.
9. Allah'ın kelamı, kendi zatıyla kaim bir manayı ifade eder. Bu da O'nun başkasında halk ettiğidir. Mâtürîdî bu görüştedir”²⁹⁰

Allah'ın kelâm sıfatıyla ilgili Manas Destanı'nda Allah'ın mütekellim olduğuna inanılıyor. Bu konuyla ilgili destanın kendisine başvuralım:

...
*“Özge canların hepsine
 Hüküm veren **sözü var.**
 Hüda tek, Kur'an gerçek,
 Peygamber hak!” – diye, öğrenmiş,
 Yerinden kalkmadan
 İslam dinini kabul etmiş.”*²⁹¹
 ...

Bu mısralarda Allah'ın bütün mahlukata hüküm verecek mütekellim olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ondan sonraki satırlarda ise Allah'ın tek olduğunu ve Kur'an'ın da hak olduğunu söylemektedir. Bu mısralarda Allah'ın hüküm verecek sözünün olduğu ve sonraki dizelerde Kur'an'ın hak olduğuna vurgu yapılmasında da belki ayrı bir mana vardır. Çünkü kelam ilmine göre de Kur'an, İncil, Tevrat ve diğer tüm ilahi kitaplar Allah'ın kelamının açık ve net delilleridir.²⁹² Bu mısraların geneline baktığımız zamanda Allah'ın mütekellim olduğuna inanıldığını fark edebiliriz. Ama destanda bunun gibi kelâm sıfatıyla ilgili başka ifadeler de verildiği için başka örneklerden de şöyle bahsetmek mümkündür:

...
*“Yaratılmışların hepsine
 Her daim hükmetmiş.
Eğer emrederse yer gök
 Bir kavuğu doldurmaz,”*²⁹³
 ...

²⁹⁰ İbn Ebü'l-İz, *Şerhü'l-Akâidetü't-Tahâvîyye* I, 173-174.

²⁹¹ Sagımbay, *Manas Destanı* I, 542.

²⁹² Mevlüt Özler, *Kelam Tarihi Kelam El Kitabı*, 248.

²⁹³ Sagımbay, *Manas Destanı* I, 688.

Manas Destanı'nın birinci cildinde yer alan bu satırlarda da Allah'ın mütekellim olduğunu açıklayan tam net bir kelime olmasa da yaratılanların hepsine hükmeden hatta O'nun emriyle yer ve gök bir kavuğu bile doldurmadan sığabildiğinden bahsedilmektedir. Yani Allah'ın ses, harf ve kelime gibi bizim ihtiyacımız olan şeylere muhtaç olmadan emredebilmesi, O'nun mütekellim olduğunun işaretidir. Destan'ın birinci cildinin sonlarındaki şu satırlar da Allah'ın mütekellim olduğuna vurgu yapmaktadır:

...
*“Bir Yaradan Hüda'nın
 Varlığı gerçek, yalan yok!
 Bunca şeyin hepsini
 “Ol!” deyince olduran,
 Kanatlının hepsini
 Yerle göğe dolduran,”*²⁹⁴
 ...

Yukarıda geçen “Ol! deyince” ifadesi, O'nun konuşmasının olduğunun kabul edildiğine delalet eder. Çünkü “demek” fiilinin Arapçası Kavl'dir. Kavl ise konuşmaya delalet eder. Ayrıca ol demek de başlı başına bir konuşma olduğu için bu da kelam sıfatının olduğuna işaret eder. Kur'an'da yukarıdaki mısralara anlam olarak benzeyen şu ayette de, *“Bir şey istediğinde, O'nun buyruğu “ol!” demekten ibarettir; hemen oluverir.”*²⁹⁵ buyrularak Allah'ın “ol!” diyen buyruğu ile her şeyin oluverdiğinden bahsedilmektedir. Destanın devamında ise Kur'an'ın da Allah'ın kelamı olduğuna dair şöyle bir görüş gelmektedir:

Destan'ın ikinci cildinde ise kelâm sıfatıyla ilgili şu görüşler mevcuttur:

...
*“Ey ahali, hepiniz bilin!
 Allahu Teâlâ Hüda'nız,
 Anlayıp dinleyin, hepiniz,
 Adı var da, özü yok,
 Ayetten başka sözü yok,”*²⁹⁶
 ...

²⁹⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 842.

²⁹⁵ Yâsîn 36/82.

²⁹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 93.

Biz bu satırlardan Manas Destanı'ndaki inanca göre Kur'an'ın bu dünyadaki Allah'ın sözü olduğuna başka sözü olmadığına yani Kur'an gibi başka bir kitap da Kur'an'dan sonra göndermediğine inanıldığını görmekteyiz. Destan'ın birçok mısralarında "Hüda bir, Kur'an gerçek,"²⁹⁷ dizesinin geçmesi de Allah'ın sözü olduğuna inanılan Kur'an'ın gerçekliğine vurgu yapılmaktadır. Belki ayetten başka sözü yok demeden maksat diğer dinlerin inançlarını çürütmek yani o inançların kitaplarında bulunan sözler Allah'ın emir ve nehyi olmadığını, Tevrat ve İncil gibi önceki semavi kitapların içine insan sözü karıştırıldığını bildirmektir.

...

"Bundan kurtar Allah – diye

Annen Obo²⁹⁸ yalvarmış.

Kulağına annenin

Hüda'dan ses gelmiş,

*Kulağına seslenmiş."*²⁹⁹

...

Yukarıdaki mısralar, Âdem ile Havva (Obo) anamızın cennetten çıkartılıp yere gönderildikten sonraki hâllerini anlatan olaydan bir parçadır. Bu olaya göre Şeytan yere indirilen Havva anamızı rahatsız ettiği zaman o, Allah'a yalvarır ve yardım ister. Buna karşılık olarak Allah'tan kulağına bir ses gelir. Havva'nın kulağına ses gelmesi, Kelam-ı nefsi'nin lafızdan ve sestten münezze olmasına bağdaştırılamaz görünse de, aslında Kur'an'da Hz. Musa'nın Allah'ın hitabını işitmesi ile benzer bir olayın gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Hz. Musa uzaktan bir ateş görüp, ailesini bırakıp ateşe doğru yürümüş ve orada çalının ardından bir ses işitmiştir. Kur'an'da geçen Hz. Musâ ile Allah'ın konuşması³⁰⁰ bunun mümkün olduğunun işaretidir. Burada Hz. Musa'nın Allah ile olan konuşmasında Allah Musa'ya kendi kelamını duyurup duyurmadığı meselesi çıkabilir. Bu meseleye cevap olarak: "Allah, kelamını Hz. Musa'ya onun diliyle ve yarattığı ses ve harfler vasıtasıyla duyurmuştur. O, bu yolla Hz. Musa'ya yaratılmış bir şeyi yaratılmış bir şey vasıtasıyla duyurmuştur."³⁰¹ Kelam-ı nefsi, Matürîdî ve Eşarî alimlerine göre Allah'ın zatıyla kaim olup manalardan oluşan ve ezeli olan ilahi

²⁹⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 398; bk. 415, 442, 542, 566, 630, 678, 726, 844, 907, 911, 930, 997, II/52, 90, 463, 464, III/64, 962.

²⁹⁸ Obo- Havva.

²⁹⁹ Sagımbay, *Manas destanı II*, 831.

³⁰⁰ A'râf 7/143.

³⁰¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 91

kelamdır. Bu manalar mahlukat için harf ve sesler çerçevesinde ifade edilmek suretiyle Tevrat, İncil ve Kur'an gibi kutsal kitaplar oluşmuştur.³⁰² Ama burada Manas Destanı'nın efsanevî bir destan olduğunu da unutmamamız lazımdır.

1.4.2.7. Tekvin

Tekvin, **كُن** (kane) fiilinden tefil vezninde olup bir şeyin meydana gelmesi,³⁰³ parçaları birleştirmek, bir şeyi var etmek, oldurmak, meydana getirmek, yaratmak ve yapmak anlamlarına gelir. Bu kelime Allah'ın sıfatı olarak kullanıldığında ise icad, ihdas, yaratma ve yoktan var etme manalarını ifade etmektedir. Bu kavram aynı zamanda daha önceki yaratılmış olan bir şekilden yeni bir maddenin yaratılması anlamında da kullanılır.³⁰⁴

Kelam ilminde tekvin sıfatı, Allah'ın eşyayı yoktan var etmesi anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeye yakın olan halk, ihdas, icâd, ihtira, izhar, inşa ve sun' gibi kelimeler de bu manada yani Allah'ın bir şeyi yoktan var etmesi anlamında kullanılmıştır.³⁰⁵ Kelam ilminde tekvin kavramını Allah'ın sıfatı olarak kullanan ilk kişi ise Mâtürîdî'dir.³⁰⁶

Mâtürîdî kelamcılarının bir çoğuna göre tekvin, Allah'ın, var olma vakitleri geldiğinde alemleri ve alemin bütün parçalarını meydana getirmesidir. Dolayısıyla tekvin ezelden ebede bakidir. Bu sıfatın kadim olması ise müteallaklarının kadim olmasını gerektirmez. Çünkü taalluklar hadistir.³⁰⁷

Eş'arî ve Mutezileye göre ise tekvin sıfatı mahluktur. Bu mahluk olma sıfatı Allah'ın diğer fiilî sıfatları için de söz konusudur. Eş'arî'ye göre Allah'ın tekvin sıfatının işlevini kudret sıfatı görür. Allah'ın var olmasını bildiği bir husus, O'nun meydana gelmesini istediği zamanda kudretiyle meydana gelir.³⁰⁸

Manas Destanı'nda da Allah'ın tekvin sıfatıyla ilgili ifadeler geçmektedir. Destan'da insanı kuşatan tabiattan örnekler verilerek onların hepsini yaratmış olan Allah'a ve O'nun kudretine vurgu yapılmaktadır. Destan'da geçen şu mısralara bakıldığında,

³⁰² Topaloğlu, Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, 181.

³⁰³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, I-VI, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), V, 149.

³⁰⁴ Falihi, Ebu Abdullah Amir Abdullah, *Mu'cemu Elfâzi'l-Akide*, (Riyad: Mektebetü Übeykân, 1997), 97.

³⁰⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925), *Muhtaru's-Sıhah*, thk. Mahmud Hatır, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1995),

³⁰⁶ Tefîk Yücedoğru, *Ehli Sünnet Kelamcılarında Tekvin Tartışması*, UÜİF. 2/2, (Şubat 1987): 253.

³⁰⁷ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Nesefî*, 187.

³⁰⁸ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Nesefî*, 191-192.

...

“Ayak altında duran kara yer,
Yer imiş – diye, geçme,
Suyu ne kadar, taşı ne kadar,
Etrafına şöyle bir bakıver.
Hepimizi taşıyıp,
Hak almayan nasıl bir er,
Bunların tümünün sahibi
Her şeyi yaratan Hüda der!”³⁰⁹

...

Yeryüzü, yeryüzündeki su, taş gibi nimetlerden örnekler verilerek etrafa bakıp bunların hepsinin sahibi, her şeyi yaradan Allah olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Destanda insanı akıl verip yaradan, “*Aklınızı zihninizi, Kim vermiştir deseniz? Hak yaratan Hüda’dır, Akıl verip fazlaca İnsanı insan kıldı ayrıca!*”³¹⁰ gökyüzü ve yeri var eden, “*Asuman, yeri yaratan, Allahu Teâlâ bir!*”³¹¹ yeri, göğü, ayı ve güneşi, yıldızı ve geceyi, gölü ve çölü, karanlık ile aydınlığı, farklı dilde konuşan halkları, fakir ile zengini, zalim ile mazlumu, kafir ile Müslümanı, yani her şeyi Allah’ın yarattığına³¹² inanılmaktadır. Allah’ın tekvin sıfatına örnek olarak verdiğimiz bu ifadelerin birinde de Allah’ın tekvin sıfatı lafız olarak geçmediği gibi tekvin sıfatının kadim veya hadis olduğu da net bir şekilde bildirilmektedir. Dolayısıyla Destan’da Allah’ın yoktan var edici ve her şeyi yaradan olduğuna inanıldığı bu inanç şekli genel İslam inancına aykırı olmadığı gerçektir. Ama genel olarak baktığımızda Kırgızlar inançta Mâtürîdî oldukları için Destan’da geçen yaratmak ile ilgili tabirleri Tekvin sıfatının olduğuna yorulabilir.

1.5. KADER İNANCI

Kader, “k-d-r” kökünden türemiştir. Sözlükte, takdir etme, ölçme, kaza ve hüküm, güç yetirme, tayin etme, rızık daraltma,³¹³ hikmete göre iş yapma, planlama, bir şeyin belirlenmiş yeri ve zamanı gibi anlamlara gelir.³¹⁴

³⁰⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 210.

³¹⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 442.

³¹¹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 931.

³¹² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 312.

³¹³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), “k-d-r” *Lisanü'l-Arâb*, (Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1389/1970), 5: 74-75

³¹⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413), “k-d-r” *Kitabü't-Tarîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, (Beyrut: Dâru'n-Nefais, 2003), 250

Kader kelimesi Kur'an'da yüz otuz iki yerde geçmektedir.³¹⁵ en sık kullanılan manası ise ölçmedir.³¹⁶ Kur'an'da ölçü, miktar ve güç anlamlarında da kullanılmıştır. Ayetlerde, Allah'ın buyruğu düzenlenmiş bir kader olduğu,³¹⁷ rahimlerdeki yavruların gelişmesinin bildiği ve O'nun katında her şeyin bir planı olduğu,³¹⁸ O, her şeyi bir kaderler (ölçü ve plan içinde) yarattığı³¹⁹ bildirilmektedir.

Kelam ilminde, kader konusu ekoller tarafından farklı ele alınmıştır. Bu konuda Cebriyye, her şeyin Allah'ın iradesi ve kaderi ile meydana geldiğini, insanın bu eylemde hiç bir iradeye ve güce sahip olmadığını söyler. Cebriyye, Allah'ın kaderinin insan için kaçınılmaz olduğunu, insan kaderinde olana boyun eğmek mecburiyetinde olduğunu savunmaktadır.³²⁰

Kaderiye, insan hür iradesiyle hareket ettiği, fiillerini de kendi gücüyle yaptığı görüşünde olup yukarıda değindiğimiz Cebriye görüşünün taban tabana zıddını savunmaktadır. Ayrıca Mutezilenin kaderi inkar görüşü bu mezhebe aittir. Bu yüzden tarihte Mutezile, Kaderiye lakabıyla da anılmıştır.³²¹

Mu'tezile ise kaza ve kaderin insanın fiillerinde hiç bir etkisinin olmadığını söyler. Mu'tezile'ye göre kaza, haber verme kader ise beyan etme demektir. Bu kelimelerde yaratma anlamı yoktur. Eğer kelimelerde yaratma anlamı olsaydı insanın yaptığı iyilik kötülük gibi her şeyin Allah'a dayandırılması gerekir ki bunun yapılması mümkün değildir. Çünkü Allah kötülüğü yaratmaz. O sadece iyiyi ister.³²²

Mâtürîdî düşüncede kader kavramı, Allah'ın ezelde olgu ve olayları bilmesi ve takdir etmesi; kaza ise ezelde takdir edilen bu olgu ve olayların zamanı geldiğinde belli bir mekanda yaratılması anlamına gelir.³²³ Eş'ari, (ö. 324/935.) kaderi Allah'ın, her şeyi zamanı gelince ezeli ilmi ve iradesi ile meydana getirmesi diye tarif etmiştir.³²⁴ Eş'ariye göre kaza, hüküm anlamında olup, Allah'ın kainattaki vuku bulacak her şeyi nasıl ve ne

³¹⁵ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî (1882-1968), "k-d-r" *Mu'cem*, (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985), 536-537.

³¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 24: 58- 63.

³¹⁷ Ahzâb 33/38.

³¹⁸ Ra'd 13/8.

³¹⁹ Kamer 54/49.

³²⁰ Şerafettin Gölcük, "Kaza ve Kader Konusu", *BÜİFD* 2/2, (2015): 5.

³²¹ Bağdadi, *el-Fark beyne'l-Firak*, 114.

³²² Şerafettin Gölcük, *Bâkullâni ve İnsan Fiilleri*, (Ankara: TDV, 1997), 223.

³²³ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 361.

³²⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (ö. 324/935-36), *el-Lüma*, thk. Muhammed Emin ed-Dannavi, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 43-44.

zaman ne şekilde olvuku bulacaklarsa ezelde öylece bilmiş ve ezeli ilmine uygun olarak dilemesidir.³²⁵

Sünnî kesime göre insanın iradeli fiilinin yaratılması ile aynı fiilin iyi yada kötü değer kazanması ayrı ayrı şekilde değerlendirilmiştir. Çünkü Allah'ın takdiri ve yaratması iyi veya kötü özelliğini taşımaktan uzaktır. Dolayısıyla Allah Allah'ın yarattığı ve takdir ettiği bir olayın iyi veya kötü vasfını kazanması, insanın niyeti, kastı ve azmine göredir.³²⁶

Kulların bütün fiilleri Allah'ın iradesi, hükmü, kazası ve takdiriyledir. Ehl-i sünnetin bu ilkesine göre küfrün Allah'ın kazası olduğunu kabul edersek küfre rıza göstermek gerek olmaz mı sorusu çıkabilir. Ama küfür bizzat kazanın kendisi değil, Allah'ın kazası sonucu ortaya çıkan şeydir.³²⁷

Kader inancı Destan'ın başında daha Manas doğmadan önceki olaylarda bile gözümüze çarpmaktadır. Manas'ın babası Cakıp (Yâkup) ile eşi Çıyırđı'nın çocuğu olmadığı için üzülmekle ikinci defa evlenir ama maalesef ondan da çocuk sâhibi olamaz. Bunca servetini bırakacak bir mirasçının olması gerektiğini, arkasında zürriyet bırakması gerektiğini düşününce hep ağlar. Ama buradaki önemli şey şu ki ne kadar derdi büyük olsa da Tanrı'dan gelen kadere boyun eğmesi gerektiğine inanır. O mısralar Destan'da şöyle geçmektedir:

...
*“Kunanım³²⁸ gezer binilmeden,
 Kovalayıp binecek evladım yok!
 Tanrıdan geldi çarem yok!
 Kırlarda gezer taylarım,
 Eğitip binecek oğlum yok,”³²⁹*
 ...

Bu mısralarda görüldüğü gibi Cakıp ne kadar derlenip üzülse de bunun Allah'tan gelen kader olduğu için bir çâresi olmadığına inanmaktadır. Çalışmamızın önceki konularında da söylediğimiz gibi Destan'ın anlatımına göre Destan'daki halk, Manas'ın aracılığıyla Manas doğup büyüdüktan sonra İslam'ı öğrenip Müslüman oluyorlar. Burada geçenler ise Destan'ın oluşma veya büyüme sürecinde halk tarafından eklenen şeyler ya

³²⁵ Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, 361.

³²⁶ Çağfer Karadaş, *İnsan Fiilleri, Kelam el Kitabı*, 412.

³²⁷ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Nesefî*, 209.

³²⁸ Kunan: Üç yaşına basan tay.

³²⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 27.

da manasçının Destan'ı anlatmadaki kendi ifadeleri olabilir. O yüzden sadece destandaki bilgiye göre Manas doğmadan önceki Cakıp'ın durumunu değerlendirdiğimizde Cakıp da çocuk sahibi olup, olmama kararının kendi elinde olmadığına, Tanrıdan gelen bir karar olduğuna ve buna da kendisinde bir çâre olmadığına inanıyor.

Destan'da, halk İslam'ı kabul ettikten sonra kaderin Allah tarafından yazıldığına, “*Kadere Hüda yazdıysa Yalnız doğan Manas'ın Kapatırsın gözünü – diye*”,³³⁰ “*Kaderi Hakk'ın buymuş, Yâr, yoldaştan eksik oldum*”³³¹ insanlara gelecek ölüm de kaderde var olduğuna, “*Dar vadide yurt tuttu, Kaderinde var ki ölmedi*”,³³² “*Samar adlı Kırgız Han, Kader, ecel Allah'tan, Sefere çıkmış nice insan*”,³³³ ölümün insanların kaderine önceden yazıldığına, “*Evvelden yazmış ölümü, Ezelden Hüda yazısı*”,³³⁴ Allah'ın kaderine de çare olmadığına, “*Çare nedir kadere*”,³³⁵ kadere rıza gösterilmesi gerektiğine “*Kadere rıza gösterelim, Talihimizde varsa görelim*”³³⁶ inanılmaktadır. Destan'da en çok, Allah'ın kaderi karşısında insanların çaresiz olduğu ile ilgili ifadeler geçmektedir.

Manas Destanı'ndaki kader konusundaki başka bir husus ise destanda Allah sadece insanların değil hayvanların ve bitkilerin de kaderlerini belirleyeceğine de inanılıyor. Bu husus şöyle geçmektedir:

...

“*Başıboş bıraksanız atınızı*

Kaderinde olmayan ota dokunamaz.

Hüda buyurmadı ise

Kuurrayın başı hareket etmez.”³³⁷

...

Gerçekten de bu satırlardan biz hayvan ve bitkilerin kaderi de Allah tarafından belirleneceğine olan inancı görmekteyiz. Ayrıca bu satırlar Allah'ın irâdesinin mutlaklığını onun izni olmadan hiç bir şeyin hiç bir şekilde değişmeyeceği görüşünü ortaya koyarak vurgu yapılmaktadır.

Destan'da genel görüşe göre bazı durumlarda ve bazı kararlarda kaderin insanın kendi elinde olduğuna ve insan istediği bir tarafa değiştirebileceğine inanılmaktadır:

³³⁰Sagımbay, *Manas Destanı I*, 174.

³³¹Sagımbay, *Manas Destanı III*, 618.

³³²Sagımbay, *Manas Destanı I*, 350.

³³³Sagımbay, *Manas Destanı I*, 646.

³³⁴Sagımbay, *Manas Destanı III*, 119.

³³⁵Sagımbay, *Manas Destanı III*, 716; bk. I/27, 826, II/409, 1131, III/552, 928, 1229.

³³⁶Sagımbay, *Manas Destanı II*, 1170.

³³⁷Sagımbay, *Manas destanı II*, 163.

...

*“Bağlamadık dilini,
Ne olduysa kendi kararınız,
Kendi kaderin elinde
Pişman olmayasınız.”*³³⁸

...

Eğer bu mısralara dikkatlice bakılacak olursa burada kulun kendi iradesinin sınırları içerisinde dilediğini yapabileceğini yani bu bağlamda insanın kaderinin kendi elinde olduğunu belirtmektedir. Çünkü kendi kaderin sözünden kasıt insan fiilleri olabilir. Mâtürîdîye göre de insanlara hakiki anlamda fiil nispet edilmiştir ve o bu görüşü Kur’an’daki “Dilediğinizi işleyin”³³⁹ “Hayır işleyin”³⁴⁰ gibi ayetlerden örnek vererek ispatlamaya çalışmaktadır.³⁴¹ Bizim Destan’daki bu konu üzerine olan inceleme-mizden çıkarmış olduğumuz yine bir husus, Destan’daki Manas başta olmak üzere diğer Türk boylarının başlarına yazılmış olan kadere rıza göstermesi ve isyan etmemesidir. Bir şey yaptıktan sonra da nasıl olacağına Allah’ın karar vereceğine inanarak tevekkül etmeleridir. Bu husus şöyle yansıtılmaktadır:

...

*“Bulduğu varsa görelim,
Kadere rıza gösterelim,
Talihimizde varsa görelim.”*
Bunu – deyip Er Manas”³⁴²

...

Burada Manas ve arkadaşı Almanbet’in kaderlerinde ne varsa göreceklere ve bu kadere de rıza olarak isyan etmeyeceklerine olan inançlarını görmekteyiz. Demek ki destandaki bu hususun da bizim görüşlerimize göre bir aykırılığı yoktur hatta aynıdır.

Bizim söylememiz gereken yine bir nokta da destandaki inanca göre sadece insanların değil bir boy veya bir devletinde kaderi vardır ve bu kaderi de yalnız Yaradan belirlemektedir. Bununla ilgili üçüncü ciltteki şu görüşü verelim:

...

*“Dağılmış olan **Kırgız’ın,***

³³⁸ Sagımbay, *Manas destanı II*, 436.

³³⁹ Fussilet 41/40.

³⁴⁰ Hac 22/77.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhid*, 358.

³⁴² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 1170.

Kaderini çizmiş Kudret

Yine verip rızkı,

Adam olur mu – diye”³⁴³

...

Bu çok büyük mana taşımakta olan dört mısrada görüldüğü gibi Kırgız’ın kaderini Allah’ın belirlediğini ama yine de iyiye değişecektir diye de rızık verdiğini söylemektedir. Bu konuda Kur’an’da da Allah: “*Şüphesiz ki biz her şeyi bir takdir ile yarat-tık*”³⁴⁴ buyurmuştur. Bu düşünce genel Ehl’i-Sünnet görüşüyle aynıdır. Çünkü Kur’an’da da denildiği gibi Allah her şeyi bir kader içinde yaratmış ki Kırgız halkı bu her şeyin içindedir.

Destandaki çıkarmış olduğumuz başka bir şey de insanların insanlık yaparak kaderine darılıp küsebilmesidir. Yukarıda dediğimiz gibi ne kadar Tanrı tarafından yazılmış olan kadere rıza göstermek gerektiğine inanılsa da bazen insanlık hâliyle bazı kimselerin küse bildiğini görmekteyiz:

...

“Kaderime dargınım,

Yaratan ulaştır Meke’ye!

Bağlanacak balam yok,”³⁴⁵

...

Buradaki belirtilmesi gereken başka bir husus da Destandaki karakterler ne kadar insanlık yapıp kaderlerine veya yazmışına küsseler de yine dönüp dolaşıp sadece Yaradan’a yalvarıp sadece O’ndan yardım istemektedirler. Buradaki kaderime sözünden maksat kendi iradesinin sınırları içerisinde yaptığı işlerin sonucunda oluşan kader de olabilir. Çünkü burada görüldüğü gibi kendi kaderine küstüğünü bile Allah’a söylenmekte ve O’ndan yardım istenmektedir. Bize göre bu mısralarda Ehl’i-Sünnet çizgisinden çıkmış olan veya Kaderiye ve Mutezile gibi yaklaşım biçimi sergileyen hiçbir görüş ve fikir bulunmamaktadır. Çünkü mısralarda Allah’ın kaderine veya kazasına hiçbir öfke veya isyan yoktur.

Görüldüğü gibi Manas Destanı’nda kader inancı ile ilgili ifadelerden bahsedildi. İlk olarak Destan’da kader inancının olduğunu söylememiz gerekir ki kader inancı ile ilgili diğer hususlardan söz edebilelim.

³⁴³Sagımbay, *Manas Destanı III*, 219.

³⁴⁴Kamer 54/49.

³⁴⁵Sagımbay, *Manas Destanı III*, 373.

Yukarıdaki verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi Destan’da kadere tam ve sağlam bir şekilde inanılmaktadır. Destan’daki karakterlerin günlük hayatında, aldığı kararlarda, attığı adımlarda, konuşmalarında ve inançlarında kader inancının yeri çok önemli olduğunu da Destan’ın geneline bakarak görmekteyiz. Çünkü bütün Müslüman olarak bilinen karakterlerin düşüncelerinden yansıyan da kaderin öneminin büyüklüğünü göstermektedir. Bu görüşlere dayanarak söylenecek olursa, Manas Destanında kader inancı mevcuttur.

Kader, kainatta meydana gelen her şeyin belirleyicisi ve yaratıcısı sadece Allah olduğuna inanmak değil midir? Destan’da da aynen bu şekilde inanıldığını da söyleyelim. Destan’da kaderin sadece Allah’tan olduğuna ve bu yazılmış veya belirlenmiş olan kadere başka hiç bir çarenin olmadığına inanılmaktadır. “Kaderde yazmışsa ne çare”, veya “Kaderde olana ne fayda” gibi cümleler de bu inancın bu şekilde olduğunu yansıtmaktadır. Bu görüşler ne kadar Cebriyenin görüşüne benzemiş olsa da Destan’ın geneline baktığımız zaman kader konusunda insanın kendi iradesinin de olduğuna bu açıdan kendi kaderi kendi elinde olduğuna da inanılmaktadır. Eğer Destan’da kader inancıyla ilgili görüşler Cebriye anlayışına yakın veya aynısı olsaydı “Kendi kaderin elinde” gibi mısraların olması mümkün değildi. Kanaatimizce buradaki kaderin yazılmasına çaresiz kalma veya rıza gösterme Allah’ın her şeyi yarattığı kader için geçerlidir. Ama Destan’da açık bir şekilde Kaderiye ve Mutezile gibi insanların kendi kesblerini kendilerinin takdir edeceğini³⁴⁶ de söylememektedir.

Kader ile ilgili geniş bir şekilde verilen diğer görüş de kaderin içindeki iyilik ve kötülüğün de sadece Allah’tan olduğuna olan inançtır. Bu görüş Destan’da kaderin içindeki bir parçası olarak geçmektedir. Bununla beraber Destan’da kainattaki her şeyin meydana gelişindeki belirleyici, sadece Allah olduğunu, hayvanlar ve bitkilerden misaller vererek anlatmaya çalışmıştır. Yani binek olarak kullanılan atın bile yayladaki otlardan hangisini yiyip, hangisini yememesi de bir kader ve bu kaderin sadece Allah tarafından belirlendiğini söylemektedir. Bitkilerden de bir otun ucunun kırıdayıp kırılmaması da Allah tarafından belirlenen kader olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Destan’da kader inancının önemli noktalarını hayvanlardan veya bitkilerden örnekler vererek anlatılması da doğal bir şeydir. Çünkü eskiden beri Türk boyları göçebe hayat yaşamış ve tabiat ile içi içe olmuştur. Bunun sonucu olarak şiirlerinde hikayelerinde, ma-

³⁴⁶ Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fırlıklı, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), s. 83.

sallarında ve destanlarında dağ, taş, su veya hayvan gibi doğadaki bir şeylere değer verme onlara benzetme ve onlardan örnek vererek başka bir şeyi anlatma gibi usulleri kullanmışlardır.

Manas Destanı'nda her şeyin belirleyicisi sadece Allah olduğunu bir boy veya bir devletin de kaderi olduğu ve onu da sadece Allah tarafından belirleneceğine olan inançla da ispatlamaktadır. Destanda Kırgız ve diğer Türk boylarının kaderi Allah tarafından belirleneceğine inanılmaktadır. Bir toprakları fethetmek için sefere çıkarlarken de bu inançla adım atarak, tevekkül anlayışı da bu inançlarından dolayı ve ona göre oluşmaktadır. Kader inancında belirlememiz gereken daha bir şey vardır. Yukarıda da örneğini verdiğimiz gibi Destan'ın genelindeki kader görüşünden çıkardığımız sonuca göre her şeyin meydana gelmesinde belirleyici ve yaratıcı Allah olduğuna inanılmakla beraber bazı satırlarda kaderin insanın elinde olduğu ile ilgili görüşlerde geçmektedir. Bu ifadeler de insanın irade sahibi bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu görüşlerin de genel İslam İtikadına bir aykırılığı olmadığını da belirtelim. Son olarak destanda bazı yerlerde bazı karakterlerin kaderine darılabildiği hakkında bahsedilmektedir. Bu kadere küsme ne kadar yanlış olarak gözükmekte olsa da karakterlerin kaderine darılarak yine de Allah'a sığındığını ve durumlarını O'na söyleyip, O'ndan yardım istediklerini de belirtelim ki bu hususun bir insanlık hâli olduğu da unutulmamalıdır. Belki de bu satırlardaki durumlar küsme ve darılma değil bir yardım isteme ve durumunu anlatma da olabilir.

Sonuç olarak destanımızda kader inancı mevcut olmakla beraber kaderin sadece Allah'tan olduğuna yani meydana gelen her şeyin yaratıcısı ve belirleyicisi Allah olduğuna ve insanın da kendi iradesi olduğu için ki bazı durumlarda kendi kaderinin kendi elinde olduğuna, her şeyin bir kader içinde yaratılıp bir kader içinde meydana geldiğine inanılmaktadır.

2. BÖLÜM:

MANAS DESTANI'NDA NÜBÜVVET

Biz çalışmamızı iman şartlarındaki sıraya göre sürdürdüğümüz için bu bölümde Manas Destanındaki Melekler inancı, Kitaplar inancı ve Peygamberlere olan inanç konuları incelenip değerlendirilecektir. Bilindiği üzere bu konular aynı zamanda dinimizde iman şartlarındandır ve bu Kur'an'la da sabitlenmiştir.

Manas Destanı'nda melekler, kitaplar ve peygamberler ile ilgili de ifadeler geçmektedir. Destan'da meleklerle inanılmakla beraber meleklerin kimin tarafından yaratıldığı, nasıl yaratıldığı, görevleri hatta bazılarının isimleri de geçmiştir. Önemli olan diğer bir husus da Destan'da geçen ifadelere göre meleklerle inanılmaktadır. Bu konu ayrı olarak geniş bir şekilde aşağıda ele alınacaktır. Manas Destanı'nda melekler inancı olduğu gibi kitaplar inancı da yer almıştır. Kitapların kimlere ve ne amaçta kimin tarafından gönderildiği de açık bir şekilde verilmiştir. Peygamberler konusu ile ilgili de görüşleri içeren Manas Destanı'nda peygamberlere inanılmaktadır. Peygamberlerin geliş sebepleri görevleri hatta bazılarının isimleri de zikredilmektedir. Manas Destanı'nın versiyonlarından Sagımbay Orozbakoğlu'nun versiyonu Destan olmakla beraber bir ermişin nasihat eseri gibidir de diyebiliriz.

2.1. MELEK İNANCI

Melek, “elçilik yapmak; tasarrufta bulunmak” manalarına gelen “elk”, “le’k” veya “mülk” köklerinin birinden türemiş olup, sözlükte “elçi; güçlü-kuvvetli; tasarrufta bulunup idare eden” manalarına gelmektedir. İstilahi anlamda ise “çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanmayan ve Allah’a itaatten ayrılmayan nûrânî varlıklarıdır”.³⁴⁷ Bu kelimenin aslı Arapça olduğunu iddia eden dilcilerin çok olmasına rağmen bazı müsteşriklerin bu kelimenin İbraniceden Arapçaya geçmiş olabileceğini söylemeleri, yapılan incelemeler sonucunda eski İbranicede böyle bir kelimenin bulunmadığından dolayı isabetli bulunmamıştır.³⁴⁸ Melek (Melaike) kelimesi çoğul şeklinde Kur'an'ın 68 yerinde, farklı şekillerde toplam olarak 88 yerinde geçmiştir.

³⁴⁷ İlyas Çelebi, “Gayb âlemi ve Gaybi Varlıklar”, *Kelam El Kitabı*, 526.

³⁴⁸ Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, 402.

Meleklerle iman, İslam'da iman esaslarındandır.³⁴⁹ Kur'an'da meleklerle inanmanın farz olduğu birçok ayetle sabitlenmiştir: *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle kitaplara, peygamberlere inanır."*³⁵⁰ Meleklerle inanmayan kimse de bu ayetleri inkar ettiği için kafir olur. Çünkü Kur'an'da, *"Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkarcı kâfirlerin düşmanıdır."*³⁵¹ buyrulmaktadır. Bu ayette de görüldüğü gibi meleklerle iman, çok önemlidir çünkü meleklerin bazıları, vahyi peygamberliği, görülmeyen ilahi alemden görülen aleme nakletmek ile görevlendirilen, Allah elçileri olduğu gibi her birinin ayrı ayrı görevi olan varlıklardır. Bu yüzden de kitap ve peygamberlere inanmak önce meleklerle inanmakla olur.³⁵²

Melekler Allah'ın kullarıdır ve sadece Allah'ın emirleri ile hareket ederler.³⁵³ Çünkü Kur'an'da, *"O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler."*³⁵⁴ buyrularak meleklerin Allah'ın emrinden çıkmadıklarını işaret etmektedir. Onlar erkeklik veya dişilik gibi vasıflarla da vasıflanmamaktadır. Çünkü meleklerin erkek ya da dişi olduğu ile ilgili naklî ve aklî delil de yoktur.³⁵⁵

Kur'an'da, şuurlu dört canlıdan bahsedilir ve bunların üçünün nasıl bir maddeden yaratıldığı; insanın topraktan³⁵⁶ cin ve şeytanın³⁵⁷ ateşten olduğu bildirilmiştir. Ama Kur'an'da meleklerin nasıl ve hangi maddeden yaratıldıkları konusunda bir bilgi yoktur.³⁵⁸ Ama Hz. Peygamberin hadisine göre, meleklerin nurdan yaratıldığını haber verilmiştir.³⁵⁹

Meleklerin sayısının ne kadar olduğunu ancak Allah bilir. Meleklerin sayısı ile ilgili Kur'an'da veya hadiste herhangi bilgi yoktur. Onlar insan aklı ile tasavvur, tahmin edilemeyecek ve sayılamayacak kadar fazladır.³⁶⁰ Bunlardan Cebrail, Mikail, Azrail,

³⁴⁹ Mustafa. Aşur, *Alemü'l-Melaike Esraruhu ve Hafayahu*, (Kahire: Mektebetü'l Kur'an, 1989), 8.

³⁵⁰ Bakara 2/177; Bakara 2/285.

³⁵¹ Bakara 2/98.

³⁵² Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, 403.

³⁵³ Ömer Neseî, *İslam İncasının Temelleri*, 75.

³⁵⁴ Enbiya 21/27.

³⁵⁵ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Neseî*, 291.

³⁵⁶ Hicr 15/26, 28, 33; Sad 38/71; Rahman 55/15.

³⁵⁷ A'raf 7/12; Sad 38/76; Rahman 55/15.

³⁵⁸ Abdurrazzak Navfal, *Alemü'l-Cinni ve'l-Melaike*, (Kahire: Daru's-Şa'b Matbaası, 1968), 101.

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 168; Müslim, *Zühd*, 10.

³⁶⁰ Navfal, *Alemü'l-Cinni ve'l-Melaike*, 105.

İsrafil, Kiramen Katibin, Rıdvan ve Zebanîler adlı meleklerin ismi Kur'an'da geçmektedir. Münker Nekir melekleri ise sadece hadislerde geçmiştir.³⁶¹

Manas Destanı'nda melekler için "Ferişte" kelimesi de kullanılmıştır. Ferište, Melek Perişte, Feriştah, Fereşte, kelimeleri Tanrı'nın hizmetkârı olan varlık manasındadır. Melek, peri, iyi ruh gibi anlamlara sâhiptir. "Pireşte" adlı varlık Çuvaş-lara göre Tanrı'nın hizmetçisidir ve dolayısıyla yaklaşık olarak melek sözcüğünü karşılar. Sözcüğün diğer bir söyleniş biçimi olan Perişte, anlam ve köken olarak peri kavramı ile yakından bağlantılıdır. Farsça kökenli bir sözcüktür.³⁶²

Manas Destanı'nda melek inancıyla ilgili ilk ifadeler birinci ciltte kahraman Manas'ın İslam'ı kabul ettiği olayında geçmektedir. Bu olayı anlatan mısralarda ilk olarak Hz. Peygambere vahiy getiren melek hakkında söz edilerek, Cebrail'in ismi de zikredilmektedir. Burada biz sadece Peygamberimize vahiy getirildikten sonraki Cebrail ile ilgili olan satırları vereceğiz:

...
Vahiy alıp geldiğinde,
Geldi size vahiy – diye,
Selam söyledi Allah – diye.
Hakk'tan haber gelici
Söyleyip haber verici
Cebrail melek!" – diye.³⁶³
 ...

Bu mısralarda Cebrail'in Allah ve peygamberler arasında elçilik görevini üstlendiğini belirtmektedir. Aykoco, Manas'a Hz. Peygamber'e ilk vahiy getiren melek ile ilgili bu bilgiyi verir ve bunun üzerine Manas melekler hakkında soru sorduğunda "O Allah ile konuşan, Melek dedikleri kim?" – dedi.³⁶⁴ Aykoco, Manas'a meleklerin eşi olmadığını, yaptığı işlerinde hiç bir eksiklik ve kusurun bulunmadığını, mekanı ve yuvası olmadığını, Allah'ın onların başında olduğunu yani Allah'ın kulu olduklarını ve bazıları da kıyamete kadar Allah'ı zikredeceklerini, onların nefsi olmadığını ve onların tam mahiyetini de insanlar akli ile kavrayamayacağını, insanların gözleriyle göremediği

³⁶¹ İlyas Çelebi, Gayb âlemi ve Gaybi Varlıklar, *Kelam El Kitabı*, 526.

³⁶² Karakurt, Türk Söylence Sözlüğü, 129

³⁶³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 222.

³⁶⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 222.

varlıklar olduğunu, bunlardan Cebrail, Mikail, Azrail ve İsrafil'in ismini de zikrederek anlatmaktadır.³⁶⁵

Meleklerin sayısı ile ilgili de Destan'da meleklerin sayısının çok olduğunu bildirilmekle beraber kesin bir sayı verilmemektedir. Manas, Kırklardan olan Aykoco'dan meleklerin sayısını sorduğunda,

...

"Törö Manas tam sorar:

"Hüda'ma hizmetkâr

*Sadece dördü mü?" – diye, sorar. "*³⁶⁶

...

Bu sorunun üzerine de Aykoco şu şekilde cevap vermektedir:

" O zaman, yavrum – diye, söyler.

Tepenizde gök – dedi,

Dört değil, çok – dedi.

Meleğin işine,

Emeğine can yetmez,

Meleklerin çokluğuna

Hesap yetmez!"³⁶⁷

...

Görüldüğü gibi yukarıdaki mısralarda meleklerin sayısının hesap bile edilemediğinden bahsedilerek onların sayısının çok fazla olduğunu belirtmektedir. İslam inancına göre de meleklerin sayısını sadece Allah bildiği onların sayısı ile ilgili bir bilginin Kur'an ve hadislerde geçmediği, sadece onların sayısının çok olduğu³⁶⁸ yukarıda da belirtilmişti. Buna bakarak biz Destan'daki melekler konusundaki bu bilginin genel İslam inancına aykırılığı olmadığını söyleyebiliriz.

Destan'da melekler insan türünden olmayan günahsız bir varlıklar olsa da onların da yaratılmış olduklarına dair *"Ferişte bizim gibi bir mahluktur"*³⁶⁹ ifadesi geçmektedir.

Meleklerin içinden büyük³⁷⁰ olarak bildiğimiz dört melek hakkında destanda şu ifadeler geçmektedir:

³⁶⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 223.

³⁶⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 223.

³⁶⁷ Sagımbay, *Manas destanı I*, 223; bk. II/264.

³⁶⁸ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 288.

³⁶⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 264.

...

“Hepiniz şunu öğrenin,
 Can alıcı biri var,
Azireyil onun ismi,
 Yere göğe hiç sığmaz
 O ferişte bu dahi,
 Taş, toprak, ağaçtan
 Can almakla görevli,
 Dinlenmek nedir bilmeden,
 Bu kadar canları
 Almaktadır durmadan.
 Ben söyleyeyim, hepiniz öğrenin,
 Bir ferişte de **Mikayıl**,
 Anlatayım onu da bil,
 Can vermekle görevli
 Feriştelerden bu dahi.
 Yere göğe sığmadan
 Bunun da kalabalık dalı.
 Veriyor sana canı,
 Cana can katarak
 Mikayıl adlı ferişte
 Dolaştırır kanını.
İsrayıl ferişte
 Bu da görevli
 Sura bakmak ile.
Cebireyil ferişte,
 Bu da görevli
 Yere göğe haber vermeye.”³⁷¹

...

Başta da dediğimiz gibi İslam inancına meleklerin başında büyük olarak sınıflandırdığımız dört büyük melek gelmektedir. Bunlar Cebrail, Mikail, İsrail ve Az-

³⁷⁰ Nesefi, *İslam İnancının Temelleri*, 75.

³⁷¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 265-266; bk. 813.

rail'dir. Ama bunlardan Cebrail, Mikail ve İsrail meleklerinin isimleri Kur'an ve sahih hadislerde geçmektedir.³⁷² Kur'an'da Azrail kelimesi geçmese de Melekü'l Mevt (ölüm meleği) olarak geçmektedir. Fakat kaynaklarda Azrail olarak isimlendirilmektedir.³⁷³

Yukarıda geçen mısralarda ilk olarak Azrail adlı meleğin ismi "Azireyil" olarak geçmekle beraber can almakla görevli olduğu anlatılmaktadır. İslam inancına göre de can almakla görevlendirilen meleğin ismi ölüm meleği olduğu genel görüştür. Yukarıda da denildiği gibi Kur'an'da melekü'l-mevt (ölüm meleği) ismiyle anılmıştır: *"De ki: Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*³⁷⁴

Ondan sonra da Mikail adlı meleğin ismi "Mikayil" olarak verilmekte can vermekle görevli olduğu söylenmektedir. Buradaki can vermek ifadesini de tabiatı meydana gelen yetiştirme, canlanma olarak anlayabiliriz. Çünkü İslam inancına göre de Mikail, kainattaki tabii olayları, yaratıkların rızıklarını idare etmekle görevlidir.³⁷⁵

Sonra da İsrail adlı melekten "İsrail" olarak bahsedilmektedir. Bu meleğin görevinin de Sûr'a bakmak olduğu belirtiliyor. Buradaki Sûr'a bakmaktan kasıt kıyamette Sûr'a üflemek ile görevli olduğudur. Bundan da kıyamette Sûr'a üfleyecek olan meleğin İsrail olduğunu anlayabiliriz. Kur'an'da İsrail meleğinin ismi açıkça geçmese de şu ayetlerde kendisinden bahsedilmektedir: *"Seslenenin yakın bir yerden seslendiği gün için dinlemede ol."*³⁷⁶ *"O, gökleri ve yeri hak ile yatandır. "Ol!" dediği gün her şey olur. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği günde hükümler O'nundur..."*³⁷⁷ *"Sûr'a üflendiği zaman, artık o gün, aralarında ne soy sop kalır; ne de birbirlerine onusoralar..."*³⁷⁸

Son olarak haber verici yani elçi melek olarak Cebrail'den bahsedilmektedir. Destan'da Cebrail'in ismi de "Cebireyil" olarak verilmektedir. Konunun başında da belirtildiği gibi Cebrail, Destan'da Allah'ın haberini taşıyan elçilik görevini yapan melek olarak bilinir. İslam inancına göre ise Cebrail (a.s.); Peygambere (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'i getiren elçi meleğin özel ismidir. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında Gabriel olarak isimlendirilmiştir. "Güçlü insan" manasına gelen 'geber' ile "Tanrı" anlamındaki

³⁷² Bakara 2/98; Müslim, Seletü'l Musafirin, 200; Abu Davut Kitabı's-Selat, 771.

³⁷³ Aşur, Alemü'l Melaike Esrarı ve Hafayahu, 32.

³⁷⁴ Secde 32/11.

³⁷⁵ Kılavuz, Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş, 289; Nesefi, İslam İnancının Temelleri, 75.

³⁷⁶ Kâf 50/41.

³⁷⁷ En'âm 6/73.

³⁷⁸ Mü'minûn 23/101-103.

‘el’ kelimelerinden oluşmuştur. Bu kelimenin Keldani veya Süryani kökenli olduğu da ileri sürülmektedir. Yunancaya ve Latinceye de aynen geçmiştir.³⁷⁹ Yine bu kelime Kitab-ı Mukaddes’te adı geçen büyük meleklerden birisinin ismidir.³⁸⁰ Cibrîl ismi açık olarak Kur’an’da üç yerde geçmekle beraber değişik isimlerle bir çok yerde zikredilmiştir.³⁸¹

Destan’da insan yaratılmadan önce meleklerin mevcut olduğuna yani onların insandan önce yaratılan varlıklar olduğuna da inanılmaktadır. Çünkü insanın yaratılmasında meleklerin yeryüzünden toprak getirmek için sırayla gittikleri ile ilgili ifadeler geçmektedir. Destan’da geçen ifadelere göre ilk olarak Allah yeryüzüne insan yaratmak için yeryüzünden toprak istediği anlatılmaktadır.

...
*“Adam yapacağım üzerine,
 Toprağını ver demiş.”*
 ...

Bu dizelerin devamında ise yeryüzü bu karara üzülmeye şikayet eder ve toprak vermemeye karar verir.

...
*“Kendi bedenimi kazacak – diye,
 Er öldürüp, kan akıtacak,
 Kafa, kol kıracak,
 Göz önümde zina yapacak,
 Zorluğundan kurtulur muyum.
 Vermemiş toprak,
 Vermedi yerini – diye,
 Melekler koşturmuş.”*
 ...

Kendisinden yaratılan insan sonra kendi üzerine yaşamasından o yeri kazıp ev kurup ağaç ekmesinden, o yeryüzünde savaşıp kan dökmesinden ve kötülük istemesinden korkup üzülen yeryüzü toprağını Allah tarafından gönderilen meleklerle vermemiştir. Bunun üzerine Allah Cebrail’i dünyaya göndermiştir:

³⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrail” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 202-204.

³⁸⁰ Daniel, 8/15-26; 9/21-27.

³⁸¹ Bakara 2/97, 98; Tahrim 66/4.

...

*“Kudret emretmiş,
Hazreti Cebireyl
Dünyaya gelmiş.
Ben bedenimi bölmem – diye,
Kulu yapıp suçlu,
Belanın yüzünü göremem!” – diye,
Bu da alamayıp dönmüş,
Emrine Allah’ın
Gidip cevap vermiş.”*

...

Ama Cebrail de yeryüzünün yalvarmasından bölünmek istememesinden dolayı yerden toprak alamamış ve boş dönmüştür. Bunun üzerine Yaradan Mikail meleği gönderdiği anlatılır:

...

*“İkinci olarak geldi Mekeyil,
Mekeyil ulu melek,
İkna olmadı toprak
Üzerinden toprak vermeye,”*

...

Bu mısralarda da belirtildiği gibi ikinci olarak Mikâil de dünyaya gelmiş ama yeryüzünü toprak vermeye ikna edememiş o da geri dönmüştür. Üçüncü olarak da Yüce Allah İsrail meleği göndermiştir:

...

*“İsrail üçüncü,
Alıp gel – diye Allah emretmiş.
Asla toprak vermem! – diye,
Söyleyip yer duruyormuş.”*

...

İsrail de üçüncü olarak gelse de yeryüzünden bir türlü toprak alamamış ve orada da kalamadan geri gitmiş ve dördüncü olarak Allah Teâlâ Azrail’i göndermiştir:

...

“Yer ağlamış sızlanıp,

*Sularım duru çağlar,
Benden alıp götüreceksin – diye,
İnsan yapacak – diye,”*

...

Azrail'in toprak istemesi üzerine yine dünya ağlayıp şikayet etmiş ama Azrail ona bakmadan yeryüzünden bir avuç toprak almış ve uçmaya çalışmıştır. Azrail toprağı alıp götürmeye çalıştığı zaman onu yakalayan kara toprak onu bırakmadığı, bunun üzerine de Allah'tan şöyle vahiy geldiği kaydedilir:

...

*“Borç olsun, tekrar veririm – diye,
Kadir Allah kudret
Gayipten haber göndermiş,
Vereceğim tekrar yere – diye,
Hak Teâlâ'nın verdiği söz,
Tekrar ölmeyecekmiş gibi
Kâfirler çırpınıyor boşuna.”³⁸²*

...

Gökçe'nin Almanbet'e anlattığı olayı toparlayacak olursak Allah ilk insanı yaratmak için yeryüzünden toprak istemesi için melekleri gönderir. Dünyanın yalvarıp yakardığı için melekler geri döner ve durumu arz ederler. Bunun üzerine Allah yeryüzüne ilk önce Cebrail'i sonra Mikail'i sonra da İsrail'i gönderir. Ama üçü de yerin yalvarmasından dolayı boş dönerler. Dördüncü olarak gelen Azrail yerin yalvarıp yakarmasına bakmadan bir avuç toprak alıp geri dönerken dünya onu bırakmıyor ve bunun üzerine Allah tarafından alınan toprağın geri verileceği bildirilir. Bizim buradan anladığımız gibi insanın yaratılmasında meleklerin de görevli olduğu ve Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail adlı dört meleğin isminin geçmesidir. Bunun dışında bu dizelerden Destan'da meleklerin insandan önce yaratılan varlıklar olduğuna inanıldığı görülmektedir.

Kur'an'da ise bu konuyla ilgili Allah'ın meleklerle “... *Ben yeryüzünde kendime bir halife yaratacağım...*” dediğinde, melekler “*Biz sana hamd ü sena ile her eksiklikten tenzih edip, seni tasdik ederken, orada fesatla meşgul olacak ve kan akıtacak mahluk mu yaratacaksın?...*”³⁸³ diye cevap verdiği geçmektedir. Bu ayetten yola çıkarak baktı-

³⁸² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 813-15.

³⁸³ Bakara 2/30.

ğımızda meleklerin insandan önce yaratılmış olan varlıklar olduğu İslam itikadına göre de uygun bir görüştür.

Adem'in yaratılmasıyla ilgili ise Taberi'nin "*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*" adlı eserinde Tanrı'nın toprağı getirmek için ilk önce Cebrail'i gönderdiği ama yeryüzünün de Tanrıya sığınarak kendi toprağından almasına müsaade etmediğı, Cebrail'in de yerden toprağı almadan döndüğü ve olanları Tanrı'ya anlattığı, bunun üzerine Tanrı da Mikail'i gönderdiği ama yer yine de Tanrı'ya sığınarak toprak almasına müsaade etmediğı, Tanrı, bundan sonra ölüm meleğini gönderdiği, yer ona da aynı şeyi deyince ölüm meleğinin "Tanrı'nın emrini yerine getirmeden ve yerden toprak almadan göğ'e dönmekten Tanrı'ya sığınırım" dedikten sonra yeryüzünün çeşitli yerlerinde kırmızı, beyaz, siyah toprak aldığı ve bunları karıştırdığı ve göğ'e çıkararak su ile ıslatınca yapışkan çamur haline geldiğini yazmaktadır.³⁸⁴ Ancak bu anlatılar Kur'an'da geçmediğı gibi sahih hadislerde de böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

Destan'da Allah ilk insanı yani Âdemi yarattığında meleklerden de ona secde etmelerini istediğı de ifade edilmektedir:

...
*"Topraktan yarattım,
 Âdem'e secde edin, – deyip,
 Toplayıp gelmiş herkesi.
 Melekler ve periler
 Secde edivermişler."*³⁸⁵

Burada ilk insan olan Âdem'in Allah tarafından yaratıldıktan sonra peri, dev ve meleklerin toplanarak Âdeme secde etme emrinin üzerine secde ettiklerini söylemektedir. İslam inancına göre de melekler insanlardan önce yaratılmış ve Hz. Âdem yaratıldığında Allah'ın emriyle ona secde etmişlerdir. Kur'an'da bu husus şöyle geçmektedir: "*Meleklerle "Âdem'e secde edin" denildiğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler..."*"³⁸⁶ Ancak ayetin mealinde de görüldüğü gibi Kur'an'da Adem'e secde eden meleklerden başka secde etmeyen sadece İblisten bahsedilmektedir. Devler ve perilerden ise bahsedilmemekte, bu bilgi sadece Destan'da geçen bir ifadedir. Eğer bu pasajları

³⁸⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/92, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991), 113-114.

³⁸⁵ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 92, 817.

³⁸⁶ Bakara 2/34.

değerlendirecek olursak Manas Destanı aynı zamanda efsanvi bir epik destan özelliğine sahip olduğu için bunun gibi bilgileri barındırması normal görülür. Ama genel olarak Kur'an'da geçen Adem'e secde etme olayındaki hususları reddetmemekle beraber bir çok bilgileri Kur'an'da geçen bilgiler ile örtüşmektedir.

Manas Destanı'ndaki melekler ile ilgili başka bir ifadeye göre ise Allah'ın emri ile gökte de görevde olan melekler vardır. Bu bilgi Destan'ın birinci cildinde göğü Allah'ın yarattığı ve on iki kat su olduğundan bahsedilirken geçmektedir:

...
*“Gök renkli gökyüzünüz
 On iki kat su denmiş,
 Hava olur buhar demiş
 Güneş çıktığı zaman aydınlık
 Beri tarafında su imiş,
Melekleri çok imiş.
 Ondan da ileri gitse
 Dokuz kat sıra var”³⁸⁷*
 ...

Bu dizelerden meleklerin gökte de mevcut olduklarını hem de sayısının çok olduğunu öğrenmekteyiz. Onun dışında ise Astronomi alanındaki bazı bilgileri kendi içinde bulunduran bu pasajlarda yıldızların ay ve güneşten büyük olduğunu da söylemektedir. Bu dizelerde geçen on iki kat su, dokuz kat sıra İslam dışı kültürden sızan halk arasında yayılmış inanç ve kabullerdir. Çünkü Kur'an'da Allah'ın 7 kat semanı yarattığından bahsedilmektedir: *“Allah, yedi göğü ve yerden de onların benzerini yarattı...”*³⁸⁸

Başta da dediğimiz gibi Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu'nun söylediği varyantı kendi kendiliğinden bir İslam tasavvufu eseri gibidir. Çünkü içinde insanlara dini ve dinin mahiyetini masal gibi hikayelerle anlatan çok bilgi vardır ki Destan'ı çok yönlü yapmaktadır. Destan, bir taraftan birlik ve beraberlik, hoş görü ve yardımlaşma gibi toplumsal açıdan fayda getirecek özelliklerin oluşması ve yaşanması konusunda eğitirken bu değerlerin hepsinin İslam'da olduğuna vurgu yaparak kahraman Manas'ın önderliğinde her yere İslam'ın yayılmasını ve yaşanmasını sağlamaktadır. Aşağıda vereceğimiz dizelerde de Manas, Kalmukların yaşadığı toprağı fethederek onlara

³⁸⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 724.

³⁸⁸ Talak 65/12.

İslam'daki değerleri anlatırken dört şeyin Allah'ın emriyle melekler tarafından cehennemden alınıp insana verildiğini ve bunların da insanı kötülüğe sürükleyeceğini söylemektedir. Bu dört cehennemden yakalanan dört özellikler ise *Nefis*, *Tembellik*, *Öfke* ve *Kibir* olduğunu söyleyerek bunlardan kaçınılması gerektiğini anlatıyor. Ondan sonra gelen dizelerde ise Manas bir de cennetten yakalanan dört yiğitten bahsetmektedir ki o satırlar şöyledir:

...
 “Yine emretmiş ferîşteye,
 Yardım etmek için
 Girmiş imiş cennete.
 Akıl, insaf, sabır,
 Utanma duygusu ile dört imiş.
 Hakk'ın yaptığı iş,
 Cennetteki dört yiğit,
 Melek yakalamış,
 Kemerinden yukarı
 Perverdigâr salmış.”³⁸⁹

Görüldüğü gibi Manas bu mısralarda yeni fethettiği topraklardaki halka cennetten Allah'ın emri ile melekler tarafından alınıp dört şeyin de *akıl*, *insaf*, *sabır* ve *utanma* olduğunu, bunların da insanın bel tarafından yukarısına yerleştirildiğini söylemektedir. Dizelerin devamında ise Manas, bu özellikler de insanı iyiliğe ve cennete götüreceğini söylemektedir. Bu dizelere bakıldığında Destan'ın değerini ve eğiticiliğinin yüksek derecede olduğu da görülmektedir. Melekler konusundaki çıkardığımız husus da cennet ve cehennemde görevli meleklerden bahsedilmesidir. Demek ki Destan'daki inanca göre cennet ve cehennemde de Allah tarafından görevlendirilen Allah'ın emrettiğini yapmakta olan melekler vardır. Çünkü yukarıdaki dizeler bu bilgiyi sunmaktadır. Fakat bu mısralarda geçen cennet ve cehennemden alınıp insana verilen duygular ile ilgili anlatım, bu şekliyle dini metinlerde geçmez. Destan'ı yazarların asıl ifade etmeye çalıştıkları ve vermek istedikleri mesaj, cennetten alınan duygular ile mümini cennete götürecek olan erdemler, cehennemden alınan duygular ile de cehenneme götürecek kötülükler olsa gerektir.

³⁸⁹Sagımbay, *Manas destanı I*, 725.

...

*“İnsan değil, **melekler,**
Azap verir her işe.”³⁹⁰*

...

Yukarıda geçen mısralarda da cehennemde insanlara azap vermek için görevlendirilen meleklerin de olduğundan bahsedilmektedir. Bu görüşü de Destan’ın ikinci cildinde verilen şu mısralarla da açıklayabiliriz:

...

*“Ateşten taç kafanda,
Ferişte gelecek yanına.
Ateşten gürz elinde,
Tamamı ateşten giyinmiş
Gürz³⁹¹ ile vuracak,
Günahlarını soracak,
Şimdi gelip bir vursa
Kocaman dağlar
Toz olup yok olacak
Kaygısından dünya
Dür, dür – deyip duruyor.
Hak Teâlâ’nın kahrı var,
Azap meleklerinin
O surette hepsi var.”³⁹²*

...

İslam inancına göre de Allah’ın günahkârları cezalandırmak için yarattığı, cehennem melekleri vardır. Cehenneme girecek olanları orada görevli olan melekler kapıda karşılayıp onlara sert davranırlar. Bu husus Kur’an’da “Gerçekleri inkar etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevk edilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak; bekçileri onlara, ‘İçinizden, size rabbinizin ayetlerini okuyup duyan ve böyle bir gün ile karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?’ diye soracak; onlar da ‘Evet geldi’ diyecekler. Ama inkarcılar için artık azap hükmü

³⁹⁰ Sagımbay, *Manas destanı I*, 1000.

³⁹¹ Gürz- Ağır topuz

³⁹² Sagımbay, *Manas destanı II*, 410.

kesinleşmiştir.”³⁹³ diye buyrulmaktadır. Cehennemde azap vermekle görevlendirilen meleklerle Zebanî denilmektedir.³⁹⁴ Nitekim Kur’an’da “Allah’ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o? Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz! O yalancı günahkar perçeminden! O hemen kurultayını çağırsın. Biz de zebânileri çağırırız”³⁹⁵ buyrulmaktadır.

Manas Destanı’nda Hârût ve Mârût konusu da sadece bir yerde olsa da geçmektedir. Destan’da Hârût ve Mârût, “Narut Marut” olarak anılarak birer melekler olduğu, onların büyücülük ilmini öğrenip Allah tarafından insan olarak yeryüzüne gönderildiği ve nefsine yenilerek yerdeki insanlara da bu ilmi öğrettiği ifade edilmektedir. Bu Kur’an’ın şu ayetlerindeki bilgilere uygunluk arz etmektedir:

“Onlar, Süleyman’ın hükümrانlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Halbuki bu iki melek, "Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!" demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayan değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihir) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi! Eğer onlar iman edip kendilerini kötülükten korusalardı şüphesiz Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktı. Keşke bunu bilselerdi!”³⁹⁶

...

“Efsunculuğun”³⁹⁷ ilmini

Allahu Teâlâ tek bilir.

Ondan başka kim bilir?

Tesir veren duaya

Kudret sahibinin özüdür,

Yeryüzünü döndüren

Narut, Marut sözüdür.

³⁹³ Zümer 39/71.

³⁹⁴ Ali Çolak, “Melek İnancının Kur’an ve Hadis Temelleri”, *Gümüşhâne Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (Ocak 2012): 63.

³⁹⁵ Alâk 96/14-18.

³⁹⁶ Bakara 2/102-103.

³⁹⁷ Efsun- afsun, büyü, sihir, gözbağcılık.

Narut, Marut meleği
Çok istemişler dünyaya
İnsan olarak gelmeyi
Nefsini içine salayım, – deyip
İnsan olayım, – deyip,
Çıkmadan hiç yolundan
Melek olarak kalayım, – deyip,
Allah’a vermiş sözünü,
Sonunda dünyaya gelince
Nefsi etmiş avare,
Dediğine yetemedi,
Asi olmuş Hüda’ya,
Amel, ilim hükmünü
Öğretmişmiş buralara.”³⁹⁸

...

Mısralarda ilk önce meleklerin özelliklerinden bahsedilerek asıl vurgu “efsunculuk” yani sihirbazlık veya dua okuyarak üfleme ilmini en iyi sadece Allah bildiğine ve duanın kabul edilip edilmemesi Allah’a bağlı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Sonra da “Narut Marut” adlı iki melekten bahsedilmekte. Görüldüğü gibi bu iki melek yeryüzüne insan olarak gelmek istedikleri Allah’ın da bu isteği kabul ederek bunların içine nefis salarak dünyaya gönderdiği ama bunların sözüne duramadan nefislerine yenik düşerek âsî oldukları ve insanlara sihirbazlık efsunculuk öğrettikleri yazılmaktadır. Sonra gelen mısralarda da sihirbazlığın onlardan kalan bir hüner olduğunu söylemektedir. Ama Destan’da önemli olan daha bir görüş bu sihirbazlık veya efsunculuk ilminin caiz olmadığı ahirette bunun cezası büyük olduğuna olan inançtır.

İslam inancında yaygın görüşe göre, Bâbil halkını kötülöklere, özellikle büyücölüğe ve sihirbazlığa karşı uyarmak için gönderilmiş iki melektir. Bu konuyla ilgili Kur’an’ın sadece bir yerinde geçmektedir.³⁹⁹ Taftazânî’nin Şerhu’l Akaidinin tercümesinde verilen bilgiye göre melekler, insanların kendilerini günaha kaptırdığını görünce onların hallerini yadırgarlar. Bunun üzerine Allah meleklerle aranızdan en efdaliniz olan iki melek seçin onları da yeryüzüne gönderip emir ve nehyde bulunayım, der. Hârût ile

³⁹⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1000.

³⁹⁹ Bakara 2/102.

Mârût seçilir. Onlar insanlar gibi şehvete dolandırılarak gönderilir. Onlar yeryüzüne indiğinde bir müddet adaletle hükmederler ama sonunda yeryüzünde şarap içip bir kadınla zina ederler. Sonra pişman olup yeryüzünden ayrılmak isterler. Ama buna müsaade edilmez. Kendilerine dünya azabı yada ahiret azabından birini seçmeleri istendiğinde onlarda dünya azabını seçerler. Bu kıssayı Fahrüddin-Râzî (ö. 606/1210), Kadî Beyzâvî Kurtubî (ö. 656/1258) gibi bir çok alimin asılsız bulduğu, İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449), es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi alimlerin de kıssanın aslı olduğunu savundukları ek bilgi olarak verilmektedir.⁴⁰⁰

Bu konuda belirtilmesi gereken son nokta, “Melek” kavramının Destan’daki insanların günlük hayatına güzel ve iyi bir karakter olarak girmesidir. Çünkü Destan’ın bir kaç yerinde Destan’daki Manas’ın yanında yer alan inancını doğru yaşayabilen ve adaletli olan iyi karakterleri yansıtırken onların çoğuna Kırgızca olarak “berişteliü” (ferişteli) yani “melekli” denmesidir. Meselâ Destan’da:

...
*“Eli boş dönmüşe benzemiyor,
 Benim istediğim hanlığı
Ferişteli Er Bakay
 Vermeyecek biri değildir.”⁴⁰¹*

Destan’da Bakay isimli karakter yaşlı ve her zaman Manas’ın danışmanı olan, halkın içinde de itibarı olan, her zaman din yolundan çıkmayan birisi olarak yansıtılır. Denildiği gibi Destan’da böyle güzel huylu ve dindar insanlara melekli denilmektedir. Demek ki bu ifadede geçen melek iyiliğin ve güzelliği simgesi olarak niteleme için kullanılmıştır denilebilir. Çünkü Destan’da aynı zamanda güzel kadının da güzel olduğunu bildirmek için meleklerle benzetilmektedir:

...
*“Yüzü geniş, nurlu,
 Beli narin incecik,
 İnsandan doğmuşa benzemiyor,
 Yüzü yıldızlı
Meleklerden aşağı değil.”⁴⁰²*

⁴⁰⁰ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Nesefî*, 292.

⁴⁰¹ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 1022.

...

Bu dizelerde esir alınan kızın güzelliğini beyan ederken son olarak onu “*Meleklerden aşağı değil*” diyerek meleklerle karşılaştırılması, Destan’da meleklerin güzel bir yaratıklar olduğuna inanıldığına bir işaretidir.

Sonuç olarak Manas Destanı’nda melekler inancıyla ilgili şunları söylenebilir. İlk olarak Destan’da melek inancı mevcuttur yani melek adlı varlıkların var olduğuna inanılıyor. Bu var olduklarına inanılan meleklerin Allah tarafından yaratıldığına ve onların insandan önce yaratılmak suretiyle insan türünden olmayan nurdan yaratılmış mahlûklar olduğuna inanıldığı görülmektedir. Bununla beraber meleklerin insanlar gibi dişi ve erkek olarak cinse ayrılmadıklarına ve onların belli mekânlarının olmadığına inanılmaktadır. Melekler Destan’daki inanca göre her yerde olabilirler hatta cennet ve cehennem gök ve yer gibi yerlerde ayrı ayrı görevli meleklerin olduğunu da söylemektedir. Destan’da meleklerin sayılarının çok fazla olduklarına işaret eden bilgiler de vardır. Meleklerin isimleriyle ilgili Destan’da büyük melekler olarak bildiğimiz dört meleğin ismi geçmiştir. Bunlardan Cebrail ve Azrail’in görevleri de belirtilmiştir. Diğer ikisinin görevleri ile ilgili açık ve net bir bilgi verilmese İsrail’in Sûr’a üflemek ile, Mikailin de can vermekle yani tabiat ile ilgili işlerle görevlendirildiği bildirilmiştir. Ama genel olarak bütün meleklerin görevlerinin olduğu ve hiç birinin boş iş ile meşgul olmadıkları görüşü Destan’da kesin bir şekilde verilmiştir. Melekler bütün görevlerini hatasız ve noksansız yapacaklarına da inanılmaktadır. Çünkü destandaki inanca göre de onlarda nefis olmayıp onlar günah işlememekle beraber sadece Allah’ın emrettiği görevi yapmaktadırlar.

Destan’da İslam dünyasında tartışmalı konu olan Hârût ve Mârût melekleri ile ilgili de görüşler geçmektedir. Destan’a göre bunlar birer melektirler ama kendi istekleriyle Allah tarafından içlerine nefis koyularak yeryüzüne insanlar arasına gönderilmiş ve kendi yollarını saparak insanlara doğruyu değil sihirbazlığı ve efsunculuğu öğretmişlerdir. Bu konuda sadece Destan’ın birinci cildinde bir yerde geçmektedir.

Destan’da melekler ile ilgili başka bir görüş ise melek kelimesi ile ilgilidir. Çünkü destandaki halk bütün dindar ve iyi ahlâklı insanları “beriştelüü” yani “melekli” demektedir. Destan’da “melekli”- demek sanki “bereketli” veya “mübârek insan” gibi insandaki özellik olarak sayılmaktadır. Bununla beraber Destan’da güzel ve görkemli

⁴⁰² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 615.

kızları da meleklerle karşılaştırarak meleklerle benzetmektedirler. Bunun sebebi de Destan'daki görüşe göre de melekler güzel ve görkemli yaratıklar olduğuna inanılmasıdır.

2.2. KİTAP İNANCI

Sözlükte yazmak ve yazılı belge anlamına gelen kitap, terim olarak Allah'ın kullarına yol gösterip onları aydınlatmak için peygamberlerine vahiy ettiği sözleri ve mesajlarıdır. Allah'ın peygamberlerine indirdiği bir kısım kitaplar vardır. Bu kitaplarda emrini ve nehyini, va'd ve va'idini açıklamaktadır.⁴⁰³ Hristiyan ve Yahudilere ilâhî kitap gönderildiği için onlara “ehl-i kitap” denilmektedir.⁴⁰⁴

İlâhî kitaplara inanmak Kur'an ile sabittir. Nitekim Kur'an'da, *“Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, bu resulüne indirdiği kitaba (Kur'an) ve önce indirdiği kitaba inanmakta sebat gösteriniz. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr eden kimse derin bir sapıklık çukuruna düşmüştür.”*⁴⁰⁵ buyrulmaktadır. Ayetin başında peygambere imandan hemen sonra kitap ve kitaplara iman edilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Ayetin ikinci kısmında ise Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inanmayan ve onları inkar edenin de sapıklığa düştüğünü belirtmektedir. İslam alimleri Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara inanmanın zarurî olduğu konusunda ittifaktadırlar.⁴⁰⁶

Allah'ın peygamberlere gönderdiği vahiy, suhuf ve kütüb olarak ikiye ayrılır. Kur'an'da önce gönderilmiş olan ve bir kaç sahifeden oluşan vahiy ayetlerine suhuf denilir. Bu husus Kur'an'da, *“Şüphesiz ki bu ilk sayfalarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın sayfalarında da vardır.”*⁴⁰⁷ olarak bildirilmektedir. Sahifeler günümüze kadar ulaşmamış ve bunlar ile ilgili Kur'an'da da geniş bilgi verilmemiştir. Rivayetlerde, suhufların hepsi 100 sahife olarak bunlar Hz. Şî't'e 50 sahife, Hz. İdrîs'e 30, Hz. İbrahim'e 10, Hz. Musa'ya da 10 sahife gönderildiği beyan edilir.⁴⁰⁸

Manas Destanı'nda da kitap inancı mevcuttur. Bu konuda bir kaç ifade vardır. Destan'da Kur'an'ı Kerim ve onun özelliklerinden çok yerde bahsedilse de ondan önceki kitap ve sahifelerin çoğundan bahsedilmemektedir. Destan'da, Kur'an'da adı geçen

⁴⁰³ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Neseft*, 295.

⁴⁰⁴ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 260.

⁴⁰⁵ Nisâ 4/136.

⁴⁰⁶ Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, 280.

⁴⁰⁷ A'lâ 87/18-19.

⁴⁰⁸ Абдилазиз Калбердиев, Калам: *Ахли Суннот Теологиясы*, (Бишкек: Түркия Диянет Фонду жана Теология Факультети басылмалары, 2016), 124.

peygamberlerin nerede ise hepsinin ismi geçse de onlara gönderilen kitap ve sahifelerin hepsinden bahsedilmemektedir.

Yukarıda da dediğimiz gibi Destan’da semâvî kitap ve sahifelerin hepsinden bahsedilmemektedir. Destan’ın geneline bakarsak dört ilâhî kitabın sadece üçünün ismi geçmektedir. Toorat (Tevrat), İncil ve Kur’an. Bunlar Destan’da bir kere bile olsa ismi zikredilen kitaplardır. Ama Destan’da Zebur ve diğer peygamberlere gönderilen sahifelerden hiç söz edilmemektedir.

2.2.1. Tevrat

Bazı görüşlere göre İbranice, bazı görüşlere göre Arapça bir kelime olan Tevrat,⁴⁰⁹ Hz. Musa’ya indirilmiştir. Tevrat’ın aslının Allah tarafından peygamberine indirildiği kutsal bir kitap olduğuna inanmak bütün Müslümanlar için zarurîdir. Bunu inkar etmek küfre götürür.⁴¹⁰ Nitekim Kur’an’da, *“Kendilerini Allah’a vermiş olan peygamberlerin ve Allah’ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zahidlerin, bilginlerin Yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidayet ve aydınlık bulunan Tevrat’ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kafirlerin ta kendileridir.”*⁴¹¹

Destan’da Tevrat’tan sadece üç yerde bahsedilmektedir. Tevrat, Destan’da Kırızca olarak “Toorat” şeklinde zikredilmektedir. Ama Destan’ın Türkiye Türkçesine tercüme edilmesiyle bazı yerlerde ismi Tevrat olarak da verilmektedir. Aşağıdaki mısralarda eski zamandaki Türk boylarının birinden bahsederken Tevrat’ı ezberlediğinden yani o dini yaşadığından bahsetmektedir:

...
*“San Barak Han atanıp,
 Hazreti **Musa’nın**
Tevratını ezberleyip,
 Çiftçileri zengin olup”*⁴¹²
 ...

⁴⁰⁹ Baki Adam, “Tevrat” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 40.

⁴¹⁰ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 264.

⁴¹¹ Mâide 5/44.

⁴¹² Sağimbay, *Manas Destanı II*, 223.

Bu mısralarda Türk boylarının beraber yaşadığını Naamut adlı yeri geçip Taşken adlı yere geldiklerinde ilk başta birbiriyle savaştığını sonra da barış olunca Taşken şehrini kurarak oraya başka ırklardan halk almadan Barak adlı şahsı han yaptıklarını ve Musa'nın Tevrat'ını ezberleyip yaşadıklarını anlatmaktadır. Burada önemli olan bilgi ise Tevrat'ın Musa'ya âit olmasıdır. Bu bilgiden hareketle Destan'da Tevrat'ın Musa'ya gönderildiğine inanıldığını söyleyebiliriz. Destan'da geçen bilgiye göre Musa bir peygamber olduğuna göre de Tevrat da bir ilâhî kitaptır.

Bunun dışında yine iki yerde Tevrat hakkında ifade geçmektedir. Bunların birisi de şöyledir:

...
*“Bıraktı Şoruk gururunu,
 Kendi kızı Akılay,
 Düşünsen kara can zor,
 Onu da başta almış.
 On altı buçuk yaşı var,
 Kolon gibi kara saçı var,
Tevrat bilgisi,
 Altı taife halkından
 Fazlaymış bilimi.”⁴¹³*
 ...

Destan'da Manas büyük gazaya çıkmadan önce etrafındaki Müslüman olmayan, Çinlilere itaat ederek yaşayan pek çok beylikleri fethederek Müslüman yaptığı beyan edilir. Bu mısralarda da böyle beyliklerden birisinin hanı Şoruk Han, bütün komşularını darmadağın ederek kendi topraklarına yaklaşmakta olan Manas'a hediye götürüp sulh anlaşması yapmayı düşünür ve hediye olarak sarayındaki en güzel olan otuz kızı hazırlar. Bu otuz kızın başında kendi öz kızı Akılay da olur. Destan'da Şoruk Han'ın Akılay adlı kızının çok bilgili olduğu ve Tevrat'ı da çok iyi ezbere bildiği yazılmaktadır.

Tevrat konusuyla ilgili Destan'da geçen başka bir ifade de Hz. Osman ile ilgilidir. Destan'ın ikinci cildindeki bir ifadeye göre sahabelerden olan Hz. Osman Tevrat ve İncil'i iyi bir şekilde biliyor olmasıdır.

⁴¹³Sagımbay, *Manas Destanı II*, 698.

...

*“Osman molla da Arap’tır,
Üçüncü olarak yâr olup,
Peygambere tabi olmuş.*

İncil ile Tevrat

*Yazısını bilip tamamının,
Şeklini bilip yazının,
Okumuş imiş çok.”⁴¹⁴*

...

Yukarıda geçen mısralarda da Hz. Osman’ın Arap olduğundan ve üçüncü olarak yâr olmasından bahsedilmektedir. Buradaki üçüncü yar olmaktan maksat üçüncü halife olmasıdır. Burada konumuz açısından önemli olan husus ise Osman’ın İncil ile Tevrat’ın yazısını bilmesi ve çok okumasıdır. Destan’da ilâhî kitaplardan Tevrat’tan sonra bu mısralarda yani sadece bir yerde İncil hakkında bahsedilmektedir. Bunun dışında kitap inancı ile ilgili bütün görüşler Kur-ân hakkındadır.

İslam kaynaklarında ise Hz. Osman’ın ne Tevrat’ı ne de İncil’i iyi bildiği veya okuduğu ile ilgili bilgi yoktur. Ama bazı hasen ve zayıf olarak bilinen hadislerde Hz. Ömer’in Ehl-i Kitaptan aldığı bir kitabı Hz. Peygamberimiz’in yanına getirdiği ile ilgili şu bilgi mevcuttur:

“Hz. Ömer elinde tevrat’tan bir parça ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi. Dedi ki: ‘Ya Resûlullah! Bu Tevrat’tan bir paçadır.’ Peygamberimiz ona bir cevap vermedi. O da elindekinden okumaya başladı. O okurken Peygamberimizin yüzü değişiyordu.

Bunu gören Hz. Ebu Bekir dedi ki: ‘Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yününü görmüyor musun, başı belalı adam?’ Hz. Ömer Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem baktı ve dedi ki: ‘Allah’ın gazabından ve Resûl’ün gazabından Allah’a sığınırım. Allah’tan Rab olarak, İslam’dan din olarak ve Muhammed’den Peygamber olarak razı olduk.’

Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki:

‘Muhammed’e hayat veren Allah’a yemin ederim ki, size Musa görünecek olsa ve beni bırakıp ona uyacak olsanız, hak yoldan sapmış olursunuz. O yaşıyor olsa ve peygamberliğimi bilse bana uyardı.”⁴¹⁵

⁴¹⁴Sagımbay, *Manas destanı II*, 96.

Demek ki Hz. Osman ile ilgili Destan’da geçen ifadenin İslam kaynaklarına göre hiçbir doğruluğu yoktur. Belki de burada Hz. Osman’ın ismi Hz. Ömer ile karıştırılmış da olabilir. Ne olursa olsun Destan’daki Hz. Osman’ın Tevrat ve İncil’i iyi bilmesi ve okumasıyla ilgili olan ifade İslam Kaynaklarına göre asılsızdır.

2.2.2. Kur’an

İslam inancı açısından kutsal kitapların sonuncusu olan, Peygamberimiz Hz. Muhammed’e indirilmiş olan Kur’an, sözlükte okumak, toplamak, bir araya getirmek, yaklaştırmak, katmak anlamlarına gelir. Kur’an ıstılahta, Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed’e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mucize bir kelâmdır.⁴¹⁶

Kur’an’a “Kur’an” ismi Allah tarafından verilmiştir: *“Şüphesiz bu, değerli bir Kur’an’dır, korunmuş bir kitaptır. O’na ancak temizlenenler dokunabilir. O, alemlerin Rabbi’nden indirilmiştir”*⁴¹⁷ Kur’an’ın bundan başka elliden fazla isim ve sıfatlarının olduğu, bunlardan en meşhurları, Kitap, Furkan (hak ile batılı ayıran), Tenzil (Allah katından indirilmiş), Zikr (Allah’ın olan) Hakk, Nûr’dur.⁴¹⁸

Kur’an kendinden önceki kitapları doğrulamış ama bu doğrulama eski kitaplardaki bozulmuş hükümleri kendi hükümleri ile yenilemeyle olmuştur. Bununla ilgili Kur’an’da şöyle geçmektedir: *“Bu Kur’an Allah’tan başkası tarafından uydurulmuş değildir. Aksine o, kendinden öncekini doğrulamak ve kitabı açıklamak üzere indirilmiştir. Âlemlerin rabbinden geldiğinde şüphe yoktur.”*⁴¹⁹

Yukarıda da dediğimiz gibi Destan’da kitaplar konusunda en çok Kur’an’la ilgili ifadeler mevcuttur. İlk olarak Destan’da Kur’an’ın Allah’ın sözü olduğuna inanılmaktadır. Bu hususta Destan’ın birinci cildinde şu ifade geçmektedir:

...

*“Abunasır başladı,
Onu dinleyen adamlar*

⁴¹⁵ Dârimî, Sünen, 449.

⁴¹⁶ Abdulhamit Birişik, “Kur’an” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 384.

⁴¹⁷ Vâkı’a 56/77-80.

⁴¹⁸ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 269.

⁴¹⁹ Yunus 10/37.

Gözlerinden yaş akıttı.
Kur'an kitabının özü, – deyip,
İyi tesir eder askere
Hüda'nın dediği sözü, – deyip⁴²⁰

...

Burada görüldüğü gibi Destan'da ermiş karakterinde olan Aykoco sefere çıkmadan önce askerlere konuşma yaparken Allah'ın sözü olan yani Allah tarafından gönderilen Kur'an ile başlanırsa daha tesirli daha etkili olacağından bahsetmektedir.

Kur'an'ın hak olduğuna dair "*Hüda tektir, Kur'an gerçek*"⁴²¹ ifadesi de Destan'ın pek çok yerinde geçmektedir.

Destan'da Allah'ın sözünün Kur'an ayetleri ile geldiğini, o kitabın ismi de Kur'an olduğunu bu Kur'an'a İslam'ı bilen ve inanan kimseler tarafından saygı gösterildiğini ifade eden dizeler de mevcuttur:

...

"Asuman yerin kuvveti
Allahu Teâlâ var – dedi.
Allah denen bir kendisi,
Ayetle gelmiş çok sözü.
Kitap adı Kur'an'dır,
İslamı bilen halkında
Hazret ile durandır"⁴²²

...

Kur'an ile ilgili diğer ifade de Kur'an'ın Peygamberimiz Hz. Muhammed'e verilmesidir. Destan'da Kur'an'ın son peygamber olan Muhammed'e geldiğine inanılmaktadır. Bu bilgi Destan'da şöyle ifade edilmiştir:

...

"Hor görme! – deyip, Hüda'dan
Günahlarının bağışlanmasını istemiş.
Ona indi Kur'an,
Çıkıp kâfire karşı gazaya

⁴²⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 843; bk. 908.

⁴²¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 52; bk. I/398, 415, 442, 542, 566, 630, 687, 726, 844, 907, 911, 930, 997, II/90, 463, 464, III/64, 962.

⁴²² Sagımbay, *Manas destanı III*, 50-51.

*Şehit olmuş tek başına,
Medine'ye yola çıkıp,
Göç etmiş Mekke'den*"⁴²³

...

Destan'daki Kur'an konusuyla ilgili hususlardan birisi de Kur'an'daki sûreler ile ilgilidir. Destanda Kur'an sûrelerinden veya içeriğinden çok bahsedilmiyor ama Destan'ın ikinci cildinde Kur'an'daki ikinci sûre olan Bakara sûresi de zikredilmektedir:

...

*"Bunu gören hoca
Eline alıp kitabı,
Ayeti okudu Kur'an'dan.
Bakara büyük süreden*"⁴²⁴

...

Bu dizelerde Kur'an'daki Bakara sûresi ve onun büyüklüğü bahsedilmektedir. Bunun dışında okunan ayetin manası ile ilgili bir bilgi verilmemektedir.

Kur'an kitabı ile ilgili diğer bir ifadede de Destan'da Kur'an ile ilgili geçen diğer bir ifade de Müslümanların namazdan sonra Kur'an'dan bir parça okumalarıdır. Bu ifade şu şekilde geçmektedir.

...

*Namaz kılıp bitirince
Âlimler Kur'an okuyup
Okudukları sözün mânâsını
Sorup, soruşturup öğrenip,
Müslüman dini hak, olmalı, – deyip,
Düşünmeye başlayarak,
Yaşıyormuş işe bunlar
Tutsak olan adamlar,
Allah verirse gönlüne
Türlü türlü hâli var.*"⁴²⁵

...

⁴²³Sagımbay, *Manas destanı II*, 96.

⁴²⁴Sagımbay, *Manas destanı II*, 266.

⁴²⁵Sagımbay, *Manas destanı II*, 87.

Dediğimiz gibi Müslümanların namaz kıldıktan sonra salavat gibi zikirlerini getirip sonra da âlim dediğimiz din alanındaki bilginlerin Kur'an okuduklarını belirtmektedir. Bunun dışında tutsak olanlarında bu yapılanlardan dolayı duydukları Kur'an'ın manasını öğrenerek bazılarının Müslüman oldukları da kaydedilmektedir.

Destan'da Hz. Peygamberin vefatından sonra Kur'an'ın Hz. Osman tarafından kitap haline getirildiğini beyan etmektedir. Bu ifade şu şekilde verilmiştir:

...

*“Hazreti Cebireyil
Söyleyip haber vermiş,
Hak peygamber Mustafa
Söylediklerinin tamamını
Aklında tutmuş,
O sözlerin hepsini molla **Osman**
Kitabın içine almış.
Adı Allah kelâmı Kur'an'dır”⁴²⁶*

...

Bu mısralarda Kur'an'ın Cebail aracılığıyla Hz. Peygamberimize indiğini ve Peygamberimiz de bütün indirilen ayetleri ezberlendiğini, bu ezberlenen ayetleri de Hz. Osman tarafından kitap hâline getirildiğini ve o kitabın adı da Kur'an olduğunu anlatmaktadır. İslam tarihinde Hz. Peygamberimizin huzurunda yazılan Kur'an Peygamberimizden sonra Hz. Ebû Bekir zamanında toplandı iki kapak arasına alındı. Buna “İmam Mushaf” denilir. Hz. Osman zamanında ise Şamlılarla Iraklılar arasında ihtilaf çıktığı için Hz. Osman Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon toplayıp Kur'an'ın çoğaltmasını emrettiği bilinmektedir.⁴²⁷ Bu bilgiye göre Destan'da verilen ifadeler yanlıştır çünkü Kur'an Hz. Ebû Bekir döneminde toplanmıştır Hz. Osman döneminde değil. Hz. Osman döneminde ise çoğaltılmıştır.

Destan'da Manas ve diğer Müslüman Türk boylarının ortak düşmanı olan Çinlilere kitap inmediğine yani Peygamber gelmediğine inanılmaktadır:

...

*“Kıtay'dan başka halk yok galiba,
Dedikleri doğru – diye dinler.*

⁴²⁶ Sagımbay, *Manas destanı II*, s. 96.

⁴²⁷ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 272.

*Önceden kitap gelmemiş,
Bâr-ı Hüdam böyle – diye,
Buna peygamber vermemiş,
Eskiden kitap gelmemiş,
Buna evliya vermemiş,
Çokluğundan dolayı kâfiri,
İnsan oğlu yenememiş.*⁴²⁸

...

Dediğimiz gibi Destan’da Kırgızca olarak “Kıtay” denilen Çinlilere kitap ve peygamber gelmediğini ve onların eskiden de çok olduklarını belirtmektedir. Bu görüş belki Çinlilerin İslam’ı kabul etmediklerinden ve puta taptıklarından dolayı çıkmış olabilir. Çünkü Destan’daki Türklerin Çinlilere olan düşmanlığı bir taraftan inançlarının farklı olmasından da kaynaklanmaktadır.

Genel olarak Destan’da geçen kitaplara konusunu özetleyecek olursak, ilk olarak Destan’da Tevrat’tan bahsedilmektedir. Tevrat hakkındaki ilk ifade eski Türk boylarının biri olan Alaş boyunun ilk Taşken’e gelmesi ve oraya yerleşmesiyle beraber San Barak Han adlı han’ın Hz. Musa’nın Tevrat’ını ezberleyip yaşadığını belirtmektedir. Buradan yola çıkarak biz Destan’da Tevrat’ın semavi bir kitap olduğuna hatta Hz. Musa’ya gönderildiğine inanıldığını fark etmekteyiz. Destan’daki Tevrat ile ilgili ikinci ifade ise Şoruk Han’ın bahadır Manas için hediye olarak sunduğu otuz kızın içinde olan öz kızı Akılay’ın da Tevrat ilmini iyi bildiği yazılmaktadır. Buradaki Tevrat ilimi belki din ile kıyaslanabilir. Üçüncü ifade ise Hz. Osman’ın Kur’an’ı kitap hâline getirmeden önce Tevrat ve İncil de çok okuduğunu bildirmektedir. Bu görüş hiç doğruya yakın olmasa da Tevrat’la ve İncil ile ilgili birer görüş olduğu için verilmektedir.

Destan’da Tevrat’tan sonra sadece Kur’an ile ilgili görüşler geniş bir şekilde yer almaktadır. İncil ile ilgili Hz. Osman’ın okuduğu hakkındaki bilgiden başka görüş hiç yoktur. Kur’an ile ilgili ilk olarak Kur’an’ın hak olduğuna, Allah’ın kelâmı olduğuna ve Allah tarafından gönderildiğine inanılmaktadır. Ondan sonra da Kur’an’ın Hz. Muhammed’e Cebrail aracılığıyla gönderildiği hakkında da bilgi verilmektedir. Kur’an’ın içeriği hakkında ise sadece Bakara süresi zikredilmektedir. Ama destanda Kur’an’da Allah’ın insanlar için gönderdiği şeriatın olduğuna yani Allah’ın buyurduğu emir ve yasakların olduğu ile ilgili de net bir şekilde görüşler mevcuttur.

⁴²⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 603.

Destan’da Türk boylarının düşmanı olan Kıtaylara (Hitay) hiç kitap gönderilmediğine inanılmaktadır ki onlar kâfir olarak görülmektedir. Genel olarak baktığımızda onların puta taptığını ve Müslümanlara düşman olduklarını görmekteyiz. O yüzden Destan’da onlara kitap ve peygamber gönderilmediğine inanılmaktadır.

2.3. PEYGAMBER İNANCI

İstılahta, Allah’ın hükümlerini insanlara tebliğ etmek için gönderilen elçi anlamına gelen Resul, sözlükte göndericinin “mürsil” risaletini teslim etmek veya kabzetmek şeklinde edâ eden kimsedir.⁴²⁹

Resul kelimesi hem çoğul hem de tekil olarak kullanılmıştır. Kelimenin çoğulu “rüsül” şeklinde gelir.⁴³⁰ Kur’an’da “*Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmedığımız kimseler de var.*”⁴³¹ buyrulmuştur. Bunun dışında insanlara Allah tarafından peygamber gönderildiği ile ilgili bir kaç ayet vardır.⁴³²

Kur’an’da “Allah’ın resulleri” anlamındaki cümle bazen peygamberler bazen de melekler için kullanılmıştır. Meselâ: “*O (Kur’an), Şüphesiz değerli, (Cebrail’in) getirdiği sözdür*”⁴³³ diyerek burada Cebrail için kullanılmıştır.

“Nebi” (çoğulu enbiyâ), sözlükte “haber vermek” anlamına gelen “ne-be-e” veya “konum bakımından yüksek olmak” manasındaki “ne-be-ve” kökünden bir mastardır.⁴³⁴ Bir kelim terimi olarak nebi, “Allah ile kulları arasında dünya ve ahiret hayatıyla ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla îfa edilen elçilik görevi yapan kimse” olarak tanımlanır.⁴³⁵

Türkçede ise nebi ve nübüvvet yerine daha çok Farsçadan gelen peygamber, peygamberlik kelimeleri kullanılmaktadır.⁴³⁶ Risalet ve nübüvvet kavramları eş anlamda kullanılıp dini literatürde nübüvvet daha çok tercih edilmiştir. Ama ikisinin de asıl anlamı Allah tarafından vahiy olarak gönderilen emir ve nehiyelerini insanlar bildirmekle görevli elçidir.

⁴²⁹ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, thk: Adil Enver Hızır, (Beyrut: Dârü’l Ma’rife, 2007), 104.

⁴³⁰ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredat fî Ğaribi’l Kur’an*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî, (Beyrut: Darü’l Marife, 2010), 195

⁴³¹ Mü’min 40/78.

⁴³² Tevbe: 9/28; Hûd: 11/69, 77, 81; Ankebût: 29/31; Mürselât: 77/1; Zuhurf: 43/80.

⁴³³ Tekvîr 81/19.

⁴³⁴ İsfahânî, *el-Müfredat fî Ğaribi’l Kur’an*, 622-623.

⁴³⁵ Işık, Serdar, *Sistemantik Kelam II*, 9.

⁴³⁶ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 249.

Allah Kur'an'da bütün Müslümanların aralarında ayırım yapmadan, bütün peygamberlere inanılması gerektiğini farz kılmıştır: *“Biz Allah’a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa’ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah’a teslim olduk, deyin.”*⁴³⁷

Kur'an'da belirtildiği gibi Allah, asırlar boyunca insanlara kendileri içinden peygamber göndermiş, onları gönderdiği peygamberler aracılığıyla doğru yola çağırmıştır ve uyarmıştır. Kendilerine peygamber gelmeyen hiç kavim ve topluluk yoktur. *“Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.”*⁴³⁸

Allah'ın her topluluğa birer peygamber gönderdiğine bakacak olursak ilk ve son peygamber arasında pek çok peygamber gelip geçmiştir. Ama gönderilen peygamberlerin sayısı hakkında Kur'an'da bilgi verilmemiştir.⁴³⁹ Ama konuyla ilgili bazı hadislerle göre Hz. Peygamber'e peygamberlerin sayısı sorulduğunda, 124 bin (bir başka rivayette 224 bin) olduğunu bildirmiştir.⁴⁴⁰

Peygamberlerin bir kısmının isimleri Kur'an'da zikredilmiştir. Kur'an'da ismi geçen 25 peygamber vardır. Bu peygamberlerin isimlerinin 18'i En'am süresinin 83-86. ayetlerinde bir arada zikredilmiş, diğer yedisi de değişik ayetlerde zikredilmiştir.⁴⁴¹

Manas Destanı'nda da nübüvvet veya peygamberler ile ilgil ifadeler mevcuttur. Peygamberlerin isimleri, peygamberlik görevi, bazılarının hayatındaki olaylar, bazılarına düşmanlık yapan müşriklerin isimleri bile zikredilmektedir. Destan'da Kur'an'da adı geçen peygamberlerden Hz. Âdem, Hz. Şî't (Şiş), Hz. İdris (İdris), Hz. Nuh (Nuk), Hz. Salih (Salı), Hz. İbrahim (İbray), Hz. Lût, Hz. İsmail (İsmayıl), Hz. İshak (İskak), Hz. Yakub (Cakıp), Hz. Yusuf (Cusup), Hz. Eyyub (Ayıp), Hz. Şuayb, Hz. Mûsa, Hz. Hârûn (Arun), Hz. Davud (Dööt), Hz. Süleyman (Sulayman), Hz. İlyas (İliyas), Hz. Elyesa (İlisem), Hz. Zülkifl (Zulkabil), Hz. Yunus (Cunus), Hz. Yahya (Yahiya), Hz. İsa ve Hz. Muhammed (Mukambat, Mukambet) olarak hepsinin ismi zikredilmektedir. Bununla beraber peygamber olup olmadıkları tartışılan üç isimden de ikisinin Lokman (Ulukman) ve Zülkarneyn (İskender) isimleri zikredilmektedir. Ayrıca Destan'da Hızır

⁴³⁷ Bakara 2/136; Bakara 2/285.

⁴³⁸ Fâtır 35/24.

⁴³⁹ Kılavuz, s. 235.

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hambel, Müsned V, 266.

⁴⁴¹ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 236.

(Kızır) da yirmi ikinci sıradaki peygamber olarak kaydedilmektedir. Bunun dışında Kur'an'da adı geçmeyen Danyal adlı peygamberden de söz edilmektedir.⁴⁴²

Destan'daki peygamberlik ve peygamber konusu ile ilgili ilk ifade yine Kırklar tarafından Manas'a bildirilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Manas çocukluğunda İslâm dini ile tanışırken Kırklar ona peygamberlikten de bahsetmektedirler:

...

“Hak – diye, kabul et,

Peygamberin varlığını.

Melekler de var,

Yaradanın kulu oluyorsun”⁴⁴³

...

Kırklar'ın Manas'a çoktan onu aradıklarını ve eski dininin de bâtıl olduğunu peygamber ve meleklerin varlığının hak olduğunu söyledikleri yansıtılmaktadır mısralarda. Bunun üzerine de Manas onlardan şu şekilde soru sormaktadır:

...

“Bana beyan et iyice

Peygamber dedikleri ne?

İnsanoğlu mu, başka mı?

Veya akli yağmurdan daha fazla mı?

Sudan mı, taştan mı?

Ormandan mı, daldan mı?

Ya da çok farklı canlı mı?”⁴⁴⁴

...

Görüldüğü gibi bu mısralarda Manas'ın Aykoco başta olan Kırklar'dan peygamberin kim olduğunu, insan türünden olup olmadığını, aklının nasıl olduğunu sorarak ondan peygamber hakkında geniş bilgi vermesini istemektedir. Manas'ın bu isteğine de Aykoco şöyle cevap vermektedir:

...

“Kırk yaştaki adam gibi

Karakteri ve huyu.

Nuru güneş gibi yayılmış,

⁴⁴²Sagımbay, *Manas Destanı I*, 109; bk. II/844, 906.

⁴⁴³Sagımbay, *Manas Destanı I*, 219.

⁴⁴⁴Sagımbay, *Manas Destanı I*, 220.

*Sakal ile bıyığı
Yakut taş gibi parlamış.
İman nuru yüzünde,
İnci gevher sözünde,
Gözü mum gibi parlak.
Söylediği sözü nazik,
Âlim yaratmış rabbim.
Söylediğinin tümü
Ayet ya da hadis ”⁴⁴⁵*

...

Aykoco burada bahadır Manas’a Peygamberimiz Hz. Muhammed’in sanki dış görünüşünü tanıtmaktadır. Bu dizelerden sonra ise Aykoco kendisinin beş yüz elli sene yaşadığını ve peygamberden dua alarak bu kadar uzun yaşayabildiğini ve Manas’a bir emanetinin varlığını onu vermesi gerektiğini söylemektedir⁴⁴⁶

Yukarıda da denildiği gibi Manas Destanı’nda Kur’an’da ismi zikredilen peygamberlerin hepsinin en azından isimleri zikredilmektedir. Ama bazı peygamberlerin kıssaları, yaptıkları işler, bazı özellikleri da anlatılmaktadır. Destan’da sadece ismi geçmeyip biraz bilgi verilen peygamberleri ayrı başlık altında ele alarak son başlıkta da sadece ismi geçen peygamberlerden bahsedilecektir.

2.3.1. Adem (Adam)

Allah alemi yoktan var etti ve Adem’i topraktan yarattı. Sonra da Adem’in cesedine ruh verdi ve meleklerle ona secde etmelerini buyurdu. Bütün melekler Hz. Ademe secde ettiler ama İblis kibir ve hasedinden dolayı secde etmedi. Bu yüzden Allah tarafından kovuldu ve lanetlendi. Ondan sonra da Allah Hz. Havva’yı yarattı ve Hz. Ademe eş etti. İkisini de Allah cennete koydu. Onlara bir ağaç hariç cennette olan her şeyden yiyip içe bildikleri söylendi. Onlar şeytanın fesadı ile Allah’ın yasakladığı ağacın meyvesinden yediler ve cennetten çıkartılarak yeryüzüne indirildiler. Adem, Hint tarafına ve Havva, Cidde’ye düştüğü rivayet olunur. Bunun üzerine Adem çok ağlayarak Allah’a yalvararak af diledi, tövbe etti. Nihayet Allah onun tövbesini kabul etti ve Mekke tarafı-

⁴⁴⁵Sagımbay, *Manas Destanı I*, 220

⁴⁴⁶Sagımbay, *Manas Destanı I*, 221

na gitmesini buyurdu. Hz. Adem oraya gidip Havva ile buluştu. Ondan sonra insan türü onlardan üredi ve nice kavimler türedi.⁴⁴⁷

Manas Destanı'nın Kırgızcasında "Adam" olarak zikredilen Hz. Adem, Destan'ın Türkiye Türkçesine tercüme edilen eserde bazı yerlerde "Adem" bazı yerlerde ise "Adam" olarak zikredilmiştir. Hz. Âdem, Destan'da da ilk insan ve bir peygamber olarak bilinmektedir. Destan'daki ifadeye göre Hz. Âdem'in bütün insanlığın başı olduğuna insanların Âdemoğulları olduğuna inanılmaktadır:

...

"Hepimiz âdem oğluyuz,

*Manalı sözü dinleyiniz!"*⁴⁴⁸

...

Yukarıdaki mısralarda Destan'da ermiş karakterinde olan Aykoco put yapıp ona tapmakta olan halka kendilerinin Âdemoğulları olduğunu puta tapmak ise şeytanın işi olduğunu anlatmaktadır.

Destan'da Âdemin ilk insan olduğu ifadesi şu mısralarda da geniş bir şekilde verilmektedir:

...

"Âdem bizim babamız,

Onun soyunu kaldırıp,

Söze başlamak istiyoruz.

İnsanlıkta ne tür

İşlerde oldu hatamız,

Topraktandı anamız,

Ateş ile su, toprak,

*Yelden yapılan bedenimiz."*⁴⁴⁹

...

Destan'da bizim âdemden türediğimize annemizin de toprak olduğuna net bir şekilde inanıldığını görmekteyiz. Bununla beraber Adem'in Şit adlı oğlunun olduğunu ondan da Anuş, Anuştan Kınan, Kınandan Melabil, Melabi'in oğlu Carıt, Carıt'ın oğlu da İdris olduğu bildirilmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966), 17.

⁴⁴⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 394.

⁴⁴⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 653.

⁴⁵⁰ Sagımbay, *Manas destanı I*, 654.

Destan’da Hz. Âdem’in ilk insan olmasıyla beraber bir peygamber olarak gönderildiğine de işaret etmektedir.⁴⁵¹ Hz. Adem’in ilk insan ve bir peygamber olduğunu ve onun yaratıldığını açık bir şekilde ifade eden dizelerde:

...

“Atan Adem peygamber

Topraktan yaratılmış,

İki ayağı, bir başı

İnsanoğlu o

Adem’den yayılmış.

Sadece topraktan değil,

Su ile de yoğrulmuş.

“Ateşten de katsın!” – diye,

Hak emri verilmiş,

Emrim altımdasın yel – dedi,

Katı liver sen – dedi,

Üstün tuttum Adem’i

Her canlıdan ben – dedi.

Toprak, ateş, su, yelden

Adem’i yapıp yaratıp,

Tapının! – dedi – kalabalık halka.

O dediğim ferişte,

Atanı etmemiş ziyaret ,

Gururuna yedirememiş Azezil

Ziyarete gelmeyi.

Gökte ve yerde ferişte

Hak emri imiş – diye,

Sayısızca toplanmış,

Secde edip kapanmış.

Şeytanın adı -Azezil,

İyice dinleyip her şeyi öğrenin.”⁴⁵²

...

⁴⁵¹ Sagımbay, *Manas destanı I*, 1001.

⁴⁵² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 267-268.

Bu mısralarda Âdem'in topraktan yaratıldığı ve bütün insanların ondan türediği görüşüyle beraber onun bir peygamber olduğu da bildirilmektedir. Ayrıca o yaratıldıktan sonra melekler tarafından ona secde edildiği ve Şeytan'ın da bunu kabul etmediği geniş bir şekilde verilmektedir. Bakara süresinin 30-38. ayetlerinde de bu konu bildirilmektedir.⁴⁵³ Kur'an'da geçen ayetin mealine göre de Allah meleklerden Adem'e secde etmelerini emreder hepsi emri yerine getirip secde etikleri, sadece İblisin secde etmediği ve bu yüzen de kâfilerden olduğu anlatılmaktadır. Destan'ın ikinci cildinin başlarında ise Âdem'in yaratılışı ve Allah'ın bütün meleklerle secde etme emrini vermesi, Şeytan'ın da secde etmeden lânetlenme olayı verilmektedir. Bu olaylar Destan'da şu şekilde verilmiştir:

...
*“Peri, dev ve melekler
 Yaratmış hepsini Allah'ın,
 Son durak olur toprak,
 Topraktan yarattım,
 Âdem'e secde edin, – deyip,
 Toplayıp gelmiş herkesi.
 Melekler ve periler
 Secde edivermişler,
 İblis ile dev⁴⁵⁴ ise
 Dikilip kalıvermişler.”⁴⁵⁵*
 ...

Görüldüğü gibi burada insandan önceki bütün varlıkların Allah tarafından yaratıldığını ve sonra insanı Allah'ın topraktan yaratıp diğer varlıklara secde etmelerini emrettiğini meleklerin de secde etmişken İblisin yanındaki dev ile beraber secde etmediklerini belirtmektedir.

Destan'da Âdemin cennetten kovularak yeryüzüne gönderildiğine de inanılmaktadır. Bu ifadeye göre Adem'in cennetten kovulduğu, Şeytan'ın da insanlara düşman

⁴⁵³ Bakara 2/30/38.

⁴⁵⁴ DEV: Efsanevi Yaratık. Eşdeğer: DİV

İnsan görünümünde fakat çok büyük ve çok kuvvetlidir. Masallarda insanları kaçırlılar. Doğu (Hint, İran) efsanelerinde çoğunlukla tanrılarla arasında husumet vardır. Bazı hikâye ve söylencelerde insan yiyen canavarlar olarak da tasvir edilirler. Masallarda anlatılan yaşadıkları yerler genellikle mağaralar, ormanlar ve dağlardır. Hintçe kökenli bir sözcük olup “Div” söyleyişine de bazı dillerde rastlanır. (Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, 107).

⁴⁵⁵ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 93.

olduğunu bildirmektedir. Bununla beraber Destan’da şeytandan “Azazil” ismi ile de bahsedilmektedir ki bu isim İsrailiyat kültürüne aittir.

...

*“Atamız Âdem Peygamber,
O da kovulmuş Cennet’ten.
Ezelden düşman Azezil,
Azezil’in düşman olduğunu
Âdemoğlu, hepiniz bilin!
Şimdi bile şeytanlar
Araya girip gezer, halk görmez,
Allah – diyen insanlar
Azdırmasına boyun eğmez.”⁴⁵⁶*

...

Cennetten kovulmadan önce Adem’in ilk yaratılmasıyla beraber yanında yoldaş olarak Destan’da “Obo” olarak isimlendirilen Hz. Havva annemizin yaratılışıyla ilgili de ifadeler verilmektedir. Bu ifadelerle göre de Havva annemiz, Hz. Adem’in sol kaburgasından yaratılmış ve Hz. Âdem’in cennetten aldığı yüz tane nurun doksan dokuzunu da Havva annemize vermiştir:

...

*“Kadınsız bıraksa Kudret
Kalmazdı üzüntüde.
Yalnızlığı olmaz – diye,
Yar yaratayım yoldaş – diye,
Cennete ağırlığını koymuş,
Kendini kaybedip Adem
Boşuna uyuyup kalmış.
Emri ile Allah’ın
Sol kaburgasından,
Sol karaciğer tarafından
Etinden keserek et alıp,
Bildirmeden çabuk almış,
İlk olan yar için,*

⁴⁵⁶Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1022.

Obo⁴⁵⁷ anne – diye isim vermiş.

Meleğin tamamı

Hizmet eden her canlı,

Heveslensin – diye Adem'i

Cennetten yüz nur almış,

Yüz nurun doksan dokuzunu

*Obo anneye vermiş.*⁴⁵⁸

...

Destan'da Hz. Adem'in yanında eşi olan Hz. Havva'nın yaratılışı bu şekilde verilmiştir. Kur'an'da bu konuyla ilgili "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının..."⁴⁵⁹ buyrulurken Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den yaratıldığı bildirilmektedir.

Bununla beraber bu hususta Destan'da geçen başka bir önemli görüş ise güzelliğin Hz. Havva'dan gelmesi ve o Âdem'den aldığı nurun doksan dokuzunun Hz. Yusuf'a (Cusup) verilmesi diğer bir parçasının da başka bütün varlıklara verilmesidir. Bu görüş Destan'da şu şekilde verilmiştir:

...

"Obo annenin yanında

Nur kızları kurusun.

Tek nuru kalmış,

Tek nuru yüze bölüp,

Yeniden doksan dokuzunu

Hazreti Cusup'a

Onlardan sonra vermiş.

Yine birini yüze bölüp,

Adam, peri, inc, cin,

Tamamına dağıtmış,

Güzelliğin başlangıcı

*Obo anneden gelmiş.*⁴⁶⁰

...

⁴⁵⁷ Obo- Hz. Havva

⁴⁵⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 819.

⁴⁵⁹ Nisâ 4/1.

⁴⁶⁰ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 820.

Destan’da Adem’in Havva ile beraber cennete koyulduğu ve âdeme secde etmeyi reddeden Şeytan’ın da lanetlendiğini ve bu olaydan sonra Şeytanın da Âdeme kin güttüğü yansıtılmaktadır:

...

**“Şeytanı Hüda çarpmış,
Dağ kadar büyük laneti
İlip alıp boynuna,
Adem için çıktım – diye,
Düşmanlık besleyip aklında,”⁴⁶¹**

...

Bundan sonraki mısralarda ise şeytan Adem ve Havva’yı cennetten çıkarmak için uğraştığı bildirilmektedir. Destan’da Cennetin kapısında papağan ile yılanın bekçi olduğu - “*Kapısına cennetin Papağan, yılan bu ikisi Koruma olmuşlar*”⁴⁶², şeytanın da içeriye girmek için önce papağanı kandırdığı,⁴⁶³ Şeytanın sözlerine de papağanının inarak bunu yılanla söylediği, “*Yoldaş olan yılanla Bildireyim – diye gitmiş, Duyduğunda yılan da Üzüntüye kapılmış*”⁴⁶⁴ sonra da ikisinin beraber Şeytan’a gelip bu ölmezlik ilacını sorduğu, “*Ölmeden ebedi kalmanın Bulunacak mı ilacı? Azezil’den sorup Onlar da gittiler*”⁴⁶⁵ şeytanın da onlara şu cevabı verdiği:

...

**“Ölümsüzlüğün ilacı
Cennette” – diye söylüyor.
Götürürsen beni cennete,
İşine gerçekten yararım
Ölümsüzlüğün ilacını
Bulup sana vermeye.
Uygun gördü yılan
Cennete sokmayı,
Hepsi hareket etti,
Azezil bekledi burada,
Al –dedi, -ağzına,**

⁴⁶¹Sagımbay, *Manas Destanı II*, 820.

⁴⁶²Sagımbay, *Manas Destanı II*, 820.

⁴⁶³Sagımbay, *Manas Destanı II*, 821.

⁴⁶⁴Sagımbay, *Manas Destanı II*, 821.

⁴⁶⁵Sagımbay, *Manas Destanı II*, 821.

*Hayranım yaptığın işe,
 Arasına sığarım,
 Yapışırım dişine,
 Çok az yere sığarım,
 Önce götürsen Obo'ya,
 Sen olup sözümü – diyeceğim,
 Neyi bilmez yılan – diyor,
 Obo da en güzel,
 Ölümsüzlüğün ilacını
 Ona yedirip döneceğim.”⁴⁶⁶*

...

Bu yalana inanarak yılan da Şeytan'ı ağzına alıp Cennet'e Hz. Havva'nın yanına götürmüş. Yılanın ağzındaki Şeytan ise Hz. Havva'ya bir gün gelip öleceğini yani ölümlü olduğunu hatırlatarak şunları söylemiştir:

...

*“Cennet denen yer burası,
 Boş yere kımıldamazsın,
 Ebedi cennet için
 Ölmezliğin hazırlığını yapmıyorsun.
 Kendin gibi nurun tamamı var,
 Demek için geldim ben size,
 Eğer doyana kadar yersen
 Ölmezliğin ilacı var.”⁴⁶⁷*

...

Destan'da Hz. Havva bu olan biteni Hz. Âdeme “Bugün yılan geldi – demiş, Ölüm denen varmış, Hiç ölmeden kalmanın yolu Buğday denen ilaçmış”⁴⁶⁸ - diye söylediğini ve Adem'in de hemen inanmadığını bildirmektedir. Ama sonra Hz. Havva yaşlı insan suretinde olan Azezil'den ölümsüzlük meyvesini soruyor ve o da ona kendisinin o meyveden yediğini o yüzden ölmeden hâlâ cennette olduğunu yoksa Allah bütün canlılara onu yememelerini emrettiğini bu yüzden de hepsi ölümlü olduğunu bu ağacın da

⁴⁶⁶Sagımbay, *Manas Destanı II*, 821-822.

⁴⁶⁷Sagımbay, *Manas Destanı II*, 822.

⁴⁶⁸Sagımbay, *Manas Destanı II*, 823.

buğday olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak ikisinin de o buğdaydan yediği, bunun üzerine de Cennet'ten kovuldukları beyan edilmektedir.⁴⁶⁹

Kur'an'da, *“Ey Adem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz”* dedik⁴⁷⁰ *“Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve ‘Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı’ dedi. Onlara ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti. Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerine örtmeye başladılar. Rableri onlara ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apacık bir düşman olduğunu söylemedim mi?’ diye seslendi. Dediler ki ‘Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!’ Allah, ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır’ buyurdu.”*⁴⁷¹

Onlar yeryüzüne sürüldüğünde dünyada hiç bir güneş ay yıldızlar gibi ışığın olmadığı ve Âdem ile Havva'nın ayrı ayrı yerlerde tövbe edip Allah'a yalvardığı sonuçta Allah'tan Âdem'in tövbesinin kabul edildiği ama dünyanın aydınlanması için en az beş yüz yıl Allah'a ibadet etmesi gerektiği vahiy olarak bildirildiği ve ikisinin de birbirine kavuştuğu olayı verilmektedir. Manas destanının ikinci cildinde neredeyse kırk sayfadan fazla Hz. Adem ile Havva annemizin yaratılışı ve dünyaya indirilişi, sonra çoğalması ve ölümü ile ilgili beyan edilmektedir.⁴⁷²

Destan'da Hz. Âdem öldüğünde kırk bin çocuğunun onu defnettiği ve mucizesi ile peygamberliği Hz. Şit'e kaldığı söylenmektedir:

...

*“Hazreti Adem’e
Peygamberlik gitmiş,
Adem baba öldüğünde
Sonunda kırk bin oğlu
Adem’i defnetmiş.
Hazreti Şiş’e*

⁴⁶⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 824.

⁴⁷⁰ Bakara 2/35.

⁴⁷¹ A'râf 7/19-24.

⁴⁷² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 819-856.

Mücizesi kalmış
Peygamberlik de ona varmış⁴⁷³

...

İslam kaynaklarından Taberî'nin Tarihi'nde bu konuyla ilgili rivayet nakledilmektedir: Bize İbn Humeyd söyledi, ona ve arkadaşlarına Selerne söylemiş, o, Muhammed bin İshak'tan şunu rivayet eder : «Adem, ölüm çağı geldiğinde oğlu Şis'i yanına çağırdı. Ona vasiyetini söyledi. Gece ve gündüzlerin saatlerini, günün her saatinde mahlukların Tanrı'ya ibadet etmeleri keyfiyetini öğretti. Mahluktan her sınıfın ibadet vakti ve saatinin bulunduğunu anlattı. Ona: Ey oğlum! Yeryüzünde tufan hadisesi vukua gelecek ve yedi yıl devam edecektir, dedi, vasiyetini yazdı. Rivayete göre, Şis babası Adem'in vasisi idi. Babası öldükten sonra başkan oldu. Tanrı elçisinden rivayet edildiğine göre, Adem öldükten sonra Yüce Tanrı Şis'e elli yaprak indirdi».⁴⁷⁴

Destan'da Adem peygamberin Habil (Abıl) ve Kabil(Kabıl) adlı iki oğlundan da bahsedilmektedir. Hatta onlardan birinin diğerini öldürdüğü de belirtilmektedir. Bununla beraber kardeşini öldüren Kabil'in kız kardeşini alıp doğu tarafa gittiği ve oraya yerleştiği sonra da onun soyundan Kıtayların Hitayların geldiği ifadeleri de mevcuttur:

...

*“Ademin oğlu **Abıl'dı,**
Abıl'ı Kabıl öldürüp,
Yüzüne kara leke sürüldü.
Babası, akrabası
Yaklaşmayıp Kabıl'a
Güzel yerden kovdular.
Kız kardeşini almış,
O şekilde gitmiş,
Baba sözünü tutmayan
Başından ahmak halktır.
Kaçtığı gibi gitmiş
Doğu tarafına...
...Çocukları Kıtay olmuş,
Zamanla çoğalıp*

⁴⁷³ Sagımbay, Manas destanı II, 842; bk. 856.

⁴⁷⁴Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 200.

*Dünya yüzü dolmuş.*⁴⁷⁵

...

Belki Hitayların kendi kardeşini öldürüp insanlık tarihinde ilk büyük günah işleyen Kabil'in soyundan geldiğine inanmalarının veya onlara böyle bir soyu atfetmelerinin sebebi, onların Destan'daki Türk boylarının senelerdir eziyet ve zulmeden düşmanı olmaları da olabilir.

Son olarak Hz. Adem ile ilgili Ademin de ölümlü olduğu ve sonunda öldüğü ifadesi de geçmektedir:

...

“Atamız Âdem o da öldü,

Türlü türlü can öldü,

Altın tahtta oturan

Kalabalık epey han öldü.

Adem'in oğlu Şiş öldü,

Türlü türlü kişi öldü.

İskender öldü, Sulayman,

Kökötöy denen kişinin

*Farklı mıydı bunlardan?”*⁴⁷⁶

...

Bu satırlarda Hz. Adem ve Hz. Şit gibi Hz. Süleyman ve Hz. Zülkarneyn'in de öldüğü dolayısıyla bütün insanların ölümlü olduğu bildirilmektedir.

Bu konuda Kur'an'da da “*Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile...*”⁴⁷⁷ diyerek her kesin öleceğini bildirmektedir.

Destan'da Peygamberler konusundan olan ilk peygamber ve ilk insan Âdem a.s. ile ilgili görüşlerde birinci husus Âdem, Allah tarafından toprak, su, ateş ve yelden yaratılmış ilk insandır. Bununla ilgili melekler konusunda Âdem'in yaratılmasında dört büyük meleğin toprak almak için yeryüzüne peş peşe gelip gittikleri ve sonunda o toprağı Azrail'in alabildiği görüşünü de vermiştik. Destan'da Âdem'in topraktan yaratılan ilk insan olduğuna ve ilk peygamber olduğuna da inanıldığını yukarıdaki satırlarda belirttik. Manas Destanı'nda onun bir peygamber olduğu ve ölümünden sonra da bu peygamberlik görevi Hz. Şit'e (Şiş) geçtiği de beyan edilmektedir.

⁴⁷⁵ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 396.

⁴⁷⁶ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 686.

⁴⁷⁷ Nisâ 4/78.

Bilindiği üzere Hz. Adem ile ilgili diğer hususlardan birisi de Şit adlı oğlunun olmasıdır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Destan'da Hz. Âdem'in ölümünden sonra ondaki mucize ve peygamberliğin Şit'e geçtiği görüşü vardır. Destan'da Hz. Âdem vefât ederken arkasında kırk bin oğul bıraktığı ve kendisinin onlar tarafından defnedildiği beyan edilmektedir. Belki burada torunlarını dolayısıyla Âdem soyundan gelenlerin hepsini oğul olarak belirtmiş olabilir veya kırk bin, sadece çokluğun işareti de olabilir. Hz. Adem yeryüzüne indirildikten sonraki hayatı ile ilgili Kur'an'da hiç bilgi yoktur. Bu konudaki görüşlerin hepsi İslam dışı Ehli-Kitap kaynaklarından veya Apokrif kaynaklardan alınmadır. Âdem'in çocukları hakkında Tevrat'ta sadece kırk çocuğu olduğu yazılmaktadır. Bizim Kur'an ve sahih hadislerde de bu konuda net bir bilgi yoktur.

Destan'da Adem yaratıldıktan sonra Allah tarafından oradaki bütün varlıklardan Âdem'e secde etmelerini istediği bütün melek, perilerin secde ettiği ama şeytanın secde etmediği bu yüzden de lânetlendiği yazılmaktadır. Bu konudaki görüşlerde İslam'a aykırı olan bir görüş yok ama destandaki melekler ile beraber Ademe secde eden periler ve devler hakkında Kur'an'da bilgi verilmemiştir.

Destan'da Âdem'in yaratılışından sonra Havva'nın (Obo) yaratılışı hakkında da bilgi verilmektedir. Onun Âdem'in sol kaburgasından yaratıldığı görüşü de verilmektedir.⁴⁷⁸ Bununla beraber onların cennete koyulduğu ve her şeyden yiyip içmelerine izin verildiği ama sadece buğday ağacından yememeli gerektiği görüşü de beyan edilmiştir. Şeytanın lânetlendikten sonra bunun Âdem'in yüzünden olduğu için şeytanın da Âdem'e kin güderek onu cennetten çıkarmak istediği ve cennetin kapısında bekçi olan yılan ile tavus kuşu bazı yerlerde papağan kuşunu şeytan, ölümsüzlük meyvesini bildiğini onun da cennette olduğunu, kendisini içeri almalarıyla onlara o meyveyi göstereceğini söyleyerek kandırdığı yazılmaktadır.⁴⁷⁹ Bunun üzerine yılan ile kuşun şeytana inandıkları ve şeytanın da yılanın ağzına girip cennete sızdığı oradan da Havva'yı kandırıp buğday ağacının ölümsüzlük meyvesi olduğunu o yüzden de Tanrı'nın onu yemelerini yasakladığını, Havva'nın da buna inanıp Adem'e söylediğini ve sonuçta ikisinin de buğday ağacından yedikleri beyan edilmektedir. Buğday ağacını yedikten sonra önceden yedikleri her şeyi nur olarak çıkran Âdem ile Havva'nın içleri şiştiği ve cenneti kirllettikleri bunun üzerine de cennette kötü kokunun yayıldığı ve meleklerin Âdem ve eşinden bıktığı onarı çıkarmak istedikleri anlatılmaktadır. Âdem ile Havva'nın bu mey-

⁴⁷⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 819.

⁴⁷⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 820.

veyi yedikten sonra çıplak kaldıkları ve utanarak yaprak istemeleri ama cennetteki hiç bir ağaç yaprak vermedikleri, sonunda üzüm kendi yaprağından almalarına izin verdiği ve üzüm yaprağı ile utanç yerlerini örttükleri bu yapraktan da Âdem'in üç tane Havva'nın ise beş tane aldığı o yüzden de hâlâ insan öldüğünde erkeklerin kefeninin üç parça, kadınların kefeni ise beş parça olduğu görüşü verilmiştir. Sonuç olarak ikisinin yer yüzüne ayrı ayrı yerlere indirildiği onlar yeryüzüne geldiklerinde güneş, ay, yıldızların hiç birinin olmadığı karanlık olduğu, Âdem'inde Allah'a yalvardığı belirtilmektedir. Âdemden ayrı yere indirilen Havva'nın ise Âdem'i aradığı ve bulamadığı onun Allah'a yalvarması, şeytanın ise Havva'ya gelip eğer bir şartını yerine getirirse onu Âdem ile kavuşturacağını söylemesi sonuçta Allah'ın Havva'ya yardım etmesiyle Âdem ile bulunduğu da anlatılmaktadır.⁴⁸⁰

Bu Âdem ile Havva'nın yaratılışı, cennete koyulmaları ve cennette suç işleyerek yeryüzüne indirilmeleri ile ilgili görüşlerde sadece İslam'a ait görüşlerin olmadığını görüyoruz. Bu olayları değerlendirecek olursak burada Kur'an'dan önceki semâvî kitaplardan onun dışında Apokrif kaynaklardan alınma bilgilerin de olduğunu görmekteyiz. Çünkü cennetin kapısındaki bekçiler olan yılan ile kuş hakkında Kur'an'da hiç bilgi yoktur.

Manas Destanı'nda Adem'in Abil Kabil adlı oğullarının olduğu ve Kabil'in de Abil'i öldürerek kız kardeşini alıp doğu tarafa gittiği orada yerleşip kaldığı ifadesi de vardır. Bu ifadeye göre Kabil ilk büyük suç işleyen kötü birisidir ve Kıtayların (Çinlilerin) kökü Kabil'e dayanmaktadır. Bu görüşün Abil'i Kabil'in öldürme olayında bir aykırılık olmasa da diğer Kıtayların Kabil'in soyundan geldiği görüşü İslam itikadında olmayan bir görüştür diyebiliriz.

2.3.2. Şit (Şiş)

Şit, Kur'an'da ismi zikredilmeyen ama İslam itikadına göre Hz. Adem'e Allah'tan Habil'in karşılığında bir bağış olarak verilen Hz. Adem'in oğludur.⁴⁸¹ Hz. Adem, 130 yaşına geldiğinde Kabil'in Habil'i öldürmesinden 5 yıl sonra Havva'nın Şit'i doğurduğu, "Şiş" kelimesinin de Tanrı'nın hibe ve bağışı anlamına geldiği ve Habil'in de halefi olduğu da kaynaklarda geçmektedir.⁴⁸² Ayrıca Şit için Cebrail: bu çocuk

⁴⁸⁰ Sağımbay, *Manas Destanı II*, 820-832.

⁴⁸¹ Şinasi GÜNDÜZ, "Şit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 214-215

⁴⁸² Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 199.

Habilin karşılığı olmak üzere Tanrı'nın bağışdır (Hibbetullah'tır) demiştir. Hibbetullah kelimesinin Arapça karşılığı Şis, İbranicesi: Şîs, Süryanicesi ise: Şâş'tır.⁴⁸³

Manas Destanı'nda da Hz. Âdem'in oğlu olan Şit'in de Hz. Âdem'den sonraki peygamberlik görevini alan bir peygamber olduğuna inanılmaktadır. Bu görüş yukarıdaki konumuz olan Âdem ile ilgili ifadelerde de belirtilmişti. Denildiği gibi Destan'da Şit, Âdem'in oğullarından olarak biliniyor:

...

“Âdem'in oğlu Şiş idi,

Tamamına dikkat edersen

Yaratanın işiymiş.

Ondan Anuş doğmuş.”⁴⁸⁴

...

Burada belirtmemiz gereken diğer bir husus ise Şit'in ismi Destan'da da “Şiş” olarak geçmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Taberî de Şit isminin Süryanicedeki karşılığı “Şâş”, İbranicesi ise “Şîs” olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla Şit'in ismi Destan'da “Şiş” olarak zikredilmesinde sıradışı bir huşu görülmemektedir. Bununla beraber dizelerde Şit'in Anuş adlı çocuğundan da bahsedilmektedir.⁴⁸⁵

Taberî, Yaahûdîler'in de Şit'in 605 yaşına geldiğinde Enuş adlı çocuk sahibi olduğuna inandıklarını, bu husus da ona İbn Humeyd aracılığıyla İbn İshak'tan gelen rivayete göre Şit'in kız kardeşi Hazure ile evlendiği ve ondan Yaneş bin Şiş adlı oğlu Name adlı da bir kızı olduğu, Şit'in de o zaman 105 yaşında olduğu, Şit'in Yaneş doğduktan sonra 807 yıl yaşadığı Şit öldükten sonra ise babasının görevi ve yönetimi onun eline geçtiği, Yahûdî kaynaklarına göre de Yaneş'in 905 yıl ömür sürdüğü bildirilmektedir.⁴⁸⁶

Destan'da Şit'in İdris'den önce geldiğine de inanılmaktadır bu görüş birinci cildin sonlarında şöyle verilmiştir:

...

“Onlardan evvel cennete

Diri girdi İdris.

Bilmeseniz zor bir iş.

⁴⁸³ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 200.

⁴⁸⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 653.

⁴⁸⁵

⁴⁸⁶ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 215.

Ondan önce gelip geçti Şiş”⁴⁸⁷

...

Bu mısralarda İdris’in cennete diri girdiği ve ondan önce de dünyaya gelip geçen Şit’in olduğunu söylemektedir. İdris ile ilgili ifadeler sonraki konuda ele alınacaktır. Destan’da Habil’i Kabil’in öldürmesinin asıl sebebi, Kabil’in evlenmek istediği kız kardeşinin Habile verilmesi yüzünden olduğu, Habil’i öldürdükten sonra da onu nereye gizleyeceğini bilmeden cesedini taşıdığı sonunda da saksâğanların birin biri öldürüp gömdüğünü görüp Habil’i de yere gömdüğü ve bu geleneğin o zamana dayandığını, bunu gören Şit’in de Kabili kovduğunu beyan etmektedir:

...

“Baban senin Kabil’dir,
Kendi ile akraba
Kız kardeşini almış” – demiş.
Evlenecek olan Abıl’ı
Kurtulayım bundan – diye,
Onu öldürüp yok etmiş – demiş.
Öldürüp kardeşini,
Kendisiyle birlikte götürmüş – demiş.
Cesetini yerden almış, – demiş,...
...Defnetmeyi bilememiş – demiş,
Bir saksâğan öldürüp,
Saksâğan defnetmiş – demiş.
Kabil görüp bunu
Defnetsem olabilirmiş – diye,
Taş ile kazıp bir yeri
Kabil defnetmiş – demiş,
Defnetme merasimi
Bize o zamandan miras kalmış – demiş.
Peygamber Şiş baş olup
Alacağını al – diye,
Uzak yere git – diye,
Kabil’i kovalamış – demiş”⁴⁸⁸

⁴⁸⁷Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1009.

...

Yukarıda da denildiği gibi Destan'da Şit Âdem'den sonraki ikinci peygamber olarak görülüyor. Bu yüzden Kabil'in kovulmasında Şit'in başta durması doğal bir şey olabilir. Kabil'in Habil'i öldürdüğü ve sonraki olaylar ile ilgili Kur'an'da, *"Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen diğerine, "Andolsun seni öldüreceğim!" dedi. O da dedi ki: "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben alemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur."* Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu.*"⁴⁸⁹ buyrulmaktadır.

Kabil'in Habil'i öldürme olayı ile ilgili Destan'da geçen bilgilerde Kur'an'a aykırı olan bir bilginin olmadığı sadece oradaki hayvanın Kur'an'da karga olarak Destan'da ise saksığan olarak geçtiği görülmektedir.

Destan'da Hz. Şit ile ilgili başka bir ifade onun da ölümlü olduğunu belirtmektedir. Ne kadar peygamber olarak büyük derecede olsa da ölümlü olanların sırasında onun da vefât ettiğini beyan eder Destan'da:

...

"Atamız Âdem o da öldü,

Türlü türlü can öldü,

Altın tahtta oturan

Kalabalık epey han öldü.

Adem'in oğlu Şiş öldü,

Türlü türlü kişi öldü."⁴⁹⁰

...

Destan'daki Şit ile ilgili görüşlerde Şit'in hayatı, ailesi ve vefâtı ile ilgili başka bilgi verilmemektedir destanda. Genel olarak baktığımızda Hz. Şit'in Hz. Âdem'in

⁴⁸⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 842.

⁴⁸⁹ Mâide 5/27-31.

⁴⁹⁰ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 686.

oğullarından olduğuna ve Âdem'den sonraki peygamberlik görevinin ona verildiğine inanılmaktadır Destan'da. Bunula beraber Habil'i öldüren Kabil'in kovulmasında da Hz. Şit'in olduğunu bildirmektedir. Bu görüşlerin yanında onun ölümlü olduğu bir gerçek olarak bildirilerek bu dünyadan göç ettiğine vurgu yapılmaktadır.

2.3.3. İdris (Idris)

Kur'an'da geçen isimlerden peygamber olduğuna ittifak edilen 25 peygamberin biri olan İdris ile ilgili Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Onların birinde: *“Kitapta İdris'i de okuyarak an. hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi. Onu üstün bir konuma getirdik”*⁴⁹¹ buyrulurken onun peygamber ve üstün bir konumda olduğuna vurgu yapılmış, diğerinde: *“İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de yadet. Hepsi de sabreden kimselerdendi.”*⁴⁹² buyrulmuştur. Hadislerde de genel olarak Miraç konusunun içinde ismi zikredilmektedir. Bu hadislerin bazılarına göre peygamberimiz miraca çıkarken ikinci kat semada çoğunluğuna göre de dördüncü katında Hz. İdris ile karşılaşmıştır.⁴⁹³

Müslüman müelliflerin hepsi İdris'in, Kitâb-ı Mukaddes'teki rivayete göre ebedî hayata ermiş olan veya Kitâb-ı Mukaddes dışı Yahudi dinî literatürüne göre ölmeden cennete giren Hanok (Honoch) olduğunu kabul eder. Bu görüşü benimseyen ilk müellif Taberî'dir (Târîh, I, 170). Fahreddin er-Râzî (XXI, 233), Nesefî (III, 265), İbnü'l-Esîr (I, 62) ve diğer müfessirler de İbrânîler'in Uhnûh'u ile Müslümanların İdris'inin aynı kişi olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁴

İslam literatüründe Hz. Şit'ten sonra peygamberlik görevinin İdris'e verildiği ve ona 30 suhuf nazil olduğu bilinmektedir. Bununla beraber onun ilk olarak yazı yazan ve ondan önce Ademoğulları hayvan derisi giydiği için ilk olarak elbise diken olduğu kaydedilmektedir.⁴⁹⁵

Manas Destanı'nda peygamberlerden olan Hz. İdris'in de ismi zikredilmektedir. Destan'da İdris'in soyunu Şit'in oğlu Yanişe (Anuş) kadar dayamaktadır. Bu sıralamaya göre Anuş'un oğlu *Kınan*, Kınan'ın oğlu ise *Melabil*, onun oğlu da *Carıt*, Carıt'tan da oğlu İdris geldiği beyan edilmektedir.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Meryem 19/56-57.

⁴⁹² Enbiya 21/85.

⁴⁹³ Buhârî, “Şalât”, 1; “Enbiyâ”, 4, 5; Müslim, “İmân”, 259, 263, 264.

⁴⁹⁴ Ömer Faruk HARMAN, “İdris” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 478-480

⁴⁹⁵ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 17-18.

⁴⁹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 653-654.

Taberî tarih eserinde de İdris'in oğlu Yaniş (Anuş) "Enuş" olarak zikredilmekte ve İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Enuş'un, Kınan ve diğer oğullarının olduğunu ama Enuş Kınan'ı kendine vasi yaptığını, Kınan'ın da Mehlâil ve diğer oğulları olduğunu ve o da Mehlâil'i (Melabil) vasi yaptığını, Mehlâilden sonra oğlu Yerd gelerek Yerd'in oğlu Hanuh (Hanok) doğduğunu bu Hanuh'un da İdris olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹⁷

Destan'da geçen Hz. İdris ile ilgili diğer bir bilgi de onun üçüncü peygamber olduğuna olan inançtır. Destanda Hz. Âdem'den sonra Şit peygamberi sonra da İdris'i saymaktadır:

...
*"Peygamberlik makamına
 Şiş çok çalıştı.
 Üçüncüsü İdris,
 Sonunda insanoğlusun"*⁴⁹⁸
 ...

Destan'da İdris'in diri halde cennete girdiği ile ilgili ifadeler de yer almaktadır:

...
*"Lut, Zulkabil, Salı'yı,
 Dinleyiniz hepsini.
 Onlardan evvel cennete
 Diri girdi İdris.
 Bilmeseniz zor bir iş.
 Ondan önce gelip geçti Şiş"*⁴⁹⁹
 ...

Bu mısralarda peygamberlerden olan Hz. Lut, Hz. Zülkifl (Zulkabil) ve Hz. Salih'in de (Salı) isimleri zikredilmektedir. Bir de İdris'ten önce gelen Hz. Şit'ten bahsedilmektedir.

Destanda hâlâ ölmeden diri olan iki peygamberden bahsedilmektedir. Bunlar Hz. İdris ve Hz. İsa'dır (Iysa). Destanda bu bilgi şöyle ifade edilmektedir:

...
*"İdris ile Iysa ikisi
 Şimdi de hayattalar.*

⁴⁹⁷ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 216.

⁴⁹⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 844; bk. I/1001.

⁴⁹⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1009.

*Şimdi Müslümanların
Hak İslam dini var.*⁵⁰⁰

...

İdris a.s ile ilgili Destan'ın üçüncü cildinde hiç bir ifade geçmemektedir. Destandaki İdris ile ilgili ifadelerin geneline bakarsak onun soyunun Şit'e dayandığını ve üçüncü Peygamber olarak bilindiğini görmekteyiz. Ayrıca İdris'in hâlâ hayatta olduğuna ve cennete diri girdiğine inanılmaktadır.

2.3.4. Nuh

Kur'an'da yirmi beş yerde ismi zikredilerek peygamber olduğu bildirilen Hz. Nuh, Akait kitaplarına göre Kur'an'da ismi zikredilen üçüncü peygamber olarak geçmektedir.

Hz. Nuh'un adı İbranice'de "Nôah", Yunanca olarak "Nôe" şeklinde geçmektedir. Kutsal kitaba göre de babası Lamek, Rabbi tarafından lanetlendikleri yüzünden çektiği eziyeti hafifletip rahatlatсын niyeti ile oğluna bu ismi verdiği bildirilir. Nuh, ilk defa üzüm yetiştirerek şarap yaptığı ve şarabın da rahatlatıcı olduğu için Nuh ismi verildiği, bu ismin de İbranice'de "dinlenmek, sükûnet bulmak, rahatlamak" anlamlarına geldiği bilgisi ifade edilse de bunun doğru olmadığı da savunulmaktadır.⁵⁰¹

İslam kaynaklarında Nuh'un babası Lamek, 82 yaşındayken Nuh doğduğunu, Nuh doğduğunda halkı kötülükten men edip, iyiliğe çağıran kimsenin olmadığını, Nuh 480 yaşına geldiğinde Tanrı onu peygamber olarak seçtiğini, insanları 120 yıl dine çağıran Nuh 600 yaşında Tanrı'nın emriyle gemiye bindiğini, gemiden çıktıktan sonra da 350 yıl yaşadığını kaydedilmektedir.⁵⁰²

Hz. İdris göğe çekildikten sonra insanlar doğru yoldan ayrıldıkları ve putlara tapar oldukları bunun üzerine Cenabı Hak insanlara peygamber olarak Hz. Nuh'u gönderdiği de rivayet edilir.⁵⁰³

Manas Destanı'nda Peygamberlerden Hz. Nuh'un da ismi geçmektedir. Destan'da ismi "Nuk" olarak zikredilen Hz. Nuh ile ilgili ilk ifade Kırgızların kendi soylarını Nuh'a dayandırmasıdır. Bu ifadeyi Destan'da yaşlı ve çok bilgili karakter olan Koşoy şu şekilde söylemektedir:

⁵⁰⁰ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 846.

⁵⁰¹ Ömer Faruk HARMAN, "Nûh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 224.

⁵⁰² Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 230.

⁵⁰³ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 18.

...

*“Koşoy sözüne başladı,
Konuşmak için acele etmedi.
“İlk atam Capas, Nuk, – dedi,
İlk başta sözüm bu, – dedi.
Diğer atam Turan Er, – dedi,
Acele etmeden dinleyiver, – dedi.
Ondan Kara Han, – dedi”⁵⁰⁴*

...

Bu mısralarda Koşoy kendisi ve diğer Türk boylarının soyu sopu ile ilgili ilk atasının Capas ve Nuh olduğunu ondan sonra da Turan geldiğini, sonra da Kara Han olduğunu sırasıyla saymaktadır. Bizim için önemli olanı Koşoy’un ilk atalarının Nuh olduğuna olan inançtır. Bu bilgi ile ilgili Destan’ın ikinci cildinde Manas kendi soyunu bilmeyen ve itibar vermeyenlere kızarak şunları söylediği de zikredilmektedir:

...

*“Kötülük değil ne etti,
Capas’ı bilmeden gitti,
Nuh atası olduğunu
Bu güne dek tam bilmez,
Bu da Türk’ün oğlu, deyip,
Hiç de itibar etmez.”⁵⁰⁵*

...

Bu ifadelerden yola çıkarak Destan’da o zamanki bütün halkların başı Nuh’a dayandığına inandığını da çıkarabiliriz. Manas Destanı’nda Hz. Nuh’un zamanındaki büyük tufandan da bahsedilmektedir. Belki o yüzden kendilerini ve başka bütün halkların başını Hz. Nuh’a dayamaktadırlar. Tufan hakkında Manas’ın yanındaki yoldaşlarından olan Er gökçe (Erkökçö) şu şekilde bilgi vermektedir:

...

*“Nuk peygamber zamanında,
Tufan olmuş burada,*

⁵⁰⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 330; bk. II/397.

⁵⁰⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 373.

*Tufanın suyu taşıdığında,
 Dağdan, taştan aştığında,
 Kayığı ile peygamber,
 Hepsi düşman çok canlara
 Söylese de peygamber
 Nasihati yayılmamış,
 Gece gündüz durmadan,
 Yükselen sesi kısılmamış,
 “Felaket ver bu yurda,
 Esenlik ver kuşa kurda!”
 Diye peygamber dua eylemiş.
 Ulu Huda kahrından,
 Urum ’un Nasım şehrinden
 Tandırı yaşlı kadın yakmış,
 Tam dibinden su çıkıp,
 Dört bir yanı kaplamış.
 Kayık ile seksen dört
 Adam diri kalabilmiş.
 Her canlıdan damızlık, – deyip,
 Bir dişi ile bir erkek
 Gemisine bindirmiş.
 Gemiye su kaldırıncı,
 Gökyüzüne doğru yükselmiş.
 Ala Too ’dan kırk arşın
 Yukarı doğru yükselmiş.
 Seksen yerden sel gelip
 Seksene bölmüş,
 Serpilmiş bağı görünmüş,
 Sıra sıra kurulan şehri,
 Seksen parçaya bölünmüş”⁵⁰⁶*

...

⁵⁰⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 370, 1009.

Ergökçe bu mısralarda Hz. Nuh zamanında büyük tufan olduğunu ama peygamber ne kadar insanlara belâ geleceğini anlatsa da onlar dinlemediklerini, Hz. Nuh'un da davasından vazgeçmediğini sonunda tandırda ekmek yapan kadının tandırının altından bile su fışkırdığını ve Hz. Nuh'un diğer hayvanlara zarar gelmemesi için dua ettiğini, Nuh'un gemisinde sadece seksen dört kişinin sağ kaldığını anlatmaktadır. Bununla beraber Nuh'un her hayvandan bir dişi bir erkek olarak gemisine aldığını tufanın yüzünden su gemiyi kaldırınca sanki göğe degecek kadar yükseldiğini, sunun da Ala dağlarından kırk arşın daha yükseğe çıktığını, selin seksen yerden gelip şehirleri seksen parça böldüğünü anlatmaktadır.

Kur'an'da Nuh tufanı ile ilgili geçen ayetlerin birinde: *“Bir zamanlar sular coştuğu vakit gemide kuşkusuz biz taşıdık. Bunu sizin için ibretli bir ders olsun ve kulaklarından hiç çıkmasın diye yaptık.”*⁵⁰⁷

Nuh, gemisini Buz dağında yapmaya başladığı, Tufan'ın olacağı da burada bildirildiği, Tufan'ın başlamasından sonra yere çekilmesine kadarki süre altı ay on gün olduğu, Tufan'dan önce Tanrı yere kırk gün kırk gece yağmur yağdırdığı ve bu yağmurdan rahatsız olan bütün hayvanlar Nuh'a gelip ona boyun eğdikleri sonra da Nuh'un Tanrı'nın emriyle bu hayvanlardan çift olarak gemiye aldığı, Nuh ve arkadaşları Recep ayının onunda gemiye binip Muharrem ayının aşûre gününde indikleri, bu olayda sular iki taraftan yarısı yerden fışkırırken yarısı gökten indiği kaydedilmektedir.⁵⁰⁸

Destan'da Hz. Nuh'un soyunu Hz. İdris'e dayandırmaktadır. Destandaki anlatılanlara göre Hz. İdris'in oğlu Mitoşak, Mitoşaktan İlamik, İlamiğin oğlu ise Nuh olarak bilinmektedir.⁵⁰⁹

Destan'da Hz. Nuh'un soyunu Hz. İdris'e dayamakla beraber onun ikinci ata olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Çünkü burada da tufandan dolayı insanların öldüğünü ve ondan sonra insanlığın Hz. Nuh'tan devam ettiğini söylemektedir. Burada dikkat etmemiz gereken diğer bir husus ise Nuh oğlu Capas'tan söz edilmesidir. Destanda Hz. Nuh'un Capas adlı oğlunun olduğuna başta da dediğimiz gibi Türklerinde ondan geldiğine inanılmaktadır.

Destan'da Hz. Nuh'un tufandan sonra hayatını devam ettiren üç çocuğundan da bahsedilmektedir. Bunların isimleri Kam, Sam ve Capas olarak zikredilmekte.

...

⁵⁰⁷ Hâkka 69/11-12.

⁵⁰⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I*, 246.

⁵⁰⁹ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 654.

“Âdemoğlu hiç kalmadan,
 Sel kaplayıp ölmüş,
 Dişisi olan erkekten
 Seksen kişi kalmışlar.
 Nehir altı ay sonra durmuş,
 Sular çekilene dek
 Sekseni de ölüp yok olmuş.
 İşte o suyun çıkması
 Urum şehirleri
Kam, Sam, Capas üç adam
 Nuh Peygamber’in balası.”⁵¹⁰

...

Bu mısralarda yine tufandan ve o tufanda seksen kişinin diri kaldığından bahsedilmektedir. Bununla beraber o diri kalan seksen kişinin de altı aylık tufanın suyunun çekilmesine kadar öldüklerini beyan etmektedir. Son olarak da Nuh’un Kam, Sam ve Capas adlı üç oğlunun olduğundan bahsedilmektedir.

İslam kaynaklarında da tufandan sonra Nuh’un gemisinin Cudi Dağının üzerine oturduğu ve gemidekilerin de selamet bulduğu ondan sonra da insanların Hz. Nuh’un üç oğlundan ürediği kaydedilir. Arap, Fars ve Rumların babası Sam olduğu, Sudan halkının babası Ham olduğu ve Türk kabilelerinin babasının da Yafes olduğu bildirilmektedir.⁵¹¹ Yukarıda da denildiği gibi Destan’dakilerin kendilerinin Nuh ve onun oğlu Yafes’e (Capas) soyundan geldiklerini söylemeleri boşuna değildir.

Yukarıdaki mısraların devamında ise bu üç çocuğundan Sam’a Peygamberlik görevi, Capas’a ise padişahlık verildiğini, Kam’ın soyunun ise sapmakla yoldan çıktıklarını sonunda Sam oğullarının onlara doğru yolu gösterdiğini kaydetmektedir:

...

“**Sam isimli balası,**
 Onun için kalmış
Peygamberlik davası.
 Babaya hizmet etmekten...
 ...**İkincisi Capas’a**

⁵¹⁰ Sağımbay, *Manas Destanı I*, 1009.

⁵¹¹ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 18.

*Padişahlık kalmış,
Kam'ın neslinin tamamı
Kâfir olmuşlar,
Yolunu kaybeden kâfiri
Sam oğlu yoluna döndürmüş.*⁵¹²

...

Destan'da Hz. Nuh'un peygamberlik sırasına göre yedinci olduğunu söylemektedir. Bu görüş destanda şu şekilde verilmiştir:

...

*"Taptığın durduğun suretin
Şeytanın yaptığı put – dedi,
Yedincisi Nuk – dedi,
Onuncu baba olduğunda
Bu yalan dünyayı
Kapladı su – dedi.*⁵¹³

...

Kur'an'da üçüncü peygamber olarak bilinen Hz. Nuh'un Destan'da yedinci olarak verilmesinin gerçek bir sebebi görülmektedir. Ama genel olarak Destan'a peygamberlerin sıralanması karıştırılmış şekilde verilmiştir. O yüzden de Nuh'un yedinci peygamber olması Destan'daki sıralanmaya göre olabilir.

Hz. Nuh ile ilgili destandaki görüşleri toparlayacak olursak ilk başta Nuh'un bir peygamber olduğuna inanıldığını görmekteyiz. Bununla beraber Hz. Nuh'un soyunu Hz. İdris'e kadar dayamaktadır destanda. Hz. Nuh "ikinci ata", "yedinci peygamber" olarak zikredildiğini de bildirelim.

Destan'da Nuh'un zamanındaki tufandan da bahsedilmektedir. Destandaki bilgiye göre Nuh zamanında halkına Allah'ın cezasının geleceğini söyleyerek hepsini iyiliğe çağırmış ama dinlememişler. Sonra da tufan seksen taraftan sel olarak geldiğini tandırını yakarak ekmek pişirmek isteyen kadının tandırının altından bile su fışkırıp çıktığını böylece dünyayı su kapladığını beyan etmektedir. Bununla birlikte Hz. Nuh gemisine bir dişi bir erkek olarak hayvanların türlerinden bindirdiğini ve sunun dolmasıyla geminin göğe kadar yükseldiğini söylemektedir. Manas Destanı'ndaki ifadeye göre büyük

⁵¹²Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1009.

⁵¹³Sagımbay, *Manas Destanı II*, 844.

tufan olduğunda su Ala Dağlardan kırk arşın daha yükseğe kadar dolduğunu kaydetmektedir. Bununla beraber, tufandan sonra Hz. Nuh'un üç çocuğunun olduğunu bunlardan birine peygamberlik görevi diğerine de padişahlık verildiğini üçüncü oğlu ise yolundan saptığını ve onun soyundan gelenleri peygamberlik görevini ala oğlunun soyundan gelenler geri doğru yola çağırdıklarını kaydetmektedir.

2.3.5. Muhammed

İslam inancında Ülü'l-Azm vasfı ile anılan sayılı peygamberlerin biri olan, sonuncu ve bütün kainata gönderilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Kur'an'da beş yerde⁵¹⁴ Hz. Muhammed'in peygamberliğinin evrenselliğinden bahsedilir. Bunlardan birisinde: *“De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yarin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resûlüne –ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”*⁵¹⁵ buyrulmaktadır.

Manas Destanı'nda Hz. Muhammed “Mukambat” veya “Mukambet” olarak zikredilerek onunla ilgili de bazı ifadeler geçmektedir. Hatta Destan'da Hz. Muhammed, “Hak peygamber”,⁵¹⁶ “Ahir zaman peygamberi”⁵¹⁷ gibi sıfatlarla muttasıflanmıştır. İlk olarak Destanda Hz. Muhammed'in soyundan bahsedilmektedir:

...

*“Peygamberin soyu
Arış boyundan Arap'ın.
Babası Menaf Arabı,
Al haberi burdan.
Bir atası Kasım'dır,
Burdan tanı onu.
Dedesini sorarsan,
Onun adı Abdalmutalip,
Yaşayışında var bir itidal.
Haşimoğulları dedikleri
Çok köklü bir halk,*

⁵¹⁴ A'râf 7/158, Tevbe 9/33, Sebe 34/28, Fetih 48/28, Saff 61/9.

⁵¹⁵ A'râf 7/158.

⁵¹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 318, 673.

⁵¹⁷ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 726.

*Öz babası Abdullah,...
 ...Ahir zaman peygamberi
 Amelleri muhtelif
 Kâfire çok çektirdi.
 Mukambat – diye adı var,
 Bütün Kur'an denen var,
 Hepsini hıfzeden.”⁵¹⁸*

...

Bu mısralarda Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)'ın soyunun geniş bir şekilde verildiğini görmekteyiz. Destan'da onun ahir zaman peygamberi olduğuna inanıp öyle tanıtması da önemli bir husustur. Başka bir önemli olan ifade Kur'an'ın ona gönderilmesidir.

Manas Destanı'nda Peygamberimiz Hz. Muhammed Allah'ın var ve bir olduğunu iyi bilen, iyilere şefa'at eden, her zaman yetip, dul ve garibana yardım elini uzatan, alemin yaratılmasına sebep olan, ümmeti için herşeye hazır olan, İslam'ın hak yolunu gösterip bu dünyadan göç eden bir peygamber olarak tanıtılmaktadır. Bu bilgiler Destan'ın ikinci cildinde şu şekilde verilmektedir:

...

*“Önünde de Mukambet,
 Sonunda da Mukambet,
 Yer küreyi durduran
 Akli da Mukambet,
 Hak Teâlâ'nın gücünü
 İyi bilen Mukambet,
 Bâr-ı Hüda'nın bir olduğunu
 Çok iyi bilen Mukambet,
 Hürmetine güneş yapıp,
 Aydınlığı bilen Mukambet,
 Ruhundan ay yapıp,
 Nurlandıran Mukambet.
 Yetim-dul garibana
 Dönüp bakan Mukambet,*

⁵¹⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 221.

İyilere şefaât
 İsteyen Mukambet,
 Arş-ı kürsî, kelâma,
 On sekiz bin yer küreye
 Sebep olan Mukambet,
 Ümmet için ocakta
 Kebap olan Mukambet,
 Kendisi bütün ümmete
 Medet olan Mukambet,
 Çok olmadı gideli,
 Ahirete göç edeli.
 Nur imana dolan,
 Bu dünyadan gideli
 İki yüz elli yıl olmuş.
 Âlemden bizler göçeceğiz – diye,
 Demezsem boşuna – diye,
 İki yüz seksen yılında
 Türkistan 'ın Türkü 'ne
 Din-i İslam ulaşacak – diye,
 Söyleyip giden Mukambet.
 Yalan dünyadan bâki dünyaya
 Dönüp giden Mukambet.
 İslamın hak yoluna
 Önden giden Mukambet”⁵¹⁹

...

Destan'ın bir kaç yerinde geçen “La ilahe illallah Muhammet resulullah”⁵²⁰ kelime-i tevhid'den de Destan'da Hz. Muhammed'e inanıldığı görülmektedir. Destanda Hz. Muhammed'in anne babasından da bahsedilerek babası Abdullah “Abdılâ” olarak annesi Emine de “Amiyna” olarak zikredilmiştir. Destan'da isimlerin değişmesinin sebebi Kırgızların dil yapısına bağlı olsa gerekir. Çünkü günümüzde de Kırgızlarda “Ab-

⁵¹⁹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 849.

⁵²⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 449; bk. 997, II/818.

dullah” ismi “Abdıllda” olarak söylenmektedir. Destan’da Peygamberimiz Hz. Muhammed’in anne babası şu şekilde tanıtılmaktadır:

...
*“Abdıllda denen Arap’tan
 Sonunda dünyaya gelmiş.
 Amiyna imiş annesi,
 Nurdan imiş gövdesi.
 Anasının sütünü tatmamış:
 “Ümmetim!” – diye, üzülüp,
 Bir an bile uyuyup yatmamış.”*⁵²¹

Bu mısralarda geçen Hz. Muhammed’in anne babasının isimleri söylenişi farklı olsada bu isimlerin İslam kaynaklarında olduğu gibi Abdullah ve Emine isimlerinden geldiği, sadece Kırgızca telaffuz edildiğinde değişikliğe uğradığı da bir gerçektir. Ama Hz. Muhammed’in çocukluğunda annesinin sütünü tatmadığı görüşü ile ilgili siyerlerde bilgi yoktur. Destan’daki bu ifadelerde belki Hz. Peygamberin ümmeti için olan düşkünlüğünü anlatmada abartıya kayılmış olabilir. Ne olsa da Manas Destanı efsanevî bir eserdir.

Destan’da Hz. Adem ilk yaratıldığında kendisinden Kelime-i Tevhid’i söylemesi istendiğinde Muhammed’in kim olduğunu sorduğu, bunun üzerine de Muhammed’in kendi soyundan gelecek bir resül olduğu söylendiği hikaye edilmektedir.

...
*“Adam yattı cennette.
 Can kalbe varmış,
 Yaratan’ın emri
 Dahi gelivermiş.
 Adem – dedi, hareket et
 Söyleyeceğin sözün de bu
La ilahe illallah,
 Gücün yeter kalkmaya,
 Ardından daha söyledi -
Mukambet Resul Allah,*

⁵²¹ Sagımbay Manas Destanı I, 1010.

Önce söyleyeceğin kelimen
 Yaratan sahibim imiş – diye,
 La ilaha demiş,
İkinci Resulullah,
Bu ne söz? – diye,
 O durup sordu,
 Hemen ağzına almadı,
 Cebireyl'den sorup,
Mukambet kimdir? – diye sorup
 Adem bekledi,
Mukambet senin balan – diye,
 Kulağına fısıldadı.
Mukambet Resulullah,
 Bunu diye, duyduktan sonra peygamber
İsmi ezberledi,
 Resulullah imiş” –
 Düzgün deyivermiş. ⁵²²

...

İslam kaynaklarında ise Hz. Muhammed'in nuru Hz. Adem'den de önce yaratıldığı, ⁵²³ Hz. Adem hata işlediği zaman Hz. Muhammed'in ismiyle Allah'tan aff dilediği, bunun üzerine de bu ismi nerden öğrendiği sorulduğunda Adem ilk yaratıldığında arşın sütunlarında “La ilahe İlallah, Muhammedürresülullah” yazısını gördüğünü ve O'nun isminin yanında ismi duran O'na en sevimli olduğunu söylediği, bunun üzerine de Allah Hz. Adem'i affettiği ⁵²⁴ ile ilgili bilgiler bazı hadis kitaplarında geçmektedir. Bunun dışında Kur'an'da bu konuyla ilgili hiç bir bilgi yoktur.

Destan'ın birinci cildinde Manas'ın ilk İslam'la tanışma olayında peygamberlik ve Muhammed peygamberin Manas ile olan ilişkisinden bahsedilmektedir. Bu ifadelere göre Aykoco kaç seneden beri peygamberden kalan emaneti Manas'a vermek için taşımış ve Manas'ı bulup ona bu emaneti vermiştir. Bu emaneti aldıktan sonra ise Manas hemen mucizevî bir şekilde kalbi açılarak ermiş gibi bilgi sahibi olduğu yazılmaktadır:

...

⁵²² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 218-219.

⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV-127

⁵²⁴ Hâkim, *Mustedrek*, II/615; Suyuti, *ed-Dürü'l-Mensûr*, I/116.

*“Onu söyleyip bitirince:
 “Aç ağzını oğlum” – diye,
Peygamberin emanetini
Ağzına koydu tükürerek.
Merhameti, şefaati saçıldı,
 Genç Manas’ın on dörtte
Başı gözü açıldı, Aşağıya bakınca
 Kürs-i levh göründü,
 Hüngür hüngür ağladı,
 Gönlü parça parça oldu,
 Gözünün yaşı döküldü,
 Üzüntüsünden delikanlı”⁵²⁵*

...

Bu mısralarda geçen ifadelerle ilgili Kırgızların geleneğinde iyi veya kötü olduğu ayrı bir konu olan örf olmuş bir âdete göre ne açıdan olsa da meşhur olan, halkın arasında üstün yeri olan insanlardan çocuğunun da gelecekte onun gibi iyi birisi olması için ağzına tükürmesini isterler. Destan’daki olayda belki o gelenekten kaynaklanan bir şey olabilir. Veya buradaki tükürmeden maksat üfleme de olabilir. Efsanevî eserlerde bunun gibi üfleme olayları çok ve normaldir. Bizim burada belirtmemiz gereken başka bir husus da Manas’ın Aykoco aracılığıyla İslam’ın temel prensiplerini öğrenmesinin yanında kerâmet diyebileceğimiz bir şekilde kalbine İslam’ın yerleşmesidir. Destan’da bu olaydan sonra Manas yaptığı bütün hareketleri İslam uğruna İslam’ın asıl prensiplerine uygun bir şekilde yapmaktadır.

2.3.6. Destanda Adı Geçen Diğer Peygamberler

Başta da dediğimiz gibi Destan’da nübüvvet konusu ile ilgili görüşler geniş bir şekilde bilgi verilmektedir. Kur’an’da adı geçen peygamberlerin neredeyse hepsinin bir kere olsa bile ismi zikredilmektedir. Yukarıda, Destan’da çok bilgi verilmiş olan peygamberlerden Hz. Muhammed, Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. İdris ve Hz. Nuh hakkında ayrı ayrı şekilde ele alınmıştır. Bu beş peygamberin dışındaki peygamberler Destan’ın ikinci cildinde sırasıyla şu şekilde zikredilmektedir:

⁵²⁵Sagımbay, *Manas Destanı I*, 224

...

“Çok düşünüp Er Kökçö

Gönlüne almış.

“Çok önemli bu” – dedi,

Yüz yirmi dört binden

Yirmi dördü bir başka...

...Cenneti önce gözüyle gören,

Birincisi **Adem** – demiş,...

...İkincisi **Şiş** – dedi,

Peygamberlik makamına

Şiş çok çalıştı.

Üçüncüsü **İdris**,

Sonunda insan oğlusun

Hakka ibadet ediniz,

Ahiret günü azap var,

O zaman canınız rahatlar.

Dördüncüsü **Lut** – dedi,

Yalan yok duy – dedi,

Taptığın durduğun suretin

Şeytanın yaptığı put – dedi,

Yedincisi **Nuk** – dedi,

Onuncu baba olduğunda

Bu yalan dünyayı

Kapladı su – dedi.

Altıncısı **Zulkapil**,

Bahadır olsan Almambet

Cetlerinin tarihini bil.

Yedincisi **Iskak**,

Bu dünya yalan mekan

Nicelerini uğurladı.

Sekizincisi **Ismayıl**,

Allah emrettiğinde

Her ne derse biz kail.

Onuncusu **Saali**'dir,
 Onların tamamı
 Üzüntüde yaşadığı zamandır.
 On birinci **Ayıp** 'tır,...
 ...Sabrettiği için de,
 Peygamberlik verilmiş.
 On ikinci **Ibray**,
 Kanaati veren bir Hüda,
 Müslüman yok, kâfir var,
 Düşmanlık edip kâfirler
 Cehennem gibi yakıp ateş,
 Büyük ateş yakmış,
 O Kabil, Ibray
 Rabbim kendin koru – diye,
 Hak Teâlâ 'ya baş eğmiş.
 Padişahı Namurud,
 Hizmet eden kalabalık yurt,
 Sekiz aylık ateş
 Saçıvermiş o zaman,
 Mancınık ile ateşlemiş,
 Giderken peygamber,
 O da Hakkın emri,
 Ateş dağılıp kaçmış.
 Zümrüt tahtta açan çiçeği
 Cebireyil almış,
 Cennet meyvesi
 Hazır olup kalmış.
 Verse Hüda insana
 Vereceği halktır,
 Hakk'a sabır kılan
 Halillik makamını almış.
 On üçüncü **Cakıp**,
 Peygamberlik-nebilik

Makamına ulaşmış,
 Kendi çocukları birbirini
 Yedi akçeye satmış.
 Verdiği yedi akçe – demiş,
 Kendi kardeşini kulum – diye,
 Satmış **Cusup** 'u.
 Peygamberin çocuklarından
 Satılanı Cusup'tur,
 Peygamber çocukları
 Böyle gönüllerini bozmuştur.
 On beşinci **Dööt** 'tür,
 Önce pek çok can göçmüş,
 Sizler ile bizler de
 Selden kalan su birikintisiyiz.
 On altıncı **Sulayman**,
 Her ne istese
 Bir baladan başkası
 Hazır olan Hüda'dan,
 Peygamberlik makamında
 Önce bulunmuş nice can.
 On yedinci **Daniyal**,
 Düşünüp Almam kulak ver.
 On sekizinci **Musa** 'dır,
 Mirsal nebi-peygamber
 Bunlardan önce göç etmiş.
 On dokuzuncu **Yahiya**,
 Yerini alıp cennetten,
 Onlar davarmış yerine .
 Yirminci **Zikiriya** 'dır,
 İnsanoğluna
 Ölüm zor bir fikirdir.
 Yirmi birinci **Cunus** 'tur,
 Tamamından farklı

Dini İslam dürüsttür.
*Yirmi ikinci **Kızır**,*
Kızır demek koruyucu,
Hazinenin tamamını
Dolaşıp gezerek gözetleyicidir.
*Yirmi üçüncü **İliyas**,*
Emanete hiyanet
Yapmadığı gerçek.
*Yirmi dördüncü **Arun** 'dur,*
Bunların tamamı peygamber,
Dünyaya malumdur.
*Yirmi beşinci **İlisem** 'dir,*
Peygamberin tamamı
İnsanlardan temizdir.
***Ulukman** var, **İskender**,*
Peygamberden az değil,
Taat, ibadet ile dini gözetip
Bu yer kürede yaşamış er.
Sona doğru bakarsan
*Hazreti **Iysa** " – demiş,*
Babası yok, annesi var,
Ona denk nasıl biri var?!
Ahır zaman halkına
Aslolan burada
Kaçan diri kafirden
***Şugayıp** denen biri var"⁵²⁶*

...

Destan'da ismi geçen peygamberlerin isimlerinin Kırgızca olarak bazen değiştiğini ve sıralamanın farklı olduğunu da görmekteyiz. Destan'da Kur'an'da ismi geçmeyen Hz. Şit (Şiş) ikinci, Daniyal on yedinci, Hz. Hızır (Kızır) yirmi ikinci olarak zikredilmektedir. Kur'an'da geçen sıralamaya göre ise ikinci sırada İdris, on yedincide Eyüp, yirmi ikinci sırada da Zekeriyya yer almaktadır. Bununla beraber Destan'da Hz.

⁵²⁶Sagımbay, *Manas Destanı II*, 844.

Adem ile Hz. İsmail'in dışındaki bütün peygamberlerin sıralaması karışık şekilde Kur'an'da sıralamaya uyulmayarak verilmiştir. Sıralamada beşinci ve dokuzuncu peygamberleri saymamakla beraber Hz. Hud'un ismi zikredilmemektedir. Yukarıda verilen mısralarda Hz. Şuayb (Şugayıp) ile Hz. İsa'nın (İysa) kaçınıcı peygamber olduğu söylenmemektedir. Ama ifadelere göre Lokman (Ulukman) ve Zülkarneyn (İskender) peygamberlerin isimlerinden sonra verilmektedir. Ayrıca bütün gelmiş geçmiş peygamberlerin yüz yirmi dört bin olduğuna ama onlardan ise şu yirmi dördünün yeri farklı olduğunu bildirirken dizelerde yirmi sekiz peygamberin ismi zikredilip onlardan Lokman ile İskender'in peygamberlerden farkı olmadığını belirtmektedir. Bununla beraber bu dizelerde Hz. Muhammed'in ismi zikredilmemiştir.

Genel olarak bakıldığında Manas Destanı'nda yukarıdaki gibi İslam bilgilerine uymayan, karıştırılarak ve değiştirilerek verilen bilgiler çoktur. Bu sorunlar Destan'ın sözlü eser olmasından veya Destanı anlatan Manasçıdan kaynaklanmış olabilir. Çünkü Manas Destanı'nın oluşmasının veya anlatılmasının ilk baştaki asıl amacı İslâmî bilgileri vermek ve öğretmek olmadığı açıktır.

Yukarıdaki mısralarda peygamberleri sıralarken Hz. Eyyub'a (Ayıp) yara olarak dert verildiğini zikretmektedir. İslam kaynaklarında da Cenabı Hak Eyyub'u imtihanına çekmek için bütün mal mülkü elinden alındığında onun şükrettiği, hasta olduğunda sabrettiği, bedeninde yaralar açıldığında da yine sabrettiği ve yaraları kurtlanıp yanına kimse yaklaşamaz hale geldiğinde de yalnız zevcesi Rahmet ona hizmet ettiği, onun yine de sabreden ve ibadetine devam edenlerden olduğu bildirilmektedir.⁵²⁷

Mısraların devamında Hz. İbrahim'in ise Nemrut tarafından ateşe atıldığını ve Allah'ın izniyle Hz. Cebrail tarafından da o ateş içinde cennete gönderildiğini, Hz. Süleyman'ın ise dünyada çocuktan başka bütün şeylere sahip olduğunu, Hz. Lukman ile Hz. Zülkarneyn (İskender) ise peygamberlerden aşağıda olmayan salih insanlar olduğunu da belirtmektedir.

Başta da dediğimiz gibi destanda on yedinci peygamber olarak Daniyal ismini zikretmektedir. Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde Dânyâl'ın ne ismi ne de kendisiyle ilgili herhangi bir bilgi yer alır. Dânyâl diğer İslâmî kaynaklarda mürsel olmayan nebî ve bir bilge kişi (hakîm) olarak takdim edilir ve hayatıyla ilgili Kitâb-ı Mukaddes'ten kaynak-

⁵²⁷ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 26.

lanan bazı rivayetler nakledilir. Bu rivayetlere göre Dânyâl peygamberler zürriyetindedir ve Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgalinden sonra Bâbil'e götürdüğü esirler arasındadır.⁵²⁸

2.3.7. Mucize

Mucize kelimesi “a-c-z” kökünün türevlerinde bir kelimedir.⁵²⁹ Sözlükte aciz bırakan, güçsüz kılan karşı konulmayan harika olay, kudretsizlik, takatsizlik veren anlamlarına gelir.⁵³⁰ İstilahta mucize, peygamberlik idia eden kimseden, kendisini inkar edenlerin meydan okumasına karşılık onları bir benzerini getirmekten aciz bırakacak biçimde zuhur eden harikulade şeydir.⁵³¹

Mucize, Allah'ın kudreti dahilinde olup O'nun bir fiili veya bunun yerine geçen bir işi olmalıdır. Bununla beraber bir mucizenin gerçekleşmesinde bir meydan okumabının olması da şarttır. Ayrıca mucize resul veya nebi olduğunu iddia eden birisi tarafından ilanıyla muvafakat halinde icra edilerek peygamberin yalancı olduğunu ortaya koymamalıdır.⁵³²

İslam literatüründe mucize çeşitli yönlerden gruplara ayrılmıştır. Mesela, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî (ö. 580/1184) Peygamberimizin nübüvvetini ispatlarken mucizeyi 1. Aklî Mucize, 2. Hissî Mucize, 3. Haberî Mucize olarak üç grupta ele almıştır. Bununla beraber Peygamberimize verilen aklî mucizelerin ilki olarak Kur'an-ı Kerîm'i saymıştır.⁵³³

Manas Destanı'nda da bazı peygamberlerin mucizelerinden bahsedilmektedir. İlk olarak Hz. İbrahim'in (İbray) mucizesinden şu şekilde beyan edilmektedir:

...

*On ikinci İbray,
Kanaati veren bir Hüda,
Müslüman yok, kâfir var,
Düşmanlık edip kâfirler
Cehennem gibi yakıp ateş,
Büyük ateş yakmış,*

⁵²⁸ Ömer Faruk HARMAN, “Dânyâl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 480-481

⁵²⁹ Işık, Serdar, *Sistematik Kelam II*, 34.

⁵³⁰ Gölcük, Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, 370.

⁵³¹ Taftazani, *Şerhu'l Akaid*, 283; Osman Karadeniz, Nübüvvet ve Vahiy, *Kelam el Kitabı*, 341.

⁵³² Gölcük, Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, 371-372.

⁵³³ Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî (ö. 580/1184), *Matürîdiyye Akaidi*, çvr. Bekir Topaloğlu, (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 107-109.

O Kabil, İbray
Rabbim kendin koru – diye,
Hak Teâlâ'ya baş eğmiş.
Padişahı Namurud,
Hizmet eden kalabalık yurt,
Sekiz aylık ateş
Saçıvermiş o zaman,
Mancınık ile ateşlemiş,
Giderken peygamber,
O da Hakkın emri,
Ateş dağılıp kaçmış.
Zümrüt tahtta açan çiçeği
Cebireyil almış,
Cennet meyvesi
Hazır olup kalmış.⁵³⁴

...

Yukarıdaki mısralarda Hz. İbrahim'inn (İbray) Nemrut (Namurud) tarafından ateşe atıldığı, İbrahim'in bu işin de Allah'ın emri dediği ve İbrahim'in ateşe atılmasıyla ateşin dağıldığı ve o ateşin çiçeklere, cennet meyvesine dönüştüğü beyan edilmektedir.

Kur'an'da: “(İçlerinden bazıları), ‘Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilahlarınıza yardım edin’ dediler. ‘Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esneklik ol’ dedik.”⁵³⁵ buyurulmaktadır. İslam kaynaklarında ise Hz. İbrahim'in kavmini tevhide davet ettiğini, ama Babil Padişahı Nemrut başta olmak üzere ona inanmayanların onu ateşe attığını, ama Allah'ın emriyle ateşin onu yakmadığını, bazılarının da bu mucizeyi görüp iman getirdiklerini kaydetmektedir.⁵³⁶ Bu bilgilere göre Manas Destanı'ndaki Hz. İbrahim'e verilen mucize olayının İslam itikadına aykırılığı yoktur.

Destan'da mucize konusuyla ilgili Hz. Eyyuba verilen imtihandan da bahsedilmektedir. Bu bilgiye göre Eyyub'un bütün bedenini yara basmış hatta kurtlamış ama Eyyub buna sabretmiş Allah da ona sabrettiği için mükafat olarak peygamberlik vermiştir:

...

⁵³⁴ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 843.

⁵³⁵ Enbiya 21/68-69.

⁵³⁶ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefa*, 20.

*On birinci Ayıp'tır, ...
 ...Bedeninin tamamını kurt yiyip
 Sabredip oturmuş,
 Sabrettiği için de,
 Peygamberlik verilmiş.⁵³⁷*

...

Bu bilgi Kur'an'da geçen, "Eyyub'u da hatırla. Hani o Rabbine, 'Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin' diye etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namında ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini dah vermiştik."⁵³⁸ ayetine uygunluk arz etmektedir. İslam kaynaklarında da Cenabı Hak Eyyub'u imtihanına çekmek için bütün mal mülkü elinden alındığında onun şükrettiği, hasta olduğunda sabrettiği, bedeninde yaralar açıldığında da yine sabrettiği ve yaraları kurtlanıp yanına kimse yaklaşılamaz hale geldiğinde de yalnız zevcesi Rahmet ona hizmet ettiği, onun yine de sabreden ve ibadetine devam edenlerden olduğu bildirilmektedir.⁵³⁹

Destan'da peygamberlere verilen mucizeler konusunda başka bir ifade de Hz. İdris (İdrıs) ve Hz. İsa (İysa) peygamberlerin hala diri ve hayatta oldukları ve Hz. İsa'nın babasız doğmasıdır. Destan'da bu pasajlar şöyle geçmektedir:

...

*"Sona doğru bakarsan
 Hazreti İysa" – demiş,
Babası yok, annesi var
 Ona denk nasıl biri var
 Ahır zaman halkına
 Aslolan burada, ...
 ...**İdrıs ile İysa** ikisi
Şimdi de hayattalar.
 Şimdi Müslümanların
 Hak İslam dini var."*

...

⁵³⁷ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 844.

⁵³⁸ Enbiya 21/83-84.

⁵³⁹ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 26.

Görüldüğü gibi Manas Destanı'nda Hz. İdris ile Hz. İsa'nın hala hayatta oldukları bununla beraber Hz. İsa'nın babasız doğduğu mucizesi geçmektedir. Kur'an'da Hz. İdris ile ilgili iki yerde bilgi verilmektedir. Bunların birinde Allah'ın onu yüce bir makama yükselttiği⁵⁴⁰ bildirilmektedir. Bunun dışında da hadislerde Peygamberimiz Hz. Muhammed miraç gecesinde semada Hz. İdris ile karşılaştığı ve selamlaştığı rivayet edilir.⁵⁴¹ Diğer bazı kaynaklarda ise Hz. İdris'in 360 sene ömür sürdüğü sonra Allah onu göğe yükselttiği kaydedilmektedir.⁵⁴²

Hz. İsa'nın babasız doğmasıyla ilgili Kur'an'da: *"Hani melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryemoğlu İsa Mesih'dir. Dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'a çok yakın olanlardandır. O, beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak, salihlerden olacaktır.'* (Meryem), *'Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?'* dedi. Allah, *'Öyle ama, Allah dilediğini yaratır. O bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir'* dedi. *"Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi. Hak Rabbindendir. O halde sakın şüphe edenlerden olma. Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: 'Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.'* Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz ki Allah fesat çıkaranları çok iyi bilir."⁵⁴³ buyrulmaktadır. Başka bir yerde ise: *"Meryem, 'Senden, Rahmân'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)'* dedi. Cebrail, *'Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim'* dedi. Meryem, *'Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?'* dedi. Cebrail, *'Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir'* dedi. Böylece Meryem çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. *'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup*

⁵⁴⁰ Meryem 19/57.

⁵⁴¹ Buhari, Enbiya 5.

⁵⁴² Mefail Hızlı, "Hz. İdris (a.s)", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000), 4: 37; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tenvîr-i Hulefâ*, 18.

⁵⁴³ Al-i İmran 3/45-47, 59-63;

gitmiş olsaydım!’ dedi. Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: ‘Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.’ ‘Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecekle olursan, ‘Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım’ de. Kucağında çocuğu ile halkının yanına geldi. Onlar şöyle dediler: ‘Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!’ ‘Ey Hârûn’un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi.’ Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) ona işaret etti. ‘Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?’ dediler. Bebek şöyle konuştu: ‘Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.’⁵⁴⁴

Bu bilgilerden yola çıkarak baktığımızda Manas Destanı’nda geçen peygamberlere verilen mucizelerin İslam itikadında da yeri olduğu bir gerçektir. Destan’da bu mucizelerden geniş bir şekilde bahsedilmese de verilen bilgilere göre Hz. İdris ile İsa’nın hayatta olması ve İsa’nın babasız olarak doğmasıyla ilgili İslam inancına aykırı bir ifade geçmemektedir. Aslında yukarıdaki konularda bahsedilmiş olan Allah’ı tanımanın yollarını gösteren bilgiler, Hz. Adem ile Havva’nın yaratılmasıyla ilgili olaylar ve bunun gibi bir çok ifade gerçekten insanoğlunun aciz kaldığı sadece Allah’ın yapabileceği birer mucizelerdir. Ama genel olarak Destan’daki Kur’an’da geçen peygamberlere verilen mucizeler ile ilgili ifadelere bakıldığında İslam inancına uygunluk arz etmektedir.

⁵⁴⁴ Meryem 19/16-30.

3. BÖLÜM

MANAS DESTAN'INDA ÂHİRET

Arapçada son, sonra olan ve son gün anlamına gelen ahiret kelimesiyle bir taraftan bu dünya hayatının sonu diğer taraftan da ölümle başlayan sonsuz hayat kastedilmektedir. Terim olarak ahiret, İsrail'in sura ikinci defa üflemesinden sonraki sonsuz olarak sürüp giden zaman demektir.⁵⁴⁵

Ahirete inanmak iman şartlarındandır ve Kur'an'da *“İyilik yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır.”*⁵⁴⁶ buyrulmaktadır.

Manas Destanı'nda ahiret konusundan olan ecel, kıyamet, cennet ve cehennem, sırat gibi âhiret konularından da bahsedilmektedir. İlk olarak Destan'da geçen ifadeye göre âhiret hayatı vardır. Buna net bir şekilde inanılmaktadır. Bu konuda Destan'ın başında Manas'ın babası olan Cakıp'ın şu şekilde konuşmasını verebiliriz:

...
“Yaşım oldu kırk sekiz,
Mal mülküm oldu hesapsız,
Ahirete doğruyönelsem
Altın, gümüüş pul kalır.
Aldığım yârim dul kalır.”⁵⁴⁷

...
Bu mısralarda âhirete olan inançla beraber âhirete bu dünyadaki mal mülk, eş gibi kendine ait olan şeyleri götüremediği ifade adilmektedir. Bununla beraber Destan'da âhirette insanların yeniden dirileceğine⁵⁴⁸, mahşere⁵⁴⁹ ve hesap kitaba⁵⁵⁰, terazi

⁵⁴⁵ Kılavuz, s. 310.

⁵⁴⁶ Bakara 2/177; Bakara 2/4.

⁵⁴⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 27.

⁵⁴⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 908; II/269, 734, 867, III/367, 370.

⁵⁴⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 374, 388; II/92, 851, 853, 873, 924, 1216; III/ 374, 388.

⁵⁵⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 677; II/166, 734; III/528, 1095.

ve mizana⁵⁵¹, güneşin mızrak boyu yaklaşacağına⁵⁵² inanılmakta ve bu konuda bilgi verilmektedir. Destan'da ahiret olduktan sonra pişmanlığın hiç faydası olmadığına çünkü geri dönüş gibi bir şans verilmeyeceğine de inanıldığını Manas ve yanındakiler fet-hettiği yerlerde İslam'ı anlattıklarında bahsettiklerini de burada belirtelim.

Destan'da mahşerde yapılacak olan hesap kitaptan bahsederken orada insanların bu dünyada yaptıkları her şeyden sorguya çekileceğinden hiç bir yapılan iş karşılıksız kalmayacağından da söz edilmektedir.⁵⁵³ Bununla beraber cennet ve cehennem ile ilgili söylenirken günah ve sevaba göre bunların birise girileceğinden ve din adına gazaya çıkıp şehit olanların ise direk cennete gireceklerinde ve oradaki nur kızlardan da bilgi verilmektedir.⁵⁵⁴

3.1. ECEL VE ÖLÜM

İnsan açısından düşündüğümüz zaman ahiret, insana ecelin gelmesi ve ölmesiyle başlar. Kur'an'da ölüm ve canın çıkması ile ilgili de birçok yerde bilgi verilmektedir. Kur'an'da ölüm ile ilgili her bir insana ölümün er ya da geç geleceği insanlar bundan kaçamayacağı, insanlarda olduğu gibi topluluklarında ölümlü olduğu bildirilmektedir. *"O, diriltir ve öldürür; ancak O'na döndürüleceksiniz."*⁵⁵⁵ *"Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedî mi kalacaklar? Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz."*⁵⁵⁶

Ölüm Allah'ın canlılara yazdığı ecelin gelmesiyle gerçekleşir. Çünkü Kur'an'da *"Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez..."*⁵⁵⁷ *"Sizi çamurdan yaratan, son ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz"*⁵⁵⁸ buyrulmaktadır. Ecel gelmeden hiçbir can-lının ölmediği gibi, ecel geldiğinde onun geciktirilmeyeceği de haber verilmiştir. Bu konuda Kur'an'da: *"Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemez. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*⁵⁵⁹ şeklinde bildirilmektedir.

⁵⁵¹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 677, 908; III/974, 981.

⁵⁵² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 908, 1001.

⁵⁵³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 677; II/166, 734; III/528, 1095.

⁵⁵⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 677

⁵⁵⁵ Yunus 10/26.

⁵⁵⁶ Enbiya 21/34-35.

⁵⁵⁷ Al-i İmran 3/145;

⁵⁵⁸ En'am 6/2.

⁵⁵⁹ Münafikun 63/11.

Ölüm geldiğinde bir takım hadiseler zuhur eder. Ölümün ilk etabı “sekerat” denilen haldir.⁵⁶⁰ Kur’an’da bu konuyla ilgili: “*Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir de ona, ‘İşte bu, senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir’ denir.*”⁵⁶¹ diye bilgi verilmektedir. Sekerattaki kimsenin hali ile ilgili ise Kur’an’da şöyle anlatılmaktadır: “*Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize! Oysa siz o zaman bakıp durursunuz. Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz.*”⁵⁶² “*Bel kemiklerini kıran bir felakete uğratılacaklarını anlarlar. Hayır, can boğaza dayandığı, “Kimdir (bunu) iyi edecek?” dendiği, (ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevkediliş Rabbinedir.*”⁵⁶³

Manas Destanı’nda ecel konusunda ilk olarak ecelin varlığını ve ecel geldiğinde hiç çare olmadığını⁵⁶⁴, ecelin Allah’ın emriyle geleceğine ve ecelin gelmesiyle Azrail’in insanın canının aldığı, canın alınmasıyla insan ahiret hayatına göç edeceğine,⁵⁶⁵ her insanın eceli olduğunu bildirmektedir.

...

*“Kanaından ayrılmış
Benim gibi zavallı halkta yok!
Ecel kesin, çare yok,
Sağ salim yaşama düşüncesi yok”*⁵⁶⁶

...

Bu mısralarda Manas’ın babası Cakıp, ecele çare olmadığını eceli gelen insanın mutlaka öleceğini bildirirken, Destan’daki karakterlerden olan yaşlı Akbalta ecel ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

...

*“Olacaksa çocuk, yaramaz olsun,
Yaramaz değilse yok olsun!
Hak ne yazdıysa görülmez mi,
Ecel gelse ölünmez mi.”*⁵⁶⁷

⁵⁶⁰ Işık, Serdar, *Sistemantik Kelam II*, 157.

⁵⁶¹ Kaf 50/19.

⁵⁶² Vakıa 56/81-85.

⁵⁶³ Kıyamet 75/35-30.

⁵⁶⁴ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 26.

⁵⁶⁵ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 34,172,

⁵⁶⁶ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 26; bk. 269, 273, 664, 776, II. c, 93, 463, 519, 699, 772, 1211, III. c, 33, 57, 113, 120, 231, 238, 334, 438, 716, 810, 890, 1005, 1139, 1229, 1319,

...

Akbalta bu sözleri Manas daha genç yaşlarındayken Hitayların çocuklarından bir kaçını dövdüğü için Manas’a kızmakta olan babası Cakıp’a söylüyor. Burada her şey Allah’ın iradesi ile olacağını ve ecel geldiğinde insanın öleceğini belirtmektedir.

Destan’da ecel geldiğinde bütün canlıların öleceğini ifade etmektedir. Bu hususla ilgili Destan’ın ikinci cildinde eceli gelmeden insanın değil sineğin bile ölmeyeceğini beyan etmektedir:

...

*“Ecelsiz insan ölür mü,
Anlatın, hocam?” – diye,
Aydarkan bahadır sordu.
Sevinsin oğlum, canın – diye,
İyi ki sordun, hanım – diye,
İnsan beri dursun, **ecelsiz**
Sineğin bile canı alınmaz,
Gönlü Hakk’a ulaşanın
Gözyaşı dinmez,
Hüda’dan buyruk olmazsa
Otun başı bile hareket etmez,
Allah’ın kudretine
Akıl ermez, göz yetmez!”⁵⁶⁸*

...

Bu mısralar Destan’da ecelsiz hiç kimsenin ölmeyeceğine ve bu ecelin de Allah’ın emriyle olacağına, Allah’ın iradesi olmadan hiç bir şeyin meydana gelmeyeceğine ve O’nun kudretinin insan aklının yetmeyeceği kadar yüce olduğuna olan inancın kanıtıdır.

Ecelin Allah tarafından belirleneceği Destan’da şu şekilde de verilmektedir:

...

*“Vah vah babacığım,
Aklınız nerede?!”*

⁵⁶⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 172; bk. 252, 301, 415, 482, 526, 564, 611, 660, 668, 814, 821, 848, 853, 929, 988, II. c. 89, 119, 147, 155, 163, 166, 168, 171, 175, 181, 494, 526, 629, 674, 686, 821, 838, 924, 1008, III. c. 50, 63, 100, 180, 215, 238, 319, 518, 538, 569, 599, 804, 856, 863, 864, 888, 969, 1029, 1081, 1114, 1143, 1232, 1273, 1275, 1282, 1304.

⁵⁶⁸ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 126; bk. III/811

Hüda'nın emri ecelden
Kurtulmak istiyormuşsun,
Kuru dünyanın dibine
*Kovalasan nasıl ulaşırsın?*⁵⁶⁹

...

Yukarıdaki mısralarda ecel'in Allah'ın emri olduğunu ve ondan kurtulmanın çaresi olmadığını belirtmektedir. Kur'an'da da bu konuyla ilgili “*Her ümmetin bir eceli vardır. Eceli gelince ne bir an geri kalırlar ne bir an ileri giderler*”⁵⁷⁰ buyrulurken ecel ve ölümden kurtulmasını çaresi olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Destan'da ecelin doğru zamanda doğru yerde gelmesi için, ölümün kolay olması için Allah'a dua ederek yalvarmalarındaki asıl sebep de ecel ve ölümün Allah'tan olduğunun kesin bir delilidir.

...

“Yalvardım Hüda, özüne,
Güzel bir yerde eceli
Ulaştır kör gözüme.”⁵⁷¹

...

Destan'da ecel geldiğinde ölüm meleğinin geleceğine ve canın ona teslim edileceğine de inanılmaktadır. Bu destanda şu şekilde zikredilmektedir:

...

“Göz açıp kapayıncaya kadar
Ak sakallı zengine
Ecel yetip gelmiş.
Ölüm meleği ulaştı,
Zengin'in canını burada
Çekip alıp gitti.”⁵⁷²

...

Bu mısralarda ecelin gelmesinin uzak olmadığına hayatın kısa olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. İslam inancına göre de her bir canlının eceli geldiğinde ruhunu alacak olan ölüm meleğinin olduğuna inanılmaktadır. Bununla ilgili Kur'an'da şu bilgi

⁵⁶⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 173; bk. 284, 462, 646, 845, II. c, 55, 193, 302, 543, 908, 928, 1009, 1057, III, 76, 272, 370, 495, 596, 890, 949, 1067, 1147, 1153, 1154, 1188, 1200,

⁵⁷⁰ Â'raf 7/34.

⁵⁷¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 1053.

⁵⁷² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 385, bk. II/921,

verilmektedir: “De ki: “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz”⁵⁷³

Ecel konusunda Destan’daki başka bir husus ise ecel geldikten sonra ölmenin ruhun bedenden çıkmasıyla olacağına olan inançtır. Yani buradan anlayacağımız insanın ruhunun ölmemesidir. Çünkü Destan’da geçen ifadeye göre melekler konusunda da anlattığımız gibi Azrail’in görevlerinden birisi de ruhları taşımaktır. Destan’da bu konudaki husus şu şekilde verilmektedir:

...

**“Eceli gelen nicesinin
Ruhunu bedeninden ayırdı.”⁵⁷⁴**

...

Bu mısralardan ruhun bedenden çıkmasıyla ölümün gerçekleşeceğine olan inancı ve bu ruhun bedenden çıkması ecelin gelmesiyle olacağı bilgisi çıkartılabilir. Ecelin herkesin başında var olduğuna yani bir başa bir ölümün mutlaka olacağına olan inanç ise Destan’da şu şekilde beyan edilmektedir:

...

**“Perverdigar kudret
Vermiş eceli hepsine.”⁵⁷⁵**

...

Bununla ilgili Kur’an’da şu bilgi verilmektedir: “Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.”⁵⁷⁶

Başta da denildiği gibi Destan’da vatan ve İslam için savaşıp eceli geldiğinde ölenlerin şehit olarak öldüğüne ve direk cennete gireceğine inanılmaktadır. Bu görüş Destan’ın ikinci cildinde şu şekilde verilmiştir:

...

**“Hakk’ın yazdığını gördünüz,
Eceli gelenler öldünüz,
Boşuna çok üzülmeyin,
Şehit onlar, cenneteler.
Toprağı gül kokulu, suyu bal,**

⁵⁷³ Secde 32/11.

⁵⁷⁴ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 627.

⁵⁷⁵ Sagimbay, *Manas Destanı I*, 865.

⁵⁷⁶ Ankebut 29/57.

Cennetin nasıl olduğunu dinleyin”⁵⁷⁷

...

Bu mısralarda Destan’daki İslamî bilgisi olan ermişlerin birisi Abunasır savaştan sonra yiğitlere olan konuşmasını yansıtmaktadır.

Kur’an’da, “*Kim Allâh’a ve Rasûl’e itâat ederse, işte onlar, Allâh’ın kendilerine nîmet verdiği peygamberler, siddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaşlardır.*”⁵⁷⁸ ayeti ile şehitleri Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberler ve siddıkların yanında zikretmektedir. Bu İslam inancına göre şehitlerin yeri ne kadar önemli olduğuna işaretler.

Hadislerde ise şehitlerin kul hakkı dışındaki günahlarının affedileceği bildirilerek bazılarında onlara verilen nimetlerden de bahsedilmiştir. “*Şehidin, kul hakkı dışındaki bütün günahlarını Allah affeder.*”⁵⁷⁹ “*Bu gece rüyamda iki adam gördüm. Yanıma gelip beni bir ağaca çıkardılar, sonra da bir eve götürdüler. O ev, şimdiye kadar benzerini görmediğim güzellik ve kıymette idi. Sonra o iki kişi bana: –Bu eşsiz ev, şehitlerin sarayıdır, dedi.*”⁵⁸⁰

Bununla beraber Destan’da kimsenin namusu çiğnenip, çocukları veya ailesi tarafından töreye uymayan bir şeyler yapıldığı zaman veyahut bir güreş cirit gibi oyuna çıkıp yenilince, bu utancın ölümden beter olduğunu “ecelimden önce öldüm” ifâdesiyle bildirmektedir. Bu konuyla ilgili Destan’da şu ifadeler kaydedilmektedir:

...

“Kırgıl bahadır öldü, – deyip,

Kıyameti gördü, – deyip,

Baş belası Kalmak’a

Varıp haber verseydin.

Ben ahalinin sevabını alsaydım.

Akıldan gitmez iş görüp,

Böyle bir iş yapacağıma,

Anadan doğmaz olsaydım.

Dediğimi anlasan,

Anlayıp görüp Boz yiğit,

⁵⁷⁷ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 124, bk. 166,

⁵⁷⁸ Nisa 4/69.

⁵⁷⁹ Müslim, İmâre, 119.

⁵⁸⁰ Buhârî, Cihâd, 4.

*Cefayı bunca çekeceğime,
 Babadan inmeden kalsaydım.
 Namım Kırıl olalı,
 Altmış yaşına dolalı,
 Böyle çileyi görmedim,
 Ecelden önce ölmüşüm.
 Ölmeyip de neyledim,
 Dermandan toptan gitmişim.*⁵⁸¹

...

Burada Kırıl adlı karakterin kendisinin yüzünden Kalmuklar tarafından yapılan kötülüğe karşı pişman olduğunu bunu görmektense doğmamasının daha iyi olduğunu ve ecelden önce ölmüş gibi olduğunu bildirmektedir.

Ecel konusunda Destan'daki görüşleri incelediğinde, ilk olarak ecelin Allah'ın emri olduğuna olan inancı ve herkesin eceli ile öleceği belirtildiği görülmektedir. Bununla beraber, ecelden kaçma veya kurtulma gibi çarenin olmadığına, eceli geldiğinde bütün canlının bu dünyadan bir daha dönmek suretiyle göç edeceğini, Allah istemedikçe ecelin gelmeyeceğini ve ecel gelmedikçe hiç kimsenin ölmeyeceğine olan inancın da mevcut olduğu ortaya konulmaktadır. Allah'ın emriyle ecel geldiğinde ise bedenden ruhu Azrail (ölüm meleği) tarafından alınacağına ve sadece insanlarda değil bütün canlılarda ecelin olduğuna, herkes bu dünyada bir kere öleceğine inanıldığı da burada belirtilmelidir. Destan'da şehit olarak gazada ölenlerin direk cennete gireceklerine inanıldığını ve "ecelden önce öldüm" gibi deyimini olduğu, bu deyim çok pişman olunacak iş yaptıktan sonra kullanıldığı kaydedilmektedir.

3.2. KIYAMET

Ahret hayatının birinci aşaması olarak bilinen kıyametin kopmasıdır. Kalmak, dikilip ayakta durmak anlamına gelen kıyamet kelimesinin ıstılahtaki manasını "dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma" yahut "bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması" olarak tanımlamışlardır.⁵⁸² Bu kozmik değişik-

⁵⁸¹ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 1034, bk. III/1100,

⁵⁸² Bekir Topaloğlu, "Kıyamet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 516.

liğin vuku bulmasından önce olan ve bu bozulmanın yakın zamanda olacağından haber veren olaylara da “kıyamet alametleri”⁵⁸³ denmiştir.

Kur’an’a kıyametin alametlerinden bahsedilmez. Ama kıyametin mutlaka gerçekleşeceğinden, buna hiç olmaması gerektiğinden, kıyametin kopması ancak Allah’ın iradesinde olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁸⁴

Manas Destanı’nda kıyametin bir gün mutlaka olacağına inanıldığı bir gerçektir. Kıyamet kelimesi çok yerde başka amaçta kullanılsa da bir gün kıyametin kopacağına ve kıyamet gününün zor olduğuna inanıldığı görülmektedir.

...

*“Nankörler yapar hiyanet,
Sonuçta yalan söz değil
Sonunda olacak kıyamet.”⁵⁸⁵*

...

Kıyamete olan inancı Destan’daki meleklerin kıyamete kadar Allah’ın emrinde olacakları görüşünden, insanların “kıyametlik dost” olarak yakın dost edinmelerinden de fark edebiliriz. Bununla beraber Destan’da kıyametin zor bir gün olduğuna dair şu mısralarda bilgi verilmektedir:

***“Kıyamet günü zor – diye,**
O günde de kalmayın
Kıymetli canını kaygıyla yiyip,
Cehennemın ateşi zor – diye,
O azaptan kendini kurtar – diye
Bir Hüda’ya inan – diye,
Gök ve yerin sahibi
Allah olur tek – dedi”⁵⁸⁶*

...

Bu mısralardan kıyametin zorluğu ve cehennemden kurtulmak için Allah’a inanmanın şart olduğu da görülebilir. Destan’ın genelinde kıyamet gününün zorluğundan bahsederken o zorluktan kurtulmanın Allah’a ve İslam’a inanmakla olacağından söz edilmektedir.

⁵⁸³ Yusuf Şevki Yavuz, “Kıyamet Alametleri” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 522.

⁵⁸⁴ Mumin 40/59; Hacc 22/7; Zuhuruf 43/85.

⁵⁸⁵ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 637.

⁵⁸⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 398, bk. I/ 400, 442, 570, 843, 930, 1001.

Kur'an'da kıyamet gününün dehşetinden göğün yarıp aşağıya düşeceğinden ve kızaran yağ gibi yanacağından, gökyüzünde duman tabakası oluşacağından, bahsetmektedir.⁵⁸⁷ Yani İslam inancına göre de kıyametin kopması çok şiddetli ve çetindir.

Destan'da kıyamete kadar hiç kimsenin diri kalmayacağına sonra da ölen kişilerin kıyamet gününde yeniden dirileceğine de inanılmaktadır. Her kezin dirilip bir yere toplanacağını ve hesap vereceğini şu şekilde beyan etmektedir:

...

“Halkın hepsi, öleceksiniz

Kalmandan diri biriniz,

Kıyamet gününde

Dikilip birinizi kalmandan,

Asır asır nice can

Kaynaşıp yeniden dirilecek.

Terazi mizan kurulur,

Beline kadar çıkıp topraktan,

Bende yerden çekilir.

Gam içinde için için ağlayıp,

Zamanın o vakit kavrulur.

Yer kızarır kor olup,

Damağına damlamaya

Bir damla su yok olup,

Sıcak dökülür tepene

Mızrak boyu yükselip.

Beyninizle birlikte kaynar kanınız,

Çok zorlanır canınız.”⁵⁸⁸

...

Bu mısralarda kıyametteki zorluklardan yerin sıcaklaşıp kor olacağından ve su bulunamayacağından, güneşin de mızrak boyu yükseleceğinden bahsedilmektedir. Destan'da Manas ve yanındaki Türk boyları fethettiği topraklardaki halkı İslam'a çağırırken kıyametten ve bu zorluklardan da bahsederek onların Allah'a inanması gerektiğini hatırlatmaktadırlar.

⁵⁸⁷ Duhan 44/10-11; Hakka 69/16; Rahman 55/37.

⁵⁸⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 908.

Kıyametin zor ve korkunç bir şekilde olacağına olan inanç Destan’da bazı kötü ve üzücü durumların kıyametin kopmasına benzetildiğinden de fark edilebilir. Bununla beraber, bazı yerlerde kıyamet kelimesi düşmanları korkutma amaçlı “Kıyametinizi buldunuz” veya “Kıyametini dileyip geldin”⁵⁸⁹ gibisinden kullanılsa bazen de bahadırların düşmanları ile olan savaşlardaki kahramanlıklarını “Kıyamet gibi yaptı”⁵⁹⁰ diye ona benzettikleri de görülmektedir.

3.3. BA’S VE MAHŞER

Ahiret hayatının en önemli aşamalarından biri de öldükten sonra geri dirilmektir. Kıyametin kopmasından sonra İsrâfil Sûr’a ikinci defa üföecek ve bütün canlılar diriltilecektir. İslam inancına göre bu yeniden dirilmede ruhla beraber beden de diriltilecektir.⁵⁹¹ Buna delil olarak ayetleri inkar edenlerin cehennemde ateşe atılacağını, derileri yanarak hiç bir acıyı duymaz hale geldiğinde de o derileri değiştireceğini bildiren ayeti⁵⁹² gösterebiliriz.

İnsanların ahirette yeniden dirileceği ile ilgili Kur’an’da: “(O gün) Sûr’a üflenecek, ardından Allah’ın diledikleri dışında göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra Sûr’a yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacak.”⁵⁹³

Destan’da ahiret konularından bahsedildikten sonra dirilme konusu ile ilgili de görüşler mevcuttur. Kıyamet gününde bütün canlıların öleceğine ve sonra insanların dirilip hesap vereceğine inanılmaktadır. Bu konuda ilk önce şu ifade verilmelidir:

...

“Halkın hepsi, öleceksiniz

Kalmadan diri biriniz,

Kıyamet gününde

Dikilip birinizi kalmadan,

Asır asır nice can

***Kaynaşıp yeniden dirilecek*”⁵⁹⁴**

...

⁵⁸⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 805

⁵⁹⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 758

⁵⁹¹ Khavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 330.

⁵⁹² Nisa 4/56.

⁵⁹³ Zümer 39/68.

⁵⁹⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 908

Bu mısralarda görüldüğü gibi ilk önce bütün insanların öleceği sonra da kıyamet gününde biri de kalmadan yeniden diriltileceği bahsedilmektedir. Bununla beraber Destan'da bu dünyanın ahiret için hazırlık yapma yeri olduğuna olan inanç da kıyamette insanların yeniden diriltileceğinin işaretidir. Çünkü Destan'da ahirette rahatlık bulmak için bu dünyada İslam'ın yolundan gitmek gerektiğine inanılmaktadır.⁵⁹⁵

Destan'da öldükten sonra dirilmeye beraber bütün insanların mahşerde toplanacağına ve Allah'ın iki tarafa cennet ile cehennemi kuracağına sonra da orada bütün insanlar hesaba çekileceğine de inanılmaktadır.

Sözlükte toplamak, bir araya getirmek anlamlarına gelen haşr, Allah'ın insanları hesaba çekmek için ikinci dirilişten sonra bir araya toplamasıdır.⁵⁹⁶ Kur'an'da, “*Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Şüphesiz Allah vâdinden dönmez.*”⁵⁹⁷

Mahşer konusunda Destan'da Aykoco'nun halka anlattığı bilgiler şöyle ifade edilmektedir:

...
 “Şeriat yolu geniş –dedi,
 Cehennemın yolu dar – dedi,
 Kâfirin dini hor – dedi,
 Yarınki gün **toplanma**,
Mahşer günü var – dedi,
 Bütün halkım beni dinleyin”⁵⁹⁸

Burada mahşer'in bir toplanma yeri olduğunu da söylemektedir. Bütün insanların mahşerde toplandıktan sonra hesaba çekileceği ve bu hesabın kolay olmayacağı ile ilgili ise Destan'da şöyle geçmektedir:

...
 “Belaya saldı dilimiz.
Mahşer günü hesap zordur – der,
 Kendi iradem ile yazmadım,
 Egem Teâlâ'm kendin bil.”⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 931

⁵⁹⁶ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam İtikadı ve Kelama Giriş*, 334.

⁵⁹⁷ Al-i İmran 3/9.

⁵⁹⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 397, bk. I/402,

...

Bununla beraber Allah'ın insanları mahşere toplayıp hesaba çekerek şu soruları soracağını da beyan etmektedir:

...

*“Mahşeri topladığında,
Perverdiğer bir özü
Kullarından sorarsa:
“Hani takva, **ibadet?**
Halkına ettin hıyanet,
İşte bu gün kuruldu
Hesap verecek kıyamet.”⁶⁰⁰*

...

Mahşere olan inanç Destan'daki halkın günlük konuşmalarından da farkedilebilir. Çünkü Destan'da bazı durumlarda mahşerde de şahitlik edeceğine dair yemin ettikleri,⁶⁰¹ ölmek üzere olan kişilerle mahşerde görüşmeleri üzerine vedalaştıkları⁶⁰² ve mahşerin azabından ve sorgusunun zorluğundan kurtarması için Yaradan'a dua ettikleri⁶⁰³ beyan edilmektedir.

Son olarak mahşerde Peygamberimiz Hz. Muhammed'in de Müslümanların yanında olup onlara önderlik edeceğine de inanılmaktadır. Bu konuda Destan'ın birinci cildinde şöyle ifade geçmektedir:

...

*“İyilik edip mahşerde
Öncülük edecek olan pirimiz
Hak peygamber Mustapa
Onu yavrum, öğreniniz!”⁶⁰⁴*

...

Mahşer konusuyla ilgili Destan'da mahşere inanıldığını, mahşerde insanların yeniden diriltilip bir yerde toplanacağını ve hesaba çekileceğini, oradan cennete girmenin

⁵⁹⁹ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 506

⁶⁰⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1005

⁶⁰¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 1216

⁶⁰² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 1257

⁶⁰³ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 374

⁶⁰⁴ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 224

ilk şartı ise İslam'ı kabul etme olduğunu, mahşerde Muhammed peygamberin de Müslüman ümmetinin yanında önderlik edeceğini gördük.

3.4. MİZAN

Sözlükte terazi anlamına gelen, terim olarak “Ahiretin hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, iman ve amellerinin değerlendirilmesini sağlayan şey⁶⁰⁵ olarak bilinen mizan, Kur'an'da “Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, İşte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, Onu kucaklayacak olan haviyedir”⁶⁰⁶ denilerek bildirilmektedir.

Vezn (vezin) kavramı Kur'an-ı Kerim'de yirmi dört yerde geçmektedir. Bunların bir kısmında Allah'ın kâinatı yaratıp yönetmesindeki ölçü ve ahenge temas edilmekte, on kadar ayette insanların ölçü ve tartılarda, ayrıca hak ve hukukla ilgili davranışlarında dürüst ve âdil davranmalarına vurgu yapılmaktadır. Bir ayette ahirette veznin mutlaka gerçekleşeceği⁶⁰⁷ diğer bir ayette de kıyamet gününde âdil terazilerin kurulacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı⁶⁰⁸ bildirilmektedir.⁶⁰⁹

Ehl-i Sünnet itikadında ise mîzan haktır. Çünkü Kur'an'da: “O gün tartı/mizan haktır. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶¹⁰ buyrulmuştur. Mizan amellerin miktarının tespitine yarayan araçtır. İnsan akli onun keyfiyetini idrak edemez.⁶¹¹ Ama bu mizanın nasıl kurulacağı ve ne şekilde amelleri tartacağı konusunda farklı görüşlerin olması ile beraber çoğunluğa göre insan akli onun keyfiyetini tam olarak kavrayamaz.

Destanda Mizan ile ilgili fazla ifade geçmese de kıyamette insanlar için mizan terazisinin kurulacağına inanılıyor.⁶¹² Bu konuda Destan'da şu şekilde beyan edilmektedir:

...

“Terazi mizan kurulur,

⁶⁰⁵ Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *İslam'da İman Esasları*, 452.

⁶⁰⁶ Kari'a 101/6-9.

⁶⁰⁷ A'râf 7/8.

⁶⁰⁸ Enbiyâ 21/47.

⁶⁰⁹ Süleyman TOPRAK, “Mîzan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 212

⁶¹⁰ A'raf 7/8.

⁶¹¹ Taftazânî, *Şerhu'l Akaidi Nesefî*, 71.

⁶¹² Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1006.

*Beline kadar çıkıp topraktan,
 Bende yerden çekilir.
 Gam içinde için için ağlayıp,
 Zamanın o vakit kavrulur.
 Yer kızarır kor olup,
 Damağına damlamaya
 Bir damla su yok olup,
 Sıcak dökülür tepene
 Mızrak boyu yükselip.* ⁶¹³

...

Kıyamette olacak olaylardan bahsederken mizanın da kurulacağından söz edilmektedir. Bununla beraber Destan'da mizanın önünde de hesap verileceğinden söz edilir:

...

*“Cennetten gelen insaf var,
 Şimdiki yediğiniz aşınız için
 Mizan terazisi önünde
 Vereceğiniz hesap var.”* ⁶¹⁴

...

Bu dizelerde insafın olması gerektiğini ve insafın iyiliğe götüreceğini, insafın cennetten geldiğine işaret ederek bildirmektedir. Bunun yanında mizan terazisinin önünde her şeyden hesaba çekileceğini yenilen yemekten misal vererek anlatmaktadır.

Destan'da Manas ve yanındaki Türk boylarının fethettiği topraklarda İslam'ı anlatırken İslam'daki temel unsurlardan veya asıl prensiplerden bahsederken ahiretten de söz ettiğini, ahiretin içinde ise cennet ve cehennem yanında mizanın da mutlaka söyleyerek bilgi verdiği görülmektedir. Bu bilgilerden de Destan'da mizan konusunun çok önemli olduğu söylenebilir. Destan'ın başka yerlerinde geçen mizan ile ilgili görüşlerde ise sadece terazi gününün büyüklüğünden ve o gün gerçek Müslümanların sevinip, kâfirlerin ise pişman olacağından bahsedilmektedir. ⁶¹⁵ Bununla birlikte bazı yerlerde mi-

⁶¹³Sagımbay, *Manas Destanı I*, 908.

⁶¹⁴Sagımbay, *Manas Destanı I*, 930.

⁶¹⁵Sagımbay, *Manas Destanı III*, 974.

zan gününün büyüklüğünden ötürü bazı günleri o güne benzetme olayları da kaydedilmektedir.⁶¹⁶

Bununla beraber Destan'da mizan gününün öneminden de bir kaç yerde bahsedilmektedir.

Genel olarak baktığımızda Destan'daki mîzan konusuyla ilgili görüşlerde islam itikadına aykırı olan bir şey yoktur. Destan'daki mizan konusundaki görüşler daha da Ehl-i Sünnet görüşlerine yakın olduğu söylenebilir.

3.4.1. Hesap

Kelam ilminde Ahirette amel defterleri dağıtıldıktan sonra herkesin hesaba çekileceği bildirilmektedir.⁶¹⁷ Ahiretin hesap aşaması her şeyi belirleyecek en önemli aşama olduğu da söylenebilir.

Kur'an'da: “(Bir gün) sizden hesap soracağız, siz ey günah yüklü çift!”⁶¹⁸ buyrulur hesap gününün mutlaka olacağından haber verilmektedir.

Ehl-i Sünnette de sorgu süal haktır. Nitekim Kur'an'da: “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim zerre kadar kötülük işlemişse onu (karşılığını) görür”⁶¹⁹ buyrulmaktadır. Bununla beraber Hz. Peygamberimiz bu konuda şöyle buyrulur: “Cenab-ı Allah mümin kulu hazret-i kudsiyelerine yaklaştırır. Onu hıfzu emanına alarak insanlardan gizler ve kendisine işlediğin falan günahı, filan günahı biliyormusun, der. O da mahcubiyetle evet, ya rabbi biliyorum, der. Böylece Rabbi ona bütün günahlarını itiraf ettirir. Sonunda mümin kul helak olacağını zanneder. Sonra Allah ona, bu günahlarını dünyada örttüm. Bugün de onları affediyorum, der. Böylece kitabı kendisine sağ tarafından verilir. Kâfir ve münaflıklara gelince onlara bütün insanların huzurunda seslenilerek bunlar reblerini yalanladılar, lanet zalimlerin üzerine olsun denir.”⁶²⁰

Destan'da kıyamet günü insanların sorguya çekileceğine inanılıyor. Bu konuda destandaki karakterlerin günlük konuşmalarından kıyamette her şeyden hesaba çekileceğine olan inancı çıkartabiliriz. Destan'da mahşerde insanların sorguya çekileceğini şu şekilde açıklamaktadır:

...

⁶¹⁶ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 981.

⁶¹⁷ Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, 449.

⁶¹⁸ Rahman 55/31.

⁶¹⁹ Zilzâl 99/7-8

⁶²⁰ Buhari 2441; Müslim 52/2768

“Mahşeri topladığında,
 Perverdiğer bir özü
 Kullarından sorarsa:
 “Hani takva, ibadet?
 Halkına ettin hıyanet,
İşte bu gün kuruldu
Hesap verecek kıyamet.”⁶²¹

...

Bu mısralarda da görüldüğü gibi kıyamette Allah’ın hesap sormak için insanları bir araya toplayacağına inanıldığı bildirilmektedir. Bunun yanında Destan’da mutlaka hesap olduğundan ve gazaya çıkarak şehit olanların sorgusunun hafif olacağını ve cennete gireceklerini söylemektedir:

...

“**Hesaba çekmeden bırakmaz bir gün**
 Günah ile sevabını,
 Gaza için canına kıy
Sorgu sualin hafif olması için.
Şehit olursan dünyada,
 Allah’la konuşurken
Zorlanmazsın sorguda.
 Cennete doğru uçacaksın”⁶²²

...

Burada Allah’ın bir gün mutlaka bütün amellerinden hesaba çekeceğinden ve o hesap günü sorgunun hafif olması için gazaya çıkıp din ve vatan için savaşmak gerektiğinden bahsedilmektedir. Son satırlarda ise eğer şehit olarak bu dünyadan göç edersen, sorgun çok hafif olup cennete gireceğine de vurgu yapılmaktadır.

Destan’da bazı durumlarda kıyametteki hesap günü kefil olmak üzere yemin edildiğini de görmekteyiz. Bu görüş Destan’ın üçüncü cildinde şu şekilde geçmektedir:

...

“**Konuşup duruyorsun**
Manas’ı sağ – deyip!

⁶²¹Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1005

⁶²²Sagımbay, *Manas Destanı I*, 677

Sağ kalsa bu yoldan

Ben ona kefilim

Sorgu gününde”⁶²³

...

Bu ifadelerden yola çıkarak biz genel olarak Destan’da kıyametteki hesap konusunda Ehl-i Sünnet görüşlerine aykırı olmayan bir görüş şeklini izlediği farkedilmektedir. Bununla beraber Destan’da Kevser havuzu ve Sırat ile ilgili hiç bir anlatım bulunmamaktadır..

3.5. CENNET VE CEHENNEM

Manas Destanı’nda cennet ve cehennem konusu ile ilgili ifadeler de mevcuttur. Destan’da bu dünyaya gönderilen Adem ile Havva’nın soyundan gelen insanoğlu, dünyada yaptıkları bütün iyi veya kötü amellerden dolayı kıyamette hesaba çekileceğine olan inanç anlatılmıştır. Bu hesabın sonucu olarak Allah’ın iyileri cennete kötülerini de cehenneme koyacağına inanılmaktadır.

Destan’daki görüşe göre Cennet, bu dünyada benzeri olmayan, “*Cennetin güzelliği, Burada olan hepsi Binden biri olamaz*”⁶²⁴ ilk insan Âdem ile Havva’nın kaldığı yerdir. Destan’da, Cennetin kokusu, oradaki hayat, oraya giren insanların orada ebedî kalışı hatta nurdan yaratılmış kızların olduğu bile anlatılmaktadır. Allah ilk insan Âdem ile Havva’yı yarattığında oraya koyduğunu ve şeytanın hilesi ile Âdem ile Havva’nın yeryüzüne indirildiğini⁶²⁵ yukarıdaki konularda geniş bir şekilde anlatılmıştı. Bunun dışında Destan’da Hz. İdris’in şimdi diri olarak cennette olduğu⁶²⁶ da belirtilmiştir.

Manas Destanı’nda cehennemin ateşten olduğuna, bütün Allah’a inanmayan ve İslam’ı kabul etmeyenlerin ahirette oralı olduğuna, cehennemin azabının çok kötü olduğuna inanılmaktadır. Bu konuda da destanda çok yerde ifadeler geçmektedir. Destan’ın bazı yerlerinde de cennet ile cehennem beraber anlatılmıştır.

⁶²³ Sagımbay, *Manas Destanı III*, 527; bk. 1095.

⁶²⁴ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 409.

⁶²⁵ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 157.

⁶²⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1009.

3.5.1. Cennet

Cennet, Arapça kökenli kelime olup, “cenne” fiilinden türemiş bir isimdir. Cenne, örttü, gizledi⁶²⁷ gözle görülmeyecek kadar üzerini kapattı⁶²⁸ anlamına gelir.

Cennetin şer’i anlamına gelince, hiç göz görmediği, kulak duymadığı ve beşerin aklına gelmeyen lezzet, sevinç ve mutluluktan oluşan ahirette nimet yurdu demektir⁶²⁹. Ragib İsfahani’ye göre cennetin bu adı almasının nedeni, ya aralarındaki büyük farka rağmen yeryüzündeki bahçeye benzetilmesi ya da nimetlerinin bizden gizlenmesidir.⁶³⁰ Cennet, Kur’an’da en çok zikredilen kavramlarından biridir. Sadece (ج) ile müfred olarak elli bir defa zikredilmemiştir.⁶³¹ Şüphesiz ki bu sözcüğün tekrarlanması İslam’da önemli bir yer aldığından dolayıdır.

Ragib El-İsfahani, cennet isminin çoğul olarak kullanılmasının İbn Abbas’tan rivayet edilen ‘cennetler yedi çeşittir; Firdevs Cenneti, Adn Cenneti, Na’im Cenneti, Me’va Cenneti, Daru’s Selam, illiyyun’ hadisine dayanarak Cennetin bu çeşitlerin kastedildiğini ifade etmektedir⁶³² Bu sınıflamayı sahih kaynaklarından bulamadıklarını belirten Ömer Kara, Kur’an ve Sünnete dayanmış olsaydık dört çeşitli cennet bulabiliriz, diğerleri ise cennet isimleridir diye ifade etmiştir. Bu dört çeşit: Firdevs, Adn, Na’im ve Me’va’dır.⁶³³

Kur’an’da Cennet ehline rızıklanacak çok nimetlerden bahsedilmiştir. Fakat Bu nimetleri anlatan isim ve nesneler bilenen şeyler olmasına rağmen cennet nimetlerini tamamen temsil etmesi mümkün değildir. Çünkü cennetteki servet, rızık ve nimet dediği zaman bildiğimiz dünyadakilerden çok farklıdır. İbn Abbas, “*Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!*” diyecekler⁶³⁴ ayetine şöyle ifade etmiştir: “öyle diyorlar çünkü cennetteki meyvelerin ve rızıkların rengi dünyadakilerini andıracağını, ancak onu yiyecekler de tadının farklı olduğunu göreceklerdir.” İkrime der ki: “Dünya meyvelerini andırmakta birlikte onlardan farklıdırlar. İbn Abbas şunu da söylemiştir; onlar bu sözlerini hayret ifade etmek üzere söyleyeceklerdir. Zaten cennette bulunan şeylerden dün-

⁶²⁷ İbn Manzur, Ebul Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, “Cennet”, *Lisanu’l Arap*, (Beyrut: Daru Sadır, 1990), 13: 94.

⁶²⁸ İsfahani, *Müfredat fi Garib ’l-Kur’an*, trc. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 95.

⁶²⁹ İbn Kayyim, Hadi’l-Ervah ila Biladi’l-Efrah, thk. Muhyiddin Müstû (Beyrut: 1411/1991).

⁶³⁰ İsfahani, *Müfredat fi Garib ’l-Kur’an*, 42.

⁶³¹ Nasir Abdul Hakim, *Sifatu-l Cennet fi-Kur’an*, (Medine: 2006), 48.

⁶³² İsfahani, *Müfredat fi Garib ’l-Kur’an*, 242.

⁶³³ Ömer Kara, *Kuran’da Metafizik Alem; Cennet*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 117.

⁶³⁴ Bakara 2/25

yada isimleri dışında bir şey yoktur”⁶³⁵ Allah Teâlâ bu nimetler eşsizliği ve hayal edilmeyeceklerini de şöyle belirtmektedir: “*Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.*”⁶³⁶

İlk olarak Destan’da cennet ve cehennem ile ilgili Allah tarafından gönderilen Kur’an’da bilgi verildiğine inanılmaktadır. Bu konuda Destan’daki karakterlerden olan Ürbü’nün şu şekilde konuştuğu kaydedilmektedir:

Cennet, cehennem olduğunu,

Kur’an kitabı burda var,

Tam söyletip göndermiş

*Hüda’nın söylediği yarlığını*⁶³⁷

Bu mısraların devamında ise mahşer, terazi mizan, peygamber ve ölüm hakkında da söz etmektedir Ürbü.⁶³⁸ Manas Destanı’nda cennetin güzelliğini ve içeriğini şu şekilde anlatmaktadır:

...

*“Toprağı gül kokulu, suyu bal,
Cennetin nasıl olduğunu dinleyin,*

Gevher olur göz alıcı

Cennete çıkmış kavak, söğüt.

Dinleseniz güzelliği şu – diye,

Nurdan olur kuşu – diye,

Kıymetli taş, yakut sarayı,

Buna kolay giremez

Müslümanların çoğu.

İçtiği şerbet çayıdır,

Giydiği külah ipektendir,

Oraya gidecek kim diyorsan,

Kim olduğunu bilmiyorsan,

Şehitlerin mekânıdır.

Yemişi nurdan bitmiş,

Şehitler için yetişmiş,

⁶³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Cami’ li Ahkami’l Kuran*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki, Muhammed Rıdvan, (Beyrut: er-Risale, 2006), 361.

⁶³⁶ Secde 32/17.

⁶³⁷ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1006

⁶³⁸ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1007

*Akarsuyu şerbetten,
Su dibinde kumları
İnci, mercan, sedeften.
O cennetin yemişinin
Bu dünyada baksan tadına
Ölmeden bin yıl yaşasan
Bozulmaz idi kalıbın
Bin yıl dolaşsan yemeksiz
Acıkmaz idi karnın.*”⁶³⁹

...

Bu mısralarda Abunasır adlı ermiş yiğitleri savaştan önce canlandırmak için şehit olup o dünyaya göç edenlerin yeri cennet olduğunu, cennetin ise söz yetmeyen güzelliğini bu şekilde anlatmaktadır. Abunasır cennetin kendisinin cevherden, toprağının gül koktuğunu suyunun ise bal gibi olduğunu, kuşlarının da nurdan oluştuğunu, saraylarının ise yakut taşlardan oluşup, orada şerbetlerin güzellerini içilip, en güzel kumaşlardan olan elbiseleri giyileceğini, eğer oradaki yiyeceklerin tadına bu dünyada bakacak olursan ölmeden bin yıl yaşayacağını söylemektedir. Bu mısralarda görüldüğü gibi cenneti bu dünyadaki en güzel şeylerle anlatarak, ama oraya girmenin kolay olmadığını da belirtmektedir. Dizelerin devamında ise bunları duyduktan sonra Manas’ın askerlerinin cesaretlendiğini İslam için her şeye hazır olduklarını da söylemektedir.

Destan’da cennet’in sayısı ile ilgili Allah’ın sekiz cennet yarattığına inanılmaktadır. Bunula beraber cennet genelde şehitlerin yeri olarak da geçmektedir. Bu görüş ise Destan’da şöyle ifade edilmiştir:

...

*“Yer yüzünün üzerine
Her türlü canlı dağılmış,
Şehitlerin yeri – diye,
Sekiz cennet yaratılmış.”*⁶⁴⁰

...

Destan’da cennetin güzelliğinden bahsederken ne kadar anlatılsa da cennetin güzelliğine akıl erişemediğini de kaydetmektedir:

⁶³⁹Sagımbay, *Manas Destanı II*, 124.

⁶⁴⁰Sagımbay, *Manas Destanı II*, 166

...

“Cennet denen iyi yer,
 Dört ayrı suyunun
 Biri bal, biri yağ,
 Git oğlum, güzel yer.
 Cozin köcür şarabını
 Düşünüp oğlum bak,
 Nasip ederse Kudret,
 Verecek bize büyük görev,
 İçeceksin, tadacaksın,
 Bir lokma yemek için
 En az beş sene
 Kendini bilmeyip yatacaksın.
 Akıl gidip az olup,
 Az dediğimde altı yıl
 Kendini kaybedeceksin sarhoş olup.
 Arkların birinde süt olacak,
 İstedığının tamamı
 Eksiği yok, hepsi olacak.
 Zümrüt, inci, cevherden,
 Oraya giren insan
 Çok memnun kalacak.
 Lal, yakut taşları,
 Yaşlanmak onda yok,
 Yirmi beşte gençler.
 Zümrüt, cevher ağacı,
 Nurdan meyveleri var.
 Zer ü zeber, inciden,
 İnsan aklı ermez
 Onların değerini söylemeye,
 Cennetin yansımasını görürsen

Üzüntü ne unutursun. ⁶⁴¹

...

Bu dizelerde de cennetin içindeki güzelliklerden içecek ve yiyeceklerden bahsedilirken “Cozin köçür” denen şaraptan da söz edilmektedir. Günümüzde “cozinha kosher” “koşer mutfacı” veya helal mutfak olarak Yahûdilikte kullanılmaktadır. “Kosher” kelimesi bazı görüşlere göre aramîce “helal” demektir. Belki bu kelimenin Destan’da şarap için kullanılması ise cennetteki şarabın helal olduğunu bildirmektedir.

Cennet ile ilgili Âdem ile Havva’nın yaratılıp cennete koyulduğu, sonra şeytana uyup hata yaparak yeryüzüne indirildiği olayda da geçmektedir. Bu konu ikinci bölümde ele alındığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Bunun dışında Destan’da cennette nurdan yaratılan kızların olduğundan da söz edilmektedir. Bu ifadelere göre cennete giren erkeklere onlardan yetmiş ikisi hizmet edeceği kaydedilmektedir. Bu bilgi şu şekilde verilmiştir:

...

“Ölümü bulsan Kıtay’dan

Şehit oluverirsin,

Yetmiş iki nur kızını

Tek kendi başına alırsın.

Şu kızın birisi,

Yalan dünya yüzüne

Gelip göze görünse,

Âdem oğlunun hepsi

Aklından vazgeçersin.” ⁶⁴²

...

Destan’da cennette at yerine insanların bineceği kanatlı “Burak” adlı atın olduğundan da bahsedilmektedir.

...

“At yerine bindiği

Altı kanatlı Burak,

Atığın ok o attan

Daha hızlı olur mu?” ⁶⁴³

⁶⁴¹ Sagımbay, *Manas Destanı II*, 408.

⁶⁴² Sagımbay, *Manas Destanı II*, 124, bk. I/226, 677, 678, II/409, III/ 947, 1334,

...

Cennet ile ilgili değineceğimiz son husus, Destan’da sabır, insaf, hayâ ve akıl olarak dört özelliğin cennetten alınıp insana verildiğine ve bu özelliklerin de insanı cennete götüreceğine inanılmaktadır. Bununla ilgili Destan’ın bir kaç yerinde söz edilmektedir.

...

“**Akıl** denilen biri var,
 Anlayıp bunu da bil,
 Hüda olduğunu öğreysinler – diye,
 Sizler ile bizleri
 Yalan dünyaya gönderdi.
 Hakkın bilip birliğini
 İman edip çevirir,
 O cennetin ailesinden.
 Cennetten gelen **sabır** var,
 O sabra uymazsan,
 Emanet cana zarar var.
 Cennetten gelen **insaf** var,
 Yaptığın bütün işlerin
 Vereceğin hesabı var,
 Ferişteden gazap var,
 Şayet kötü iş yaparsan
 Emanet cana azap var.
 Cennetten gelen **hayâ** var,
 Yüzünü kızartır,
 Kulluğun alameti,
 İki kere dönüp yalanın
 Yoktur gelmesi.
 Utanırsın, gidersin,
 Hayâ yolunu iyi tutarsan
 Hürmetli işe ulaşırsın,
 Gaiptan gelen gayret var,

⁶⁴³ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 504

*Tam sana göre bir yar.
Cennet ile cehennemin
Ortasından bitivermiş,
Senin gibi insanlar
Kendilerince beklemiş,
Kötülüğü yapsan da
Olur demiş, dayanmış.
İyiliği yapsan da
Hata demeden, evet der.
Hepsinin yol göstereni
Cennetten gelen akıl der.”⁶⁴⁴*

...

Başta da dediğimiz gibi Manas Destanı’nın Sagımbay Orozbakoğlu’nun versiyonu diğerlerinden farklı ve özel olarak bir ermişin nasihatlerini kapsayan eser gibidir. Çünkü Destan’da yukarıda söz ettiğimiz dört özellikten bir kaç yerde bahsederek bunların cennetten alınıp insana verildiğini eğer insan bu dünyada bunları dinleyip bunların yolundan giderse o dünyada pişman olmayacağını çok güzel örnekler ile göstermiştir.

Destan’da cennete inanıldığını, cennet Allah tarafından yaratılan ve kıyamette Allah’a inanıp İslam yolundan gidenlerin koyulacağı bir yer olduğunu, cennetin sayısının ise sekiz olduğunu, içindeki güzelliğe de bu dünyada insanın akıllı ermeyeceği kadar güzel olduğunu, orada nurdan yaratılan kızların olduğuna inanıldığını, binek olarak altı kanatlı atların olduğuna da inanıldığı görülmektedir.

3.5.2. Cehennem

İslam literatüründe Kur’an-ı Kerîm’in yetmiş yedi ayetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekları yer olarak tasvir edilir. Nitekim söz konusu ayetlerin birçoğunda cehennem “mesvâ, me’vâ” (mekân) kelimeleri veya “azabu cehennem, nârü cehennem” terkipleriyle kullanılmıştır. Kur’an’da, kötülerin âhiret hayatında cezalandırılacakları yeri ifade eden başka kavramlar da mevcuttur. Halîmî’nin kanaatine göre bu kelime veya terkipler bütünüyle cehennemin adı olmayıp amellerine göre cehennemliklere azap edilecek tabakaları veya azap çeşitlerini gösterir. Meselâ “cehennem

⁶⁴⁴Sagımbay, *Manas Destanı I*, 404, bk. 725, 929, II/835, 837

ateşi” anlamında geçen nâr kelimesi, cehennem azabının çeşitli şekillerinden sadece yakıcı olanını ifade eder. Lezâ, saîr, hutame gibi diğer kelimeler de nârın yakıcılığını tasvir etmektedir. Cehennem kelimesinin geçtiği yetmiş yedi ayetin elli biri Mekî, yirmi altısı Medenî sûreler içinde yer alır.⁶⁴⁵

Ehl-i Sünnet inancına göre ise, Kur’an’da geçmiş zaman kalıbıyla geçen “*cehennem kafirler için hazırlandı*”⁶⁴⁶ ifadesinden yola çıkarak cehennemin şuanda yaratılmış olduğuna inanmaktadır. Cehennem hayatının sonsuza kadar süreceğine de “*...orada ebedî kalıcıdırlar*”⁶⁴⁷ ayetlerinden dolayı inanılmaktadır.

Ömer en-Neseî ise cennet ile cehennem’in hak olduğunu ve şuan yaratılmış olduğunu kaydetmektedir. Nefesî’ye göre bunların her ikisi de sonsuza kadar bâkidir, hiç bir zaman yok olmayacak, içindekiler de asla fânî olmayacaktır.⁶⁴⁸

Müslümanların çoğu cennet ve cehennemin halen mevcut olduğunu kabul ederken Cehmiye, Mutezile ve Haricilerden bir grupbunların kıyametin kopmasından sonra yaratılacağını ileri süremktedir. Bununla beraber cennet ve cehennem ehlinin burala kıyamet koptuktan sonra gireceği ve ahiret hayatında oralara iskan edileceği konusunda Müslüman alimleri arasında tartışma olmayıp fikir birliği bulunmaktadır.⁶⁴⁹

Manas Destanı’nda cehennem ile ilgili ifadeler de geçmektedir. Destan’da cennet ile cehennemin varlığına olan inanç sadece bir yerde şu şekilde verilmiştir:

...
 “Söz ustası Ürbü söz alır:
 “Duydunuz beni ahali
Cennet, cehennem olduğunu,
Kur’an kitabı burda var,
 Tam söyletip göndermiş
 Hüda’nın söylediği yarlığını⁶⁵⁰

Bu mısralarda görüldüğü gibi cennet ve cehennemin varlığının delili Kur’an olduğunu, Kur’an ise Allah tarafından gönderilen güvenilir bir kitap olduğunu söylemek-

⁶⁴⁵ Bekir TOPALOĞLU, “Cehennem” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 227-233

⁶⁴⁶ Bakara 2/24; Âl-i İmran 3/131.

⁶⁴⁷ Nisâ 4/169, Ahzâb 33/65.

⁶⁴⁸ Taftazani, *Şerhu’l Akaid*, 72.

⁶⁴⁹ Işık, Serdar, *Sistemantik Kelam II*, 227.

⁶⁵⁰ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 1005.

tedir. Destan’da cehennemin kötü olduğunu bir kaç yerde açıklamaktadır onlardan misal olarak şu dizelere bakalım:

...
*“Hakikati anlatmaktayım inanırsanız,
 Yüreğiniz ağzınıza gelip
 Ölürdünüz hepiniz
 Cehennemin hâlini görerseniz.
 Ayı güneşi gördünüz,
 Yaz gününün ısıcağına
 Zorlansanız bile alışkınsınız.
 Düşünmezsen yazıktır,
 Şeytanın işi yalan söylemektir,
 Cehennem ateşi bu ateşten
 On kat daha kızgındır!
 Bilsen ölüm yakındır,
 Cehennemin soğuğu bu soğuktan
 Yüz kat daha soğuktur”⁶⁵¹*
 ...

Destan’da cehennemin sayısı ile ilgili sadece bir yerde yedi olduğunu söylemektedir:

...
*“Allahu Teâlâ kudret
 Yedi cehennem yaratmış.
 Bir Yaratan Hüda’yı
 Bilmemeniz şaşırtıcıdır,
 Yanmakta olan bu ateşten
 O cehennemin ateşi
 Bin kat daha sıcaktır.”⁶⁵²*
 ...

Kur’an’da da cehennemin yedi kapısı olduğundan bahsedilmektedir: *“Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.”⁶⁵³* İslam literatüründe de

⁶⁵¹Sagımbay, Manas Destanı II, 269, bk. I/225, 398, 678, 687, 724, 726, 843, 908, 930, 1000, II/409, 411, 497, 808, 868, 906 c.3; 871, 1130

⁶⁵²Sagımbay, Manas Destanı II, 91.

genel anlamda cehennemi, oradaki azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek için çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Muhtemelen cehennemden yedi kapısının olduğunu ifade eden sebebiyle bunların yedisi önem kazanmıştır. Bunlar: 1. *Cehennem*, 2. *Cahîm*, 3. *Haviye*, 4. *Hutame*, 5. *Lezâ*, 6. *Saîr*, 7. *Sakar*.⁶⁵⁴

Cehennem konusu ile ilgili Destan'da cehennemdeki meleklerden ve oraya düşen insana azap vermek için görevlendirilen görevlilerden, zarar verici hayvanların da olduğundan da bahsedilmektedir. Bu bilgi şu şekilde kaydedilmiştir:

...
“Ahretin günü var
Kâfir ile Müslüman
Cehennemle cennete
Mahşer günü olur, – demiş,
Cehennem denen yerinin
Ateştenmiş kendisi.
Ateşten yılan, çıyan var,
Ateşten insan yapan var,
İnsan değil, melekler,
Azap verir her işe.
Başında bin kez uzunluğunda yılan var,
Başka azap eden var,
Deve gibi çıyan var,
Zavallı emanet canımız
*Orada nasıl rahat eder?”*⁶⁵⁵

Bu ifadelerin dışında yukarıda da belirtildiği gibi Destan'da cehennemden çıkarılıp insana verilen dört eksiklikten bahsedilir. Eğer bunlara uyulacak olursa şeytana uyulmuş olacağı kıyamette de bu dört şey insanı cehenneme götürebileceği belirtilmektedir. Bu dört şeyin de *nefis*, *öfke*, *kibir* ve *tembellik* olduğu kaydedilmektedir. Bu ifadelerden birinde şu şekilde geçmektedir:

⁶⁵³ Hicr 15/44.

⁶⁵⁴ Işık, Serdar, *Sistematik Kelam II*, 222.

⁶⁵⁵ Sağımbay, *Manas Destanı I*, 1000.

Cehennemden gelen dört yiğit
Hepsi senin mesuliyetinde.
Çok güvenme gücüne,
Hepsi girmiş içine.
*Ak sakalı **nefis** imiş,*
Her tarafa bakıcı imiş.
Her türlü kötü işi yapayım – diye,
Aklına getiriyormuş.
Yemek, içmek, doymak için,
Önüne ne geldiyse
Midene indirme.
*İkincisi **tembellik**,*
Sahibine taat kılmayıp,
Sabah akşam tembel.
*Üçüncüsü **öfke** imiş,*
Kol kırıp, kafa yarıp,
Birisinin kanın dökermiş.
*Dördüncüsü **tekebbür**,*
Kendi kendini beğenip,
Dünyada ben tekim der.”⁶⁵⁶

Bu satırların devamında ise bu dört şeye dikkat ederek yukarıda değindiğimiz cennetten gelen dört özellikten akıl ile adım atılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır

Destan’da, cehennemin olduğuna, onun ateşten yaratıldığına ve sayısının yedi olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, Allah’ın kıyamette iki tarafa cennet ile cehennemi kurup sonra bütün insanları sorguya çekeceği ondan sonra da ise şeytanın yolundan gidenleri cehenneme göndereceği kaydedilmektedir. Bununla beraber cehennemin ateşten yaratıldığına ve onun ateşinin dünyadaki ateşe göre on kat, kırk kat, yetmiş veya yüz kat daha sıcak olduğuna, oranın soğğunun da dünyadaki soğuktan yüz kat daha soğuk olduğuna inanılmaktadır. Cehennemde görevli meleklerin ve her türlü insana zarar verici hayvanların olduğuna, hatta insanlara azap vermek için Allah tarafından görevlendirilen meleklerin bile varlığına inanıldığı da ifade edilmektedir.

⁶⁵⁶ Sagımbay, *Manas Destanı I*, 714; 403. II/411, 833, 838, III/582.

SONUÇ

İlk olarak Manas Destanı'nın içeriğinin büyüklüğü kadar mânâ ve ifadelere sahip olduğu bir gerçektir. Çünkü Destan'ın halkın içinde ortaya çıkması ve zamanla büyüüp dünyadaki en uzun ve şiir halindeki destan olması bunun bir ispatıdır. Destan'ın mahiyetinin genişliği de içinde her yönden bilgiler barındırmasıdır.

Allah'ın akıl sahibi olarak yarattığı insanın hayatında inancın büyük ve önemli yeri olduğu için Manas Destanı'nda, medeniyet, kültür, sanat, yer ve suların ismi ile ilgili bilgiler olduğu gibi inançla ilgili de ifadeler geçmektedir. Destan'da geçen inanç konusundaki bilgiler varyantlara göre az veya çok olmasıyla değişse de sözlü halk edebiyatı olduğu için bütün varyantlarında inanç ve inançlar mevcuttur.

Çalışma konumuz olan Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakoğlu tarafından anlatılan varyantı İslam inancı ile ilgili en çok bilgi barındıran varyanttır. Çünkü bu varyantta İslam inancının temel konuları olan uluhiyyet, nübüvvet ve ahiret ile ilgili diğer varyantlarına göre pek çok bilgi verilmektedir. Destan'ın Sagımbay anlattığı varyantının bu özelliğe sahip olmasının birinci sebebi de Sagımbay'dan kaynaklanmaktadır. Çünkü Sagımbay küçüklüğünde bir kaç sene medreselerde okumuş, İslamî bilgisi olan birisidir.

Sagımbay Orozbakoğlu'nun Manas Destanı versiyonunda diğerlerinden farklı olarak sanki ermişin eseri gibi Destan'ın başkahramanı olan Manas ve halkının hepsini Müslüman gösterilerek onların başka yerlere İslam'ı yaydığını bütün savaş ve seferlerin asıl amacı kendi inançlarını yayma olduğu yansıtılmaktadır.

Destan'da Allah inancı, O'nun isim ve sıfatları, semavî kitaplar, melekler ve peygamberler, ahiret konularından ölüm ve ecel, hesap ve mahşer, cennet ve cehennem ile ilgili ifadeler geçmiş ve genel olarak İslam itikadına aykırı bir inanç şekli görülmemiştir. Başta da dediğimiz gibi varyantın bu özelliğe sahip olması sebebi destanı anlatan Sagımbay Orozbakoğlu'ndan da kaynaklandığı göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır.

Son olarak Manas Destanı ne olursa olsun sözlü edebiyat açısından büyük değere sahip olduğunu belirterek bu eserin belli bir din ve inanç sisteminin kutsal kitabı olmadığını da söyleyelim. Çünkü bu eserin içinde Türklerin İslam'ı kabul etmeden önceki görüş ve fikirleri olduğu gibi Müslüman olduktan sonraki görüşleri, inançları, dinî yaşamları da yansıtılmaktadır.



KAYNAKÇA

- Adam, Baki. "Tevrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Arpaguş, Hatice Kerpetin. "Kelime-i Tevhîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 214Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aşur, Mustafa. *Alemü'l Melaike Esraruhu ve Hafayahu*. Kahire: Mektebetü'l Kur'an, 1989.
- Aydın, Ali Arslan. *İslam İnançları ve Felsefesi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el- er-Rûmî el-Mısırî. *Şerhu Akideti Ehli's-Sünne*. Thk. Arif Aytekin. Kuveyt: Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı, 1989.
- Bağdadi Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1990.
- Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Esmâ ve's-Sıfat*. Thk. Abdullah b. Muhammed el-Heşâdî, 1 Cilt. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1993.
- Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, BÜİFD 2/2, (2015): 5.
- Cevdet Paşa, Ahmet. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*. İstanbul: Bedir Yayınevi 1966.
- Cevheri, İsmail b. Hammad. *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlm li'l Melayin, I-VI, 1990.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Ta'rifât*. Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1889.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el- el-Hanefî. *Kita-bü't-Tarîfât*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı. Beyrut: Dâru'n-Nefais, 2003.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el- el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât*. Thk: Adil Enver Hızır. Beyrut: Dârü'l Maarife, 2007.

Çelebi, İlyas. “Gayb âlemi ve Gaybi Varlıklar” *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafikler Yayınları, 2015.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Akaydın Kitabevi, 2013.

Dımaşkî, Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed. *el-Akidetu't-Tahâviyye ve Şerhi*. Thk. et-Türkî- el-Arnâvut, trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Guraba Yayınları, 2008.

Düzgün, Şaban Ali. “Varlık”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafikler Yayınları, 2015.

Ensârî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed er-Rüveyfî. *Lisanü'l-Arâb*. Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1970.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el- el-Basrî. *Lüma*. Thk. Muhammed Emin ed-Dannavi. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Falih, Ebu Abdullah Amir Abullah. *Mu'cemu Elfâzi'l-Akîde*. Riyad: Mektebetü Übeykân, 1997.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyau Ulu-mi'd- Din*. Trc. Mehmet A. Müftüoğlu. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1989.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Esmâül Husna Şerhi*. Trc. M. Ferîşat. İstanbul: Yeryüzü Yayıncılık, 2013.

Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman. *Kelam Tarih Ekoller Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2012.

Gölcük, Şerafettin. *Bâkullânî ve İnsan Fiilleri*. Ankara: TDV. Yayınları, 1997.

Gümüshâne Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1(Ocak 2012): 63.

- Gündüz, Şinasi. “Şît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Harman, Ömer Faruk. “Dânyâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Harman, Ömer Faruk. “İdris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 478-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33: 224. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Helebi, Muhammed b. Süleyman. *Nuhbetu'l- Leali Şerhu Bedi'l-Emali*. İstanbul: İhlas Yayınları, 1996.
- Herevî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Davû'l-Meâ'li li Bedi'l-Emâlî*. Thk. MuhammedAdnan Derviş. Dimaşk: Dâru İkra, 2002.
- Hızlı Mefail. “Hz. İdris (a.s)”. *Şamil İslam Ansiklopedisi* 4: 37. (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000).
- Işık, Harun - Serdar, Murat. *SistematiK Kelam*. Kayseri: Kimlik yayınları, 2017.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *Hadi'l-Ervah ila Biladi'l-Efrâh*. Thk. Muhyiddin Müstû. Beyrut:1991.
- İbn Manzur, Ebul Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l Arap*. Beyrut: Daru Sadır, 1990.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredat fî Ğaribi'l Kur'an*. Thk. Muhammed Seyyid Keylanî, Beyrut: Darü'l Marife, 2010.
- İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî. *et-Tabsîr fî'd-Dîn ve Temyüzü Fırkati'n-Nâciyyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Kara, Ömer. *Kuran'da Metafizik Alem; Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Karadaş, Çağfer. “İnsan Fiilleri”. *Kelam el Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafikler Yayınları, 2015.

Karakurt, Yusuf. *Türk Söylence Sözlüğü*. Türkiye: 2011.

Kelam Araştırmaları Dergisi 1/2 (2003): 95.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Cami' li Ahkami'l Kuran*. Nşr. Muhammed İbrâhîm el-Hifnâvî ve Mahmûd Hâmid Osman. Kahire: 1994.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Cami' li Ahkami'l Kuran*. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türki, Muhammed Rıdvan, Beyrut: er-Risale, 2006.

Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: OTTO yayınları, 2011.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el- es-Semerkindî. *Kitâbü't-Tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM Yayınları, 2005.

Mısırî, Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih. *Mu'cem*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985.

Nadir, Elbeyr Nasrî. *Felsefetu'l-Mu'tezile*, İskenderiye: Dâru Neşri's-Sakafe, I-II, 1950.

Nasir, Abdul Hakim, *Sifatu-l Cennet fi-Kur'an*. Medine: 2006.

Navfal, Abdurrazzak. *Alemü'l-Cinni ve'l-Melaike*. Kahire: Daru's-Şa'b Matbaası, 1968.

Orozbakoğlu, Sagımbay. *Manas Destanı*. İstanbul: TDBB Yayınları 2017.

Özcan, Hanifi. *Epistomolojik Açıdan İman*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Özler, Mevlüt. "Kelam Tarihi". *Kelam el Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafikler Yayınları, 2015.

Pala, İskender. "Kırk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25: 466-467. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. Trc. Gölcük Şerafettin. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988.

Radloff, Wilhelm. *Manas Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 1995.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ. *Muhtaru's-Sıhah*. Thk. Mahmud Hatır. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.

Râzî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. I-VI. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *El Muhassal*. Thk. ve trc. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.

Sa'lebî Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *Mübîn fî Şerhi Meâni'l-Elfâzi'l-Hükemâ ve'l-Mütekellimîn*. Thk. Hasen Mahmûd eş-Şâfiî. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *Matürîdiyye Akaidi*, çvr. Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsir*. İstanbul: Dersaadet, I-III, 1978.

Sami, Abdurrahman. *Şerhi Esrarı Esmail Husna*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1971.

Seyyid, Muhammed Salih Muhammed. *Ebu Ca'fer el-İskâfî ve Arâûhu'l-Kelamiyye ve'l-Felsefiyye*. Kahire: Dâru Kubâ, 1994.

Sübî Ahmed Mahmud. *Fi İlmi'l-Kelam*, I-III. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1985.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed b. Abdulkadir el-Fâdilî, cilt I, el-Mektebetü'l-Asriyye. Beyrut: 2000.

- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *el-Akîdetü't-Tahâviyye Beyanü Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa'*. Mısır: Daru İbn Hazm, 1995.
- Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l Akâid*. Trc. Talha Hakan Alp. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir - Yavuz, Yusuf Şevki - Çelebi, İlyas. *İslam'da İman Esasları*, Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7: 227-233. İstanbul: TVD Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 516. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. *Allah İnancı*, İstanbul: İSAM yayınları, 2010.
- Toprak, Süleyman. “Mîzan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30:212. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Turâbî, Vuslat. *Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2008.
- Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi UÜİF*. 2/2 (Şubat 1987): 253.
- Yavuz, Yusuf Şevki- Ünal, Zeki. “Cebrail”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kıyamet Alametleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 522. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yesevi, Hoca Ahmed, *Dîvân-ı Hikmet*. Ed. Mustafa Tatcı. Türkistan: AYÜ Yayınları, 2016.

Yeşilyurt, Temel. “Bilgi Kuramı”. *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafikler Yayınları, 2015.

Бектенов, Зыяш- Ташым Байжиев. *Кыргыз адабияты*. Бишкек: 1993.

Жирмунский, Виктор. *Введения в изучение Манаса*. Фрунзе: 1948.

Иманалиев, Каныбек. *Сагынбай Кеменгер жөнүндө ода*. Бишкек: Некс принт, 2016.

Калбердиев, Абдилазиз. *Калам: Ахли Сүннөт Теологиясы*. Бишкек: Түркия Диянет Фонду жана Теология Факультети басылмалары, 2016.

Каратаев. Олжбай- Эралиев, Салайдин. *Кыргыз Этнографиясы Боюнча Сөздүк*. Бишкек: Бийиктик, 2005.

Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы. *Манас Энциклопедия II*. Бишкек: Акыл Концерни, 1995.

Мырзаян, Төлөмүшев, Дүйшөев, С. *Улуу Манасчы Сагынбай*. Бишкек, 1992.

Юнусалиев, Болот. *Манас*. Фрунзе: Кыргызбасмасы, 1958.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Uson MAMATTURSUN UULU

Uyruğu: Kırgızistan (Kırgızistan Cumhuriyeti)

Doğum Tarihi ve Yeri: 12 Ağustos 1993, Kırgızistan,

Medeni Durumu: Evli

Tel: +90 551 148 27 79

email: usen.mamatov.kg@mail.ru

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2016
Lise	Bahmal Devlet Okulu	2011

YABANCI DİL

Türkçe, Rusça